

EGYHÁZI SZÖVEGEK FORDÍTÁSA
ÉS UTÓSZERKESZTÉSE

Fordításoktatás és könyvkiadás

Károli Könyvek
tanulmánykötet

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boros Gábor, Csanády Márton, Csoma Mózes, Fabiny Tibor,
Furkó Péter, Homicskó Árpád, Jakab Éva, Kendeffy Gábor,
Literáty Zoltán, Mészáros József, Pap Ferenc, Tóth J. Zoltán

EGYHÁZI SZÖVEGEK FORDÍTÁSA ÉS UTÓSZERKESZTÉSE

Fordításoktatás és könyvkiadás

Szerkesztette:
Adorján Mária
Kovács Tímea

**A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Interdiszciplináris és technológia-
vezérelt elméleti és empirikus kutatások műhelye kutatócsoport 66007R800
témaszámú kutatási pályázatának támogatásával valósult meg.**

Felelős kiadó:

**Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Trócsányi László, a KRE rektora
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060**

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2025

© L'Harmattan Kiadó, 2025

© Szerzők, szerkesztők, 2025

Szakmai lektor: Dróth Júlia

ISBN 978-963-646-164-6

ISSN 2062-9850

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-646-164-6>

L'Harmattan France

5-7 Rue de l'École Polytechnique

75005 Paris

T.: 33.1.40.46.79.20

Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL

Via Degli Artisti 15

10124 Torino

Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198

Email: harmattan.italia@agora.it

**A borító az Adobe Stock képének (302017823) felhasználásával készült. A borítóképet
mesterséges intelligencia generálta.**

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-70-554-3177

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
KOVÁCS TÍMEA: Egy egyház- és oktatástörténeti kiadvány angol fordításának tanulságai Nida alpműve szemszögéből	11
M. PINTÉR TIBOR: A szociolingvisztikától a funkcionalizmusig. Néhány gondolat a bibliafordítás elméleti keretének változásairól	37
LUDÁNYI ZSÓFIA: Fordított szövegek nyelvi problémái. A nyelvi közönségszolgálati munka tükrében	59
MACSÁRI ISTVÁNNÉ SZEGEDI ESZTER – SZENTIRMAY PIROSKA: Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakszövegek fordítására? Kerekasztal-beszélgetés egyházi kiadványokat gondozó könyvkiadókkal	73
SZENTIRMAY PIROSKA: Egyházi szövegek tolmácsolása. Hogyan készítheti fel a fordító- és tolmácsolóképzés a hallgatókat az egyházi tolmácsolásra?	87
GREIZER MIKLÓS – GREIZER ZSÓFIA: Bibliafordítás fejen állva	109
MACSÁRI ISTVÁNNÉ SZEGEDI ESZTER: Lexikai ismétléseltolódások egy angol forrásnyelvű áhítat két magyar fordítási változatában	117
DRÓTH JÚLIA: Feladatok az egyházi és bölcsészettudományi szövegek fordításának oktatásához	147
A kötet szerzői	161

ELŐSZÓ

A vallási szövegek fordítása rendkívül összetett és kényes feladat, amely messze túlmutat a nyelvi átalakításon. Olyan folyamat ez, amely során a teológia, a kultúra és a nyelv szoros egyensúlyát kell megteremteni, figyelve arra, hogy az eredeti üzenet szentsége és szándéka megmaradjon. A vallási szövegek nem csupán történelmi dokumentumok, hanem élő források, amelyek a hitet, az identitást és a kulturális folytonosságot jelentik. A 2024. február 9-én a Károli Gáspár Református Egyetem Kontrasztív korpusznyelvészeti kutatási eredmények hasznosítása a fordítás oktatásában nevű kutatócsoport által megrendezett *Egyházi műfajok fordítása – dilemmák a humán és gépi fordítás korszakaiban. Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakmai szövegek fordítására?* című konferencián az előadók a fenti kérdésekre keresték a választ. Kötetünk alapvetően az ott elhangzott előadások írásbeli változatát tartalmazza. Különlegessége, hogy a szerzők a nyelvi közvetítés széles spektrumában dolgoznak: könyvkiadók, fordítók, tanárok mellett terepen dolgozó misszionáriusok is beszámolnak különleges nyelvi döntéseikről. Ennek megfelelően a könyv egyes fejezetei formailag is különböznek: az empirikus és elméleti tanulmányok mellett kerekasztal-beszélgetés átirata, illetve személyes hangú beszámoló is helyet kap benne.

Kovács Tímea *Egy egyház- és oktatástörténeti kiadvány angol fordításának tanulságai Nida alapműve szemszögéből* című tanulmánya az egyháztudomány és a fordítás metszéspontját vizsgálja. Bemutatja, hogyan befolyásolja a fordítás a vallási tanok megértését, és rávilágít a helyes – történelmi beágyazottságú – vagy helytelen szóválasztás teológiai és értelmezési következményeire. A szerző azt is illusztrálja, milyen sokrétű, nyelvi közvetítésen túlmutató kutatómunkát kell végeznie a fordítónak, hogy ezek a fordítások elősegíthessék az egyes vallási közösségek hitéletét és egységét. Hangsúlyozza, hogy korunkban előtérbe kerül a doktrinális integritás megőrzése és hozzáférhetősége a kortárs közönség számára.

M. Pintér Tibor *A szociolingvisztikától a funkcionalizmusig. Néhány gondolat a bibliafordítás elméleti keretének változásáról* című, nagyívű fordításelméleti tanulmánya több oldalról közelít a vallási témájú szövegek fordításához. Biblia-

korpuszokból hozott példák segítségével világít rá e különleges közléshelyzet összetettségére, intellektuális nehézségeire, az egzegézis szükségességére. A szerző korai bibliafordítások elemzésétől a modern fordításelméletek bemutatásán keresztül eljut a fordítás funkcionális szerepéig. Szociolingvisztikai szemszögből közelíti meg a fordítást, és azt vizsgálja, a fordító nyelvi döntései miként befolyásolják a fordított szövegek befogadását: hogyan hatnak különböző fordítói lexikális döntések, nyelvi regiszterek és kulturális háttérismeretek a vallási szövegek megértésére, ezek miként befolyásolják a fordított szövegek befogadását. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a bibliafordítás nem csupán nyelvileg kihívás, hanem társadalmi-kulturális feladat is, amely során a fordítónak a hit, a nyelv és a társadalom összefüggéseit maximálisan figyelembe kell vennie.

Ludányi Zsófia *Fordított szövegek nyelvi problémái. A nyelvi közönségszolgálati munka tükrében* című tanulmánya rávilágít arra, hogy a fordítók, lektorok általában milyen nehézségekkel szembesülnek, amikor az eredeti üzenet megfelelőségét és nyelvi helyénvalóságát próbálják megőrizni. A szerző egy kérdőíves felmérés alapján a nyelvi tanácsadó szolgálatot igénybe vevők körét térképezi fel, majd bemutatja, hogy a nyelvi közönségszolgálat munkatársai milyen típusú kérdéseket kapnak és hogyan mérlegelnek; milyen eszközök, kiadványok, adatbázisok állnak rendelkezésükre a helyesírási és nyelvhasználati kérdések megválaszolásakor. Végül a szerző, a számos köznyelvi példa mellett, a 2024. február 9-i Szakfordító szakmai nap tematikájához kapcsolódva bemutat egy bibliafordítással kapcsolatos nyelvi tanácsadási esetet is.

A kerekasztal-beszélgetés, melyet Macsári Istvánné Szegedi Eszter és Szentirmay Piroska készített elő, vezetett le, majd ültetett át írásos formába, a Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézet Fordítástudományi Kutatócsoportja által szervezett szakmai napon hangzott el 2024. február 9-én, *Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakszövegek fordítására?* címmel. A beszélgetés különlegességét az adta, hogy az egyetemen, ahol szakfordítói és műfordítói szakirányú továbbképzés és azon belül egyházi szakfordítás-oktatás is zajlik, a képzés történetében első alkalommal jött létre szakmai párbeszéd az egyházi kiadványokat gondozó kiadók képviselői között, a kutatócsoport vezetésével. A beszélgetésből megismerjük a vallási kiadványok fordítóinak kiválasztásával kapcsolatos szempontokat, amelyek közül kiemelkedik a nyelvi jártasság, a kulturális ismeretek és a fordító személyes érintettségének fontossága. A kiadók megosztották a hallgatósággal a gyakorlatukat és elvárásaikat, valamint megvittatták a technológia szerepét is, beleértve a gépi fordítást és a mesterséges intelligenciát. A beszélgetés konklúziója az volt, hogy bár ezek az eszközök segíthetik a folyamatot, az emberi szaktudás továbbra is kulcsfontosságú a magas színvonalú, változatos regiszterű fordításokhoz.

Szentirmay Piroska *Egyházi szakmai szövegek tolmácsolása. Hogyan készítheti fel a fordító- és tolmácsolóképzés a hallgatókat egyházi tolmácsolásra?* című tanulmánya az egyházi kontextusban dolgozó tolmácsok felkészítésére irányuló, intézményi keretek között folyó képzési programokat hasonlítja össze. Mivel Magyarországon ilyen specializációjú tolmácsolóképzés jelenleg nem elérhető, a tanulmány a magyar piacon dolgozó professzionális tolmácsok, valamint egyházi területen aktív tolmácsok körében végzett online kérdőíves felmérésből nyert empirikus adatokat veti egybe, megvizsgálva, hogy a különböző képzési programok mennyiben adnak választ a tolmácsok által megfogalmazott kontextuális kérdésekre és elvárásokra. A kérdőíves felmérés eredményei az ezen a szakterületen dolgozó tolmácsok szemszögéből világítanak rá a vallási és egyházi kontextus sajátosságaira, valamint azokra a kompetenciákra, amelyeket a vallási környezetben dolgozó tolmácsok elengedhetetlennek tartanak, amelyeknek a fejlesztésében egy szakterületi tolmácsolóképzés hatékony segítséget nyújthat.

A *Bibliafordítás fejen állva* című tanulmány a KRE 2024. február 9-i konferenciáján azonos címmel elhangzott online előadás átirata. Greizer Miklós és Greizer Zsófia a Csendes-óceán déli részén található, nagyjából 300 000 ember által lakott Vanuatu szigetén nyújt segítséget a helyi lakosoknak a Szentírás használatában. Ezenkívül tevékenyen részt vesznek az Újszövetség netvár (a sziget legtöbb beszélővel rendelkező) nyelvre fordításában és használatában. Ez a tevékenység az adott közösség kultúrájának és nyelvének alapos ismeretét is megköveteli. A netvár nyelv például megkülönböztet duális, triális és plurális alakokat, valamint inkluzív (a hallgatót is beleértve) és exkuzív (hallgatóság nélküli) igelakokat. A bibliafordításban szintén fontos az egyes mozgást kifejező igék megfelelő fordítása: netvár nyelven ugyanis nincsenek a mozgás irányát jelölő igeikötők, csak az égtájak és egyéb viszonyszók, amiket a pontos fordítás érdekében helyesen kell használni. Szintén fordítói dilemma az őslakosok által nem ismert növények, ételek, állatok, időjárási jelenségek megfelelő fordítása. Mivel a szigeten lakók még nem láttak havat, az angyalok *hófehér* ruháját *nagyon-nagyon* fehérnek fordították. A tanulmány további konkrét példákkal illusztrálja a bibliafordítás során mérlegelendő stratégiai, kulturális és nyelvspecifikus döntések hátterét.

A *Lexikai ismétléstolódások egy angol forrásnyelvű áhítat két magyar fordítási szövegváltozatában* című tanulmányban a szerző, Macsáriné Szegedi Eszter a kohéziós eltolódásokat vizsgálja. Példák segítségével mutatja be az angol forrásnyelvi szövegben, valamint a két különböző magyar célnyelvi szövegváltozatban előforduló lexikai ismétlések gyakoriságát, valamint az ismétléskötelek számát. A vizsgált példák elemzése során a szerző feltételezi, hogy a magyar

célnyelvi szövegváltozatok, különösen az első célnyelvi változat makropropozicionális tartalma, s ennek következtében akár a globális jelentése is eltérő lehet az angol forrásnyelvi szövegtől. A szerző felveti, hogy a jelen tanulmány folytatásaként nagyobb korpuszon érdemes lenne megvizsgálni, hogy a lexikai ismétlések eltolódásai valóban létrehozna-e makropropozicionális eltolódásokat, az pedig maga után von-e globális jelentéseltolódást is a célnyelvi szövegváltozatokban.

A kötet utolsó írásában Dróth Júlia *Feladatok az egyházi és bölcsészettudományi szövegek fordításának oktatásához* címmel a posztgraduális szakfordító szakirányú továbbképzés utolsó félévében választható *Bölcsészeti és egyházi szövegolvasás* gyakorlati tantárgy óráira készített feladatlapokból közöl hármat. Ezek a feladatsorok órai munkára, jelenléti és távoktatásra, egyéni és csoportos oktatásra egyaránt alkalmasak. A feladatlapok előzménye és kiindulási pontja egy egyháztudományi szövegek fordításával foglalkozó elméleti szakirodalmi olvasmány feldolgozása. A feladatlapok összesen tíz feladatot foglalnak magukban, például Pál apostolnak a Korinthusbeliekhez írt első levelének négy különböző magyar fordításának az összehasonlítása előre megadott szempontok, többek között az írásforma, a helyesírás, a nevek fordítása (személy, hely stb.), az egyházi események alapján. Ezt követi egy angol nyelvű bibliarészlet (*Matthew 5:1–12a*) értelmezése és terminológiai táblázat készítése. Egy másik feladatlapon a feladat egy megadott szövegrészlet DeepL fordítóprogrammal készített változatának az utószerkesztése, majd egy, a hagyományokról szóló szövegrészlet fordítása.

A kötetben szereplő tanulmányok összességében átfogó képet nyújtanak a vallási szövegek fordításának és a fordítás oktatásának összetettségéről. A szerzők kiemelik, mennyire fontos megérteni az egyházi szövegek fordításának nyelvi, szociolingvisztikai és kulturális dimenzióit, valamint rávilágítanak a történelmi és egyháztörténeti háttértudás szükségességére is, amely elengedhetetlen egy ilyen jellegű feladat sikeres teljesítéséhez. Legyen szó egyháztudományról, közösségi szolgálatról vagy szociolingvisztikáról, a vallási szövegek fordítása mély és transzformatív folyamatként jelenik meg, amely tiszteletet kíván a forrásnyelv és a célközönség iránt egyaránt.

A Szerkesztők

EGY EGYHÁZ- ÉS OKTATÁSTÖRTÉNETI KIADVÁNY ANGOL FORDÍTÁSÁNAK TANULSÁGAI NIDA ALAPMŰVE SZEMSZÖGÉBŐL

—◀▶—
KOVÁCS TÍMEA

BEVEZETÉS

A neurális nyelvi fordítás közelmúltbeli térhódításának és folyamatos fejlődésének köszönhetően a neurális gépi fordítás egyre jobban képes modellezni a természetes nyelvek működését, és a fordítók, valamint a fordítási folyamatban részt vevő egyéb szereplők (lektorok, korrektorok, szerkesztők) hagyományos feladatait fokozatosan újak váltják fel. Ennek következtében nagyobb hangsúlyt kapnak az elő- és utószerkesztési (lektorálási) készségek és kompetenciák,¹ ami lehetővé teszi a jobb minőségű fordítások készítését. Ebben az új fordítási környezetben a kérdés egyre inkább az, mennyire tudjuk hatékonyan integrálni a gépi fordítást a fordítási folyamatba. Ezért egyre több tanulmány foglalkozik azzal, milyen visszatérő minták jellemzik egy adott nyelvpárban és nyelvirányban, de különböző szövegtípusokban a számítógéppel fordított szövegeket, és milyen módon lehet a célnyelvi szöveg minőségét az utószerkesztés során javítani. Mostanra egyfajta egyetértés alakult ki azzal kapcsolatban, hogy a regiszterspecifikus, informatív szövegek alkalmasabbak az automatizált gépi fordításra, míg a formaközpontú szövegek kevésbé. Mivel a gépi fordításnak a kommunikációs és (az emberi) fordítási kompetencia tekintetében vannak korlátai, a gépi fordítóprogramok számára nehezebben kezelhetőek azok a szövegek, amelyekben a tartalom mellett a nyelvi forma, a pragmatikai jelentések, a konnotációk és a kultúraspecifikus elemek is fontos szerepet játszanak. Tanulmányom célja, hogy nagyobb betekintést nyerjek a magyar–angol gépi fordítás minőségébe, és felvázolhassam, milyen mintázatok figyelhetők meg a *Károli 30. Károli Gáspár Református Egyetem (1993–2023). 30 év a református felsőoktatás szolgálatában* című, 2023-ban kiadott szöveg magyar–angol gépi fordításának utószerkesztése során.

¹ Anthony Pym: Translation Skill-Sets in a Machine-Translation Age, *Meta: Translators' Journal*, vol. 58/2013, 2013/3, 487–503; Isabelle S. Robert – Ayla Rigouts Terryn – Jim J. J. Ureel – Aline Remael: Conceptualising translation revision competence: A pilot study on the 'tools and research' subcompetence, *The Journal of Specialised Translation*, 2017/28, 293–316.

A GÉPI FORDÍTÁS FEJLŐDÉSE

A fordítás folyamatának automatizálása nem újkeletű törekvés. A gépi fordítás fejlesztésére irányuló törekvések már a második világháborút követően megjelentek. Noha az 1950-es és 1960-as években teljesítményükben erősen korlátozott számítógépes rendszerekkel dolgoztak a kutatók, az IBM és a Georgetown Egyetem együttműködésében 1954-ben sikerült megalkotni az első automatizált fordítási rendszert. Bár szűk szókészlet felhasználásával és gondosan kiválasztott szövegek alapján, meglehetősen köznyelvi és érthető fordítások készültek.²

Ezt követően sajnos a fejlődés lassú volt, és nem történtek úttörő fejlesztések. Ezen okok miatt az Automatic Language Processing Advisory Committee (ALPAC 1966) világszerte véget vetett a legtöbb MT-projektnek, de a világ nem vetette el az MT gondolatát. Az ALPAC konklúziója ellenére az 1970-es évektől kezdve továbbra is telepítettek és használtak rendszereket.³ Az 1980-as évekig az MT által készített fordítások minősége alacsony volt, így rengeteg utószerkesztést (poszteditálást), vagyis jelentős emberi beavatkozást igényeltek. Ennek ellenére az 1960-as évek végére és az 1970-es évekre az automatikus fordítórendszerek elsősorban a védelmi, kormányzati és nemzetközi szervezeteknél működtek, a század végére pedig használatuk a kereskedelmi környezetben is elterjedt. A technológia 1997-ben vált elérhetővé az internetfelhasználók milliói számára, amikor az amerikai AltaVista keresőmotor Babel Fish néven ingyenes, online gépi fordításhoz való hozzáférést kezdett biztosítani.⁴ Az azóta eltelt évtizedekben az internet gyorsan bővült, és ma már mintegy 5,54 milliárd felhasználóval büszkélkedhet.⁵ 2016-ra a talán legismertebb ingyenes, online gépi fordítási rendszer, a Google Translate a jelentések szerint már több mint félmilliárd felhasználóval rendelkezett, naponta több mint százmilliárd szót fordított le, és százhárom nyelvet támogatott.⁶

A fordítás automatizálására irányuló törekvések az 1960-as években már javában folytak. Bár a fordítástudomány meghatározó teoretikusa, Eugene A. Nida maga nem foglalkozott a fordítás automatizálásának kutatásával, 1964-ben megjelent kötetében már felvetette az automatizált fordítás korlátait, és a benne

² John Hutchins: Machine Translation and Human Translation: In Competition or in Complementation?, *International Journal of Translation*, vol. 13, 2001/1–2, 6.

³ Uo., 7.

⁴ Uo., 14.

⁵ Ani Petrosyan: Worldwide digital population 2024, *Statista*, 2024. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>

⁶ Barak Turovsky: *Ten years of Google Translate*, 2016. (Letöltés: 2025. február 4.) <https://www.blog.google/products/translate/ten-years-of-google-translate/> (Letöltés: 2025. február 4.)

rejlő lehetőségeket. Nida a *Toward a Science of Translating* (1964) című kötetében a fordítási folyamat leírását elsősorban bibliai témájú szövegek fordítóinak szánta: bibliai szövegek különböző nyelvre történő lehetséges fordítási példái segítségével mutatta be a fordítási folyamat komplexitását és a fordító feladatát. Jelen tanulmány célja megvizsgálni, hogy a Nida által tett megállapítások a gépi fordítás azóta történt drámai változásainak kontextusában mennyiben érvényesek egy 2023-ban, a KRE 30. évfordulójára készített *Károli 30. Károli Gáspár Református Egyetem (1993–2023). 30 év a református felsőoktatás szolgálatában* című – egyház- és oktatástörténeti tartalmú és bibliai idézetekkel tarkított –, tartalomközpontú, regiszter- és kultúraspecifikus szöveg magyar–angol gépi fordításának utószerkesztése során.

A FORDÍTÁS NIDA SZERINT

A gépi vagy automatizált fordítás úgy definiálható mint számítógépes program által végzett fordítás. Mielőtt megvizsgálánk a gépi fordításra – bizonyos nyelvirányban és regiszterben – jellemző sajátosságokat, érdemes tisztázni, hogy a fordítástudományban nincsen minden teoretikus által egyégesen elfogadott definíciója a fordításnak. Ez részben a fordítástudomány interdiszciplináris jellegéből következik, hiszen a teoretikusok máshogy határozzák meg a fordítást, ha azt kulturális, szociológiai, nyelvészeti vagy egyéb tudományos perspektívából vizsgálják.⁷

A fordítástudomány egyik első, máig legmeghatározóbb teoretikusa, Nida a fordítás folyamatát az adott kommunikációs kódon (nyelven) keresztül történő jelentésalkotó folyamat részeként értelmezte.⁸ Vagyis a fordítási folyamat során a forrásnyelvi szöveg „legközelebbi természetes ekvivalense” jön létre a célnyelven. Az ekvivalens lehet formális és dinamikus aszerint, hogy a fordítási folyamat során melyik szempont a hangsúlyosabb: a forrásnyelvi szöveg tartalma és formája vagy a célnyelvi szöveg befogadója (vevő) és kulturális kontextusa.⁹ Fontos megjegyezni, hogy a fordítás mint kommunikációs folyamat Heltai Pál értelmezésében is megjelenik. Szerinte a fordítás kommunikáció, így a kommunikáció általános szabályai szerint működik.¹⁰

⁷ Dorothy Kenny: Human and machine translation, in Dorothy Kenny (ed.): *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence*, Berlin, Language Science Press, 2022, 23. DOI: 10.5281/zenodo. 6759976

⁸ Eugene A. Nida: *Toward a Science of Translating*, Leiden, Brill, 1964, 30.

⁹ Uo., 167.

¹⁰ Heltai Pál: Mi az, amit a gép nem tud fordítani?, in Fata Ildikó – Veresné Valentinyi Klára (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*, Gödöllő, Szent István Egyetem, 2014, 7.

A fordítási folyamatot Nida alapvetően három szakaszra bontotta. A folyamat az elemzéssel kezdődik, amit követ a célnyelvre való átvitel és az újrastrukturálás.¹¹ A fordítás során – különösen – az eredeti kommunikációs helyzetben megfogalmazott üzenet ekvivalens jelentésének átvitele magában hordozza a veszteség lehetőségét.¹² Minél irodalmibb az adott szöveg minősége, annál nagyobb lesz a veszteség és jelentéstorzulás, hiszen az irodalmi minőség általában a forrásnyelvi struktúra zsenialitásának lehető legteljesebb kihasználását jelenti. Ahhoz, hogy a befogadó nyelv zsenialitását hasonló mértékben ki lehessen használni, egészen kivételes képességekre van szükség.¹³

Vagyis a fordítás során a forrásnyelvi szöveg megértése és annak a jelentésnek az adott kommunikációs helyzetben adekvát célnyelvi eszközökkel és módon való megalkotása történik. Ehhez azonban szükség van olyan kompetenciákra, melyek segítik az adott kommunikációs helyzetben a nyelven kívüli eszközökkel kódolt ismeretek megszerzését.

Nida a gépi fordítás fejlesztésére irányuló kutatásokban ugyan nem vett részt, de már az 1964-ben megjelent monográfiájában is foglalkozott a témával. Különbséget tett bizonyos típusú, például műszaki szövegek rutinszerű és bonyolultabb szövegek irodalmi minőségű fordítása között. Szerinte idővel az első kategóriába sorolható szövegek, melyekben kevés többjelentésű szó található, és a célnyelven sincs szükség „irodalmi” minőségre, fordítása automatizálható, míg az utóbbi esetben jelentős mértékű, ember által végzett utószerkesztésre (postediting) is szükség lesz.¹⁴ Vagyis minél idiomatikusabb, irodalmibb egy szöveg, annál nehezebb a fordítás, és annál kisebb a valószínűsége, hogy gépi fordítás alkalmazható. Noha a számítógép az emberi agy tárolókapacitását felül fogja múlni, az emberi empátiát és esztétikai érzéket nem tudja majd helyettesíteni.¹⁵ Tehát minél inkább az adott kommunikációs kontextustól függ a jelentés, minél nagyobb fokú az adott megnyilatkozás idiomatikus jelentése, annál nehezebb a fordítónak értelmezni és a célnyelvben adekvát módon létrehozni a forrásnyelvvél ekvivalens szöveget.

¹¹ Nida: *Toward a Science of Translating*, 241–247.

¹² Eugene A. Nida: *Science of Translation, Language*, vol. 45, 1969/3, 492. <https://www.jstor.org/stable/411434> (Letöltés: 2025. február 4.)

¹³ Uo., 492.

¹⁴ Nida: *Toward a Science of Translating*, 263–264.

¹⁵ Uo.

A HUMÁN ÉS A GÉPI FORDÍTÁS ELTÉRŐ FOLYAMATA

Az előzőekben láttuk, hogy a fordítási folyamat, amelynek célja a forrásnyelvi kommunikációs kód ekvivalens jelentésének létrehozása adekvát célnyelvi eszközökkel, Nida esetében magában foglalja az elemzést, az átvitelt és az újrastrukturálást, melyet a humán fordító végez el. Kérdés, hogy a gépi fordítás folyamatában, melynek nem része a Nida féle modellben említett, ember által elvégzett háromlépcsős folyamat, milyen módon jön létre, létre jön-e az adott kommunikációs helyzetben adekvát és a forrásnyelvi jelentéssel egyenértékű célnyelvi szöveg.

A neurális háló alapú gépi fordítás azonban egészen más módon működik. Egy mondat fordításakor a kódolási fázisban a rendszer a forrásnyelvi szövegben található minden egyes elemhez külön-külön hozzárendel egy neurális reprezentációt, azaz beágyazást. Ezeket a neurális reprezentációkat ezután kombinálja, de ezúttal mondat szinten. Az egyesítés során az egyes reprezentációk a kontextusuknak megfelelően módosulnak, ezt tekinthetjük az értelmezés vagy a jelentés kontextuális reprezentációjának. Ezután a dekódolási fázisban a mondat szintű reprezentációkat lépésről lépésre bontja fel úgy, hogy egyenként megjósolhassa a célnyelvi mondatban megjelenő szavakat. Az e két fázist végrehajtó kódoló és dekódoló mesterséges neurális hálózatok egyetlen összetett neurális hálózattá kapcsolódnak össze.¹⁶

A számítógép tehát egyszerre dekódolja és kódolja a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget anélkül, hogy a humán kognitív képesség definíciója szerint azt megértene vagy elemezné, és kizárólag olyan információk alapján, melyeket az adott szöveg – a mondat – tartalmaz. Hogyan illeszthető ez a folyamat akkor a hagyományos fordítási folyamathoz? Mi lehet a humán fordító szerepe a gépi fordított szöveg utószerkesztése során?

AZ UTÓSZERKESZTÉSRŐL

Az ISO 17100:2015 sztenderd szerint „az utószerkesztés a gépi fordítás szerkesztése és javítása”. A végleges szöveg – humán – részleges és teljes¹⁷ utószerkesztés eredményeként jön létre. Az elő- és utószerkesztés hatékonysága nagyban függ

¹⁶ Juan Antonio Pérez – Mikel L. Forcada – Felipe Sánchez-Martínez: How neural machine translation works, in Dorothy Kenny (ed.): *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence*, Berlin, Language Science Press, 2022, 143. DOI: 10.5281/zenodo.6760020

¹⁷ Ke Hu – Patrick Cadwell: A Comparative Study of Post-editing Guidelines, *Baltic J. Modern Computing*, vol. 4, 2016/2, 346–353. <https://aclanthology.org/W16-3420.pdf> (Letöltés: 2024. november 7.)

attól, hogy a fordítók mennyire vannak tisztában az adott nyelvpárokban alkalmazott neurális gépi fordítóeszközök mechanizmusaival és korlátaival.¹⁸ Viszonylag sok tanulmány foglalkozik a neurális fordítás által létrehozott szövegek minőségével. A tanulmányok többsége szerint a neurális háló alapú fordítóprogramok eredményeként létrejött szövegek nyelvezete „természetesebb”, mint a korábbi változatok esetében. A legújabb tanulmányok arra is rámutattak, hogy a neurális hálózati koncepción alapuló gépi fordítási alkalmazások teljesítménye az eddigi legjobb.¹⁹ Ugyanakkor felhívták a figyelmet a gyakori kihagyásokra, felesleges betoldásokra és ismétlésekre.²⁰ A kutatók máig hiányolják a szöveg-szintű konzisztenciát, és gyakran kifogásolják a szövegekben előforduló szakki-fejezések kezelését (terminológiai inkonzisztencia).²¹ A neurális háló alapú gépi fordítói rendszereknek továbbá gondot okozhat az olyan referenciák értelmezése, amelyek az adott mondat határain túli információkon alapulnak.²²

A regiszterspecifikus, informatív szövegek tehát alkalmasabbnak tűnnek az automatizált gépi fordításra, míg a formaközpontú szövegek kevésbé. Itt is megjelenik a fordítási folyamatra jellemző kettős követelmény, vagyis a valódi forrásnyelvi jelentés megértése és annak kulturálisan és a célnyelvi kontextusban adekvát eszközökkel való ekvivalens értékű létrehozása. Jelen tanulmány célja megvizsgálni, milyen tanulságokkal szolgálhat a KRE 30. évfordulójára kiadott kötet magyar–angol gépi fordításának utószerkesztése a Nida által vázolt fordítási folyamat és a gépi fordítás azóta folyamatos és drámai mértékű fejlődésének ismeretében.

¹⁸ Guillaume Lample – Myle Ott – Alexis Conneau – Ludovic Denoyer – Marc’Aurelio Ranzato: *Phrase-based and Neural Unsupervised Machine Translation*, Cornell University, [online], 2018. <https://aclweb.org/anthology/D18-1549> (Letöltés: 2024. augusztus 1.)

¹⁹ Kenny: *Human and machine translation*, 43.

²⁰ Masaru Yamada: The impact of Google Neural Machine Translation on post-editing by student translators, *The Journal of Specialised Translation*, 2019/31, 87–106. https://jostrans.soap2.ch/issue31/art_yamada.pdf (Letöltés: 2024. november 7.) Rudy Loock: No more rage against the machine: How the corpus-based identification of machine-translationese can lead to student empowerment, *The Journal of Specialised Translation*, 2020, 34; Carlso Teixeira: Revising computer-mediated translations, in Brian Mossop – Jungmin Hong – Carlos Teixeira (eds.): *Revising and Editing for Translators*, Routledge, 2020, 207–224. <https://doi.org/10.4324/9781315158990-16>

²¹ Lesznák Ágnes: Hungarian translators’ perceptions of Neural Machine Translation in the European Commission, in Mikel Forcada – Andy Way – John Tinsley – Dimitar Shterionov – Celia Rico – Federico Gaspari (eds.): *Proceedings of Machine Translation Summit XVII: Translator, Project and User Tracks*, European Association for Machine Translation, 2019, 16–22.

²² Kenny: *Human and machine translation*, 43.

KVALITATÍV ELEMZÉS

A KRE 30. évfordulójára kiadott *Károli 30. Károli Gáspár Református Egyetem (1993–2023). 30 év a református felsőoktatás szolgálatában* című magyar nyelvű, négyszáz oldalas kötet bemutatja a KRE kialakulásának történetét, a református egyház iskolateremtő szerepét és hagyományait, valamint az egyetem jelenlegi szervezeti felépítését és tevékenységét. Tartalomközpontú, több tudományághoz – történelem, egyháztudomány, neveléstudomány – köthető szakszókincs és írott, formális nyelvezet jellemzi. Alapvetően kultúra- és regiszterspecifikus, de a szövegben található bibliai idézetek miatt univerzálisnak is tekinthető a szöveg.

A kvalitatív elemzés során a magyarról angolra gépi fordított szöveget összehasonlítottam az emberi fordító által utószerkesztett változattal, és a jellegzetes módosításokat csoportosítottam.

A kötetben vizsgált módosítások – előfordulásaik helyét illetően – az alábbi nyolc csoportra oszthatók:

1. bibliai idézetek,
2. egyéb – híres magyar emberektől idézett – idézetek,
3. formális, archaikus nyelvezet,
4. köznyelvi elemek: magyar nevek, utcanevek,
5. történelmi nevek, rangok, helységnevek,
6. (református) egyháztörténeti kifejezések,
7. oktatással kapcsolatos intézménynevek és hivatali beosztások,
8. oktatással kapcsolatos rövidítések.

Az alábbiakban egy-egy, a fenti kategóriákra jellemző példa kvalitatív elemzésével szemléltetem a gépi fordításra (a továbbiakban: GF) jellemző megoldásokat és a humán utószerkesztés (a továbbiakban: USZ) során elvégzett módosításokat. Az utószerkesztés során elvégzett módosításokat az eredetileg Valerie Mariana és munkatársai²³ által kidolgozott négy kategóriából álló hibaelemzési keretrendszer, a Multidimenziós Minőségi Mutatók (MQM) alapján csoportosítom. A négy kategóriát egy ötödikkel – felszíni elemek, központosítás – egészítettem ki. Így az alábbi öt kategóriába soroltam a módosításokat: 1. szórendi módosítások (helytelen szórend a mondat vagy szó szintjén); 2. fordítási módosítások (helytelenül

²³ Valerie Mariana – Troy Cox – Alan Melby: The multidimensional quality metric (MQM) framework: A new framework for translation quality assessment, *The Journal of Specialised Translation*, 2015/23, 140.

használt szó vagy grammatikai elem – fontos itt megjegyezni, hogy nemcsak a szavak, hanem egyéb grammatikai elemek, például névmások, prepozíciók, határozószók, diskurzusjelölő elemek cseréje is ebben a kategóriában jelenik meg); 3. kihagyások (a forrásnyelvi elemek kimaradtak a célnyelvi szövegből); 4. betoldások (a forrásnyelvi szövegben vagy a gépi fordításban nem szereplő szavak bekerültek a célnyelvi szövegbe); 5. felszíni elemek (központosítás). A módosításokat tartalmazó példákat a fenti kategóriáikba rendezve, abból a szempontból is elemeztem, hogy javították-e a célnyelvi mondat érthetőséget, vagy inkább rontották, illetve nem befolyásolták azt. Így pozitív (+), negatív (-) és semleges (0) előjellel jelöltem minden egyes módosítást. Az alábbi példákat az öt csoportra kiegészített MQM keretrendszerbe rendeztem és számszerűsítettem.

Az alábbiakban a nyolc nagyobb csoportba sorolt példák elemzése következik.

Bibliai idézetek

1. példa:

HU: „Elvész az én népem, mivelhogy tudomány *nélkül való*.” (Hóseás próféta könyve 4,6)²⁴ (11. o.)

GF: “My people *will perish*, for *they are without* knowledge.” (Book of Hosea 4,6) (6. o.)²⁵

USZ: “My people are destroyed for *lack of* knowledge” (Book of Hosea 4,6) (6. o.)

A gépi fordított és utószerkesztett szöveg között lexikai és grammatikai különbségek egyaránt megfigyelhetők. A gépi fordításban használt *perish* helyett a *destroy* jelenik meg, és ez grammatikai cserét is implikál: az aktív szerkezet helyett a passzív használatát. Ezek a módosítások lexikai és grammatikai cserék, de a jelentést lényegesen nem befolyásolják. Sőt, a gépi fordított szövegben megjelenő *perish* szó jobban megfelel a magyar nyelvű idézet formális regiszterének. Egy másik grammatikai elem cseréje is megvalósult a szövegben: a forrásnyelvi jelen idejű igealak, ami utalhat a jövőre, a gépi fordításban a jövő idejű *will* grammatikai elem jelenik meg, míg az utószerkesztett szövegben ez jelen idejű alakra (*are*) módosul. Mivel mind jelen, mind jövő időre utalhat a forrásnyelvi mondat, így az a módosítás önkényesnek minősül. Szintén semleges előjelű, önkényes módosításnak minősül a gépi fordításban található *without* elem *lack of* elemre való módosítása az utószerkesztés során.

²⁴ A magyar nyelvű példák a forrásnyelvi – Károli 30. Károli Gáspár Református Egyetem (1993–2023). *30 év a református felsőoktatás szolgálatában* című kiadványból származnak.

²⁵ Fontos megjegyezni, hogy az angol nyelvű példák a nyomdába került munkapéldány oldalszámmozgását követik.

Egyéb – híres magyar emberektől idézett – idézetek

2. példa:

HU: „Mert amilyen szerepe van a *testben* a *szemnek*, olyan szerepe van egy *országban* az *egyetemnek*. És amilyen szerepe van az emberben az észnek, olyan szerepe van bármely országban a tudósoknak. *Szem* nélkül a *test* maga a *sötétség*; *ész* nélkül az ember ostoba *állat*” (Apáczai Csere János, 1656). (12. o.)

GF: “Because just as the *eyes* play a role in the *body*, so does the *university* in a *country*. And as there is a role for reason in man, so there is a role for scientists in any country. Without *eyes*, the *body* is *darkness*; without *reason*, man is a stupid *animal*” (Apáczai Csere János, 1656). (6. o.)

USZ: “Because just as the *eyes* play a role in the *body*, so does the *university* in a *country*. And as there is a role for reason in man, so there is a role for scientists in any country. Without *eyes*, the *body* is *darkness*; without *reason*, man is a stupid *animal*” (Apáczai Csere János, 1656). (6. o.)

Apáczai Csere János magyar nyelven írt idézetében az utószерkesztés során nem történt módosítás. Érdekes, hogy a magyar nyelvben szimbolikus értelemben használt nyelvi elemek – a *test* és a *szem* az *ország* és *egyetem* közötti analógiát, az *ész* nélküli *test* pedig az *állat* és az *ember* közötti különbséget szimbolizálja – a forrásnyelvben is „azonos” (*eyes*, *body*, *university*, *country*, *reason*, *animal*) elemekként jelennek meg. Kérdés, hogy a nida i értelemben vett dinamikus ekvivalencia kritériumának eleget tesz-e a fordítás, vagyis a szimbólumok fordítása ugyanazt a jelentést hozza létre a célnyelvi kontextusban, de feltehetően a fentiek olyan univerzális nyelvi szimbólumok, amelyek nem nyelv- és kultúraspecifikusak.

Formális, archaikus nyelvezet

3. példa:

HU: „*Hitvallásunk* szerint az ember kegyelemből, hit által igazulhat meg Isten előtt, nyerheti el üdvösségét, hitének és *cselekedeteinek* a *zsinórmértéke* pedig a Szentlélek belső bizonyágtétele által megértett írott Ige a Biblia, így töltheti be hivatását: Isten dicsőségének szolgálatát ezen a földön”. (12. o.)

GF: “According to our *confession*, it is by grace, through faith, that man can be justified before God, that *he* can obtain salvation, and that the written Word, the Bible, understood through the inward witness of the Holy Spirit, is the *cord of his faith and action*, so that *he* can fulfil *his* vocation: to serve the glory of God on this earth.” (7. o.)

USZ: "According to our *creed*, it is by grace, through faith, that man can be justified before God, that *they* can obtain salvation, and that the written Word, the Bible, understood through the inward witness of the Holy Spirit, is the *standard measure* of their faith and their *actions*, so that *they* can fulfil their vocation, to serve the glory of God on this earth." (7. o.)

A fenti, harmadik példában érdemes megfigyelni az archaikus, emelkedett hangvételű kifejezések gépi fordított és utószerkesztett változata közötti különbségeket. Alapvetően lexikai és grammatikai szintű eltéréseket látunk: a *hitvallás* szó a gépi fordításban *confession*, az utószerkesztett szövegben *creed* célnyelvi elemként jelenik meg. Szintén lexikai és grammatikai cserét találunk a *zsinórmérték* és *cselekedetei* fordításában. A gépi fordításban az előbbi *cord*, míg az utószerkesztett szövegben *standard measure* célnyelvi elemként jelenik meg. A grammatikai szintű változások részben az egyes és többes szám használatára vonatkoznak: a magyar cselekedetek a gépi fordításban egyes számú *action*, míg az utószerkesztett változatban többes számban, *actions* elemként jelennek meg. A többi grammatikai szintű eltérés a névmások használatát érinti. Fontos kiemelni, hogy a gépi fordítás alapegységét képező mondat határán túl megjelenített utalást vagy információt a számítógép nem tud kezelni.²⁶ Emiatt a főnevek helyettesítésére használt névmásoknak a megjelenése több szempontból problematikus is lesz. A harmadik példában az is jól látszik, hogy a magyar szintaktika sajátosságából adódóan a mondatban az ember mint alany csak egyszer szerepel, utána a birtokos szerkezetekben és a mondat alanyaként jelöletlen, mivel az egyes szám harmadik személyre utaló birtokos személyragból (személyjelből) egyértelmű, hogy az ember hitéről, cselekedeteiről és hivatásáról van szó. Ez a személytelen birtokos az angol gépi fordításban a betoldott hímnemű, egyes szám harmadik személyű, személyes, valamint birtokos névmási formákkal kötelezően jelen van: *he*, *his*. Az utószerkesztett szövegben azonban az egyes számú alakok a többes szám harmadik személyű, általános jelentésű *they* és *their* elemekre cserélődnek.

Köznyelvi elemek: nevek, utcanevek

4. példa:

HU: „Amikor például Steve Van Der Weele amerikai vendégprofesszort és feleségét, Violát vártuk az amerikai Calvin College-ból, még egy takarítónőnk se volt. Hegedűs Lorántné Zsuzsanna főtisztjeletű asszonnyal takarítottuk ki az amerikai

²⁶ Kenny: *Human and machine translation*, 43.

házaspár ideiglenes lakását. Nekem mint *tanszékvezetőnek* nemhogy külön szobám nem volt a Reviczky utcában, de még íróasztalom sem. Egy bőrdobozból vezettem a *tanszéket*. A Reviczky utcai épületen ráadásul osztoznunk kellett az akkor (...) újra megnyílt *Lónyay Utcai Református Gimnázium* első évfolyamával...” (115. o.)

GF: „For example, when we were expecting visiting American professor Steve Van Der Weele and his wife Viola from Calvin College in the US, we didn’t even have a cleaning lady. *Loránt Lorántné Zsuzsanna Hegedűs* and I cleaned the American couple’s temporary apartment. As *head* of the *department*, I did not have a separate room in Reviczky Street, nor even a desk. I ran the *department* from a suitcase. In addition, we had to share the Reviczky Street building with the first year of the then (...) reopened *Lónyay Utca Reformed High School*...” (74. o.)

USZ: “for example, when we were expecting visiting American professor Steve Van Der Weele and his wife Viola from Calvin College in the US, we didn’t even have a cleaning lady. *Zsuzsanna Hegedűs (the esteemed wife of Lóránt Hegedűs)* and I cleaned the American couple’s temporary apartment. As *Head* of the *Department*, I did not have a separate room in Reviczky Street, nor even a desk. I ran the *Department* from a suitcase. In addition, we had to share the Reviczky Street building with the first year of the then (...) reopened *Reformed Secondary Grammar School of Lónyay Street* ...” (74. o.)

A negyedik példa a köznyelvi használatra jellemző, de erősen kultúraspecifikus (például férjezett asszonynevek használata, utcanévek) és a gépi fordítás és az utószerkesztett változat közötti különbségeket tartalmazza. A magyar szövegben *Hegedűs Lorántné Zsuzsanna főtiszteltető asszony* a gépi fordításban hiányosan és torzított formában jelenik meg: *Loránt Lorántné Zsuzsanna Hegedűs*. Az utószerkesztő részben pótolta a hiányos gépi fordítást a hátravetett zárójeles bővítmény megjelenítésével (*the esteemed wife of Lóránt Hegedűs*), és a *Zsuzsanna Hegedűs* célnyelvi használatnak megfelelő formát használta. Ez jól mutatja, hogy a magyar köznyelvre jellemző nyelvhasználati szokások pontos értelmezéséhez szükség van – az adott mondaton és akár a szövegen kívüli – információkra és tudásra is. Ezenkívül felszíni elemek változtatása figyelhető meg: az utószerkesztés során a gépi fordításban kisbetűvel jelölt *head of department (tanszékvezető)* nagybetűs formátumra változott (*Head of Department*). Szintén javító módosítás az utószerkesztett szövegben a Református Gimnázium *High School* helyett *Secondary Grammar School* használata, csakúgy, mint a gimnázium nevének részét képező helymeghatározás *utca* helyett a *Street* használata.

Szintén javító jellegű a szórendi módosítás: a helyhatározói melléknév – *Lónyay utcai* – az utószerkesztett változatban hátravetett bővítményként jelenik meg.

Történelmi nevek, rangok, helységnevek

5. példa:

HU: 1662-ben *I. Apafi Mihály fejedelem Nagyenyedre* helyezte át a *kollégiumot*, s ott 1895-ig működött, amikor az akadémiai *tagozat Kolozsvárra* költözött, s a *gyulafehérvári iskola gimnáziumként* folytatta életét. (18. o.)

GF: In 1662, *Prince Mihály Apafi I* moved the *college* to *Nagyenyed*, where it operated until 1895, when the academic *branch* moved to *Cluj-Napoca*, and the school continued its life as a *gymnasium* in *Gyulafehérvár*. (11. o.)

USZ: In 1662, *Prince Mihály Apafi I* moved the *Collegium* to *Nagyenyed (Aiud)*, and it operated there until 1895, when the academic *section* moved to *Kolozsvár (Cluj-Napoca)* and the school in *Gyulafehérvár (Alba-Iulia)* continued its activities as a *secondary grammar school*. (11. o.)

A történelmi nevek, rangok, helységnevek fordítási elemzése abból a szempontból releváns, hogy bizonyos történelmi korszakokat és kultúrákat jellemző nyelvi elemek gépi fordítása során mennyiben adekvát a forrásnyelvi jelentés célnyelven való megalkotása. A történelmi személyiségek nevének és rangjának a fordítása – *I. Apafi Mihály fejedelem* – mind a gépi, mind az utószerkesztett szövegben azonos, vagyis nem történt módosítás: *Prince Mihály Apafi I*. A következő oktatástörténeti kifejezés, a *Kollégium* fordítása már módosult az utószerkesztés során. A kollégium jelentése olyan bentlakásos intézet, ahol oktatás is zajlik. A gépi fordításban helytelenül a *college* szó, míg az utószerkesztett változatban *Collegium* célnyelvi elem jelenik meg. Valójában az ilyen kultúraspecifikus szó, lexikai reália esetén adekvát megoldás lehet az explicitáció, ami egyik változatban sem szerepel. Szintén kultúraspecifikus a *gimnázium* szó, ami a gépi fordított *gymnasium* (tornaterem) megoldás helyett az utószerkesztett változatban *secondary grammar school* elemként jelenik meg helyesen. A *tagozat* szó fordítása is módosult az utószerkesztett változatban: *branch* helyett a *section* kifejezésre, amely semleges értékű, sem javító, sem rontó módosításnak nem minősül. Szintén lexikai szintű módosítás a *folytatta életét* forrásnyelvi kifejezésben a szó szerinti gépi fordításban szereplő *life* helyett a pontosabb jelentést kifejező *activities* (tevékenység) használata.

A fenti, ötödik példában szórendi módosítás is megfigyelhető: az utószerkesztett változat (*and it operated there*) követi a forrásnyelvi magyar szórendet (*s ott*

működött), de nem feltétlenül javítja a gépi fordított változatot (*and it operated there*). Ez megfigyelhető a mondat második felében is, vagyis az utószerkesztett változat (*the school in Gyulafehérvár continued its activities as a secondary grammar school*) jobban követi a magyar szórendet (*s a gyulafehérvári iskola gimnáziumként folytatta életét*), de nem jelent lényeges módosítást.

Érdemes megvizsgálni a történelmi magyar településnevek használatát a gépi és utószerkesztett szövegekben. Három olyan településnév szerepel a példában, melyek különböző történelmi korokban más néven voltak ismertek. A gépi fordításban részben változatlanul maradt a forrásnyelvi elem, például *Nagyenyed*, *Gyulafehérvár*, de *Kolozsvár* esetében már a román név, *Cluj-Napoca* tűnik fel. Az utószerkesztett változatban helyesen – zárójeles megjegyzésként – szerepel a magyar nyelvű településnevek román neve is, például *Nagyenyed (Aiud)*, *Kolozsvár (Cluj-Napoca)* és *Gyulafehérvár (Alba-Iulia)*.

(Református) egyháztörténeti és intézményi kifejezések

6. példa:

HU: Az ő elkötelezett *hitvallásának*, valamint segítőinek, így *elsősorban* Barátossy Jenőnek, a *dunamelléki egyházkerület* elnökségi *tanácsadójának*, a Szabadság téri *gyülekezet presbiterének* soha nem fáradó *munkavállalásának* köszönhetően jöhetett létre a Károli Gáspár Református Egyetem. (7. o.)

GF: It was thanks to his *commitment to his faith* and the never-ending *efforts* of his helpers, *in particular* Jenő Barátossy, the *adviser* to the presidency of the *Danube district church district* and the *dean* of the Szabadság Square congregation, that the Károli Gáspár Reformed University was established. (4. o.)

USZ: It was thanks to his *committed profession of faith* and the never-ending *work* of his helpers, *especially* Jenő Barátossy, the *advisor* to the presidency of the *Dunamellék Reformed Church District* and the *Presbyter* of the Szabadság Square congregation, that Károli Gáspár Reformed University was established. (4. o.)

A hatodik példában szintén főleg lexikai szintű módosításokat találunk. Az *elkötelezett hitvallás* gépi fordításban olvasható *his commitment to his faith* módosítása *his committed profession of faith* kifejezésre nem tekinthető feltétlenül szükséges módosításnak. A *munkavállalás* gépi fordításban megjelenő *efforts* módosítása az utószerkesztett szövegben *work* szóra szintén nem tűnik feltétlenül indokoltnak. A gépi fordításban az *in particular* célnyelvi elemként megjelenő *elsősorban* diskurzusjelölő elem az utószerkesztett szövegben *especially*

elemre módosult. Ez jelent némi jelentésbeli hangsúlyeltolódást, hiszen az *in particular* csak kijelöl egy adott elemet egy csoportból, az *especially* pedig előtérbe is helyezi. Noha némileg módosult a jelentés, valójában semleges értékűnek tekinthető a módosítás.

A lexikai szintű módosítások másik csoportja regiszterspecifikus, a református egyház intézményeinek a felépítéséhez köthető. A *dunamelléki egyházkerület* a gépi fordításban szó szerinti fordításként jelenik meg – *Danube district church district* –, míg az utószerkesztett szövegben mint *Dunamellék Reformed Church District*. Ez a módosítás azt mutatja, hogy regiszterspecifikus intézménynevek esetében a gépi fordítás a szó szerinti megoldást jelenítette meg, míg az emberi utószerkesztés során az adott elem célnyelvi megjelenését meghatározó fordítói hagyományt követte, feltehetően a mondathatáron és a szövegen kívüli információ alapján. A célnyelvi pontosítás érdekében még a *Reformed* elemet is betoldotta az utószerkesztő.

Felszíni módosítás is tapasztalható: a gépi fordításban kisbetűs *church district* az utószerkesztett szövegben nagybetűs változatban jelenik meg. Inverz módon analóg a másik regiszterspecifikus kifejezés, a *presbiter* fordítása. A gépi fordításban nem a szó szerinti célnyelvi megfelelő, hanem a *dean* jelenik meg, az utószerkesztett változatban pedig a forrásnyelvi elemhez a felszínen jobban hasonlító *Presbyter*. Itt is módosult a kisbetűs változat nagybetűsre.

A fenti lexikai szintű módosításokon kívül egy felszíni, helyesírási szintű eltérés található: a gépi fordításban a tanácsadó *adviser* az utószerkesztett szövegben *advisor*. Noha mind a két változat helyes, a gépi fordított *adviser* szélesebb körben elfogadott, vagyis ez a módosítás negatív előjelű.

Oktatással kapcsolatos intézménynevek és hivatali beosztások

7. példa:

HU: A szervezés *során* kitüntette magát Török István (1927–2020), aki hosszabb ideig a *kar* *kancellárja* is volt, de mindenképpen döntőnek bizonyult, hogy Trócsányi László a szegedi *József Attila Tudományegyetem* (JATE) tanáraként a két *egyetem* közötti együttműködést szorgalmazta. (70. o.)

GF: István Török (1927–2020), who was also the *chancellor* of the *faculty* for a long time, distinguished himself *during* the organisation, but it was definitely decisive that László Trócsányi, as a professor at the *József Attila University of Szeged* (JATE), *promoted* cooperation between the two *universities*. (47. o.)

USZ: István Török (1927–2020), who was also the *Chancellor* of the *Faculty* for a long time, distinguished himself *in* the organisation of the project, but it was definitely

decisive that László Trócsányi, as a professor at *Attila József University of Szeged (JATE)*, encouraged cooperation between the two Universities. (47. o.)

A *kar kancellárja* az egyik oktatással kapcsolatos szakkifejezés, amely mind a gépi, mind az utószerkesztett szövegben azonos – *Chancellor of the Faculty* –, eltekintve a felszíni, központosági különbségtől. A gépi fordításban kisbetűvel jelölt két részből álló elem az utószerkesztett változatban nagybetűsre módosult. Az idézett intézménynév esetében szórendi különbséget is látunk. A magyar nyelvre jellemző névhasználatnak – a családi nevet követi az utónév – megfelelően jelenik meg a *József Attila Szegedi Tudományegyetem (József Attila University of Szeged)* a gépi fordításban. Az utószerkesztett szövegben azonban az angolra is jellemző fordított névhasználat jelenik meg: *Attila József University of Szeged*. Szintén ehhez a példához kapcsolódik a névelőhasználatban megmutató eltérés: a gépi fordításban – tulajdonnevek esetén helytelenül – használt határozott névelő (*at the*) az utószerkesztett változatban már kimarad (*at*). Ez is arra enged következtetni, hogy a gépi fordítás a mondathatáron belül nyelvi eszközökkel kódolt információ alapján nem különbözteti meg a köz- és a tulajdonnevet. Ebben az esetben tehát javító jellegű módosítás történt.

Érdekes, hogy nincs konzisztencia a személyneveket viselő intézménynevek fordítását illetően az utószerkesztett szövegben, hiszen – többek között – a 8. példában is megjelenő *Károli Gáspár Református Egyetem* esetében mind a gépi, mind az utószerkesztett szövegben a magyar névhasználati szórend érvényesül.

8. példa:

HU: A *Károli Gáspár Református Egyetem* vezetősége nevében ... (131. o.)

GF: In 1997, on behalf of the management of the *Károli Gáspár Reformed University*, (84. o.)

USZ: In 1997, on behalf of the management of *Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary (KRE)*, ... (84. o.)

Ugyanakkor az utószerkesztett változat tartalmaz egy explicitációs célú betoldást: *University of the Reformed Church (USZ)* a *Reformed University (GF)* helyett, valamint az egyetem rövidített nevének önkényes betoldását.

Szintén javító értékű módosítás a tulajdonnevet megelőző határozott névelő (*the*) kihagyása az utószerkesztett szövegből.

A 8. példához hasonlóan a 9. példában – a Pázmány Péter Katolikus Egyetem esetében – sem a gépi, sem az utószerkesztett változatban nem történt szórendi módosítás.

9. példa:

HU: a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának* ... (66. o.)

GF: ... the Faculty of Humanities of *Pázmány Péter Catholic University* ... (43. o.)

USZ: ... the Faculty of Humanities of *Pázmány Péter Catholic University* ... (43. o.)

A fenti, kilencedik példa is azt mutatja, hogy nincs egyértelmű konszenzus arra vonatkozóan, hogy a magyar neveket viselő intézménynevek esetében a forrásnyelvi vagy a célnyelvi forma és használat az irányadó.

A hetedik példában még két elem módosult az utószerkesztés során: az egyik a *szorgalmaz* szó, amely a gépi fordításban *promote*, míg az utószerkesztésben *encourage* elemként jelenik meg. Ez a módosítás nem befolyásolja lényegesen a célnyelvi mondat jelentését, emiatt semleges előjelű módosításnak minősül. Szintén semleges előjelű, vagyis a mondat jelentését érdemben nem befolyásoló módosítás, hogy a gépi fordításban a magyar forrásnyelvi időhatározó *during* az utószerkesztett változatban *in*-re cserélődött.

Oktatással kapcsolatos rövidítések

A tizedik példában egy – az oktatással kapcsolatos specifikus – intézménynév és rövidítésének a megjelenítése szerepel. A *Magyar Akkreditációs Bizottságot* zárójelben követi a mozaikszó rövidítési formája. A gépi fordítás megtartja ezt a szórendi megoldást: az intézménynév angol megfeleltetése után jön a magyar nyelvű mozaikszó változatlan formában. Az utószerkesztett változatban azonban a rövidítést követi az intézménynév teljes angol neve zárójelben. Ez a módosítás nem feltétlenül javítja a mondat érthetőségét, hiszen érdemes lett volna egy magyarázó betoldással illetni azt, hogy a *MAB* magyar mozaikszó angol nyelvű megfeleltetése a *Hungarian Accreditation Committee*. A gépi fordítás esetén a magyarázó jellegű betoldás nem várható el, de az utószerkesztés lehetőséget ad – a fentiekhez hasonló – nyelvi megoldások tisztázására. Erre való tekintettel a szórendi csere semleges előjelű módosításnak minősül. Egy lexikai szintű módosítás is megfigyelhető: a *Bizottság* szó a gépi fordításban *board*, míg az utószerkesztett változatban *committee* elemként jelenik meg. Ez is semleges módosításnak tűnik.

10. példa:

HU: ... a *Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB)* keretében ... Természetesen a *MAB* erre nem figyelt (s nem is vehette figyelembe) ... (66. o.)

GF: ... in the framework of the *Hungarian Accreditation Board (MAB)* ... Of course, *the MAB* did not (and could not) take this into account (43. o.)

USZ: ... in the framework of *MAB (the Hungarian Accreditation Committee)* ... Of course, *MAB* did not (and could not) take this into account (43. o.)

A tizedik példában vizsgált mozaikszó, a MAB a következő mondatban is előfordul. A forrásnyelvi magyar szövegben a tulajdonnevet rövidítő MAB előtt megjelenik a határozott névelő (*a*), ezt követi a gépi fordítás, míg az utószerkesztett változatban már helyesen, a tulajdonnevek használatának megfelelően a határozott névelő (*the*) nélkül. Ez tehát a célnyelvi használatot tükröző és javító megoldás.

ÖSSZEGZÉS

Az utószerkesztés során elvégzett módosításokat a 2015-ben kidolgozott²⁷ és általam kiegészített, ötdimenziós MQM keretrendszerben összegeztem. Így az alábbi öt kategóriába soroltam a módosításokat: 1. szórendi módosítások (helytelen szórend a mondat vagy szó szintjén); 2. fordítási módosítások (helytelenül használt szó vagy grammatikai elem – fontos itt megjegyezni, hogy nemcsak a szavak, hanem egyéb grammatikai elemek, például névmások, prepozíciók, határozószók, diskurzusjelölő elemek cseréje is ebben a kategóriában jelenik meg); 3. kihagyások (a forrásnyelvi elemek kimaradtak a célnyelvi szövegből); 4. betoldások (a forrásnyelvi szövegben vagy a gépi fordításban nem szereplő szavak bekerültek a célnyelvi szövegbe); 5. felszíni elemek (központosítás). A módosításokat tartalmazó példákat a fenti kategóriáikba rendezve abból a szempontból is elemeztem, hogy javították-e a célnyelvi mondat érthetőséget, vagy esetleg rontották, illetve nem befolyásolták. Így pozitív (+), negatív (-) és semleges (0) előjellel jelöltem minden egyes módosítást. Az alábbi, első számú táblázat tartalmazza az utószerkesztés során elvégzett módosítások MQM keretrendszer alapján való csoportosítását.

²⁷ Mariana et al.: *The multidimensional quality metric (MQM) framework*, 140.

1. táblázat. Az utószerkesztett módosítások összefoglaló táblázata.

1. Szórendi módosítások (helytelen szórend a mondat vagy szó szintjén)				
	HU	GF	USZ	Előjel
4. példa	<i>Lónyay utcai Református Gimnázium</i>	Lónyay utca Reformed High School	Reformed Secondary Grammar School of Lónyay Street	+
5. példa	<i>s ott működött</i>	where it operated	and it operated there	0
5. példa	<i>s a gyulafehérvári iskola gimnáziumként folytatta életét</i>	the school continued its life as a gymnasium in Gyulafehérvár	the school in Gyulafehérvár continued its activities as a secondary grammar school	0
7. példa	<i>a szegedi József Attila Tudományegyetem</i>	József Attila University of Szeged	Attila József University of Szeged	-
10. példa	<i>a Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB)</i>	Hungarian Accreditation Board (MAB)	MAB (the Hungarian Accreditation Committee)	0
1. Szórendi módosítások: 5 – ebből 3 semleges (0), 1 pozitív (+), 1 negatív (-) előjelű				

2. Fordítási módosítások (helytelenül használt szó, vagy grammatikai elem)				
1. példa	<i>elvész</i>	perish	destroy	-
1. példa	<i>elvész (jelen idejű igealak)</i>	will	are	0
1. példa	<i>nélkül</i>	without	lack of	0
3. példa	<i>hitvallás</i>	confession	creed	0
3. példa	<i>zsinórmérték</i>	cord of his faith	standard measure	0

2. Fordítási módosítások (helytelenül használt szó, vagy grammatikai elem)				
3. példa	nincs személyes névmás	he	they (2 esetben)	-
3. példa	nincs személyes névmás	his	their	+
4. példa	<i>Gimnázium</i>	High School	Secondary Grammar School	+
4. példa	[Lónyay] <i>utca(i)</i>	utca	street	+
5. példa	<i>kollégium</i>	college	Collegium	0
5. példa	<i>gimnázium</i>	gymnasium	secondary grammar school	+
5. példa	[folytatta] <i>életét</i>	life	activites	+
6. példa	<i>elkötelezett hitvallás</i>	commitment to faith	committed profession of faith	0
6. példa	<i>munkavállalás</i>	efforts	work	0
6. példa	<i>elsősorban</i>	in particular	especially	0
6. példa	<i>dunamelléki egyházkerület</i>	Dunamelléki Danube district	Dunamellék Reformed Church District	+
6. példa	<i>presbiter</i>	dean	Presbyter	+
7. példa	<i>szorgalmaz</i>	promote	encourage	0
7. példa	<i>során</i>	during	in	0
10. példa	<i>Bizottság</i>	Board	Committee	0

2. Fordítási módosítások (helytelenül használt szó, vagy grammatikai elem)

2. Fordítási módosítások (helytelenül használt szó, vagy grammatikai elem):
20 – ebből 9 (+), 1 negatív (-), 10 semleges (0) előjelű

3. Kihagyások (a forrásnyelvi elemek kimaradtak a célnyelvi szövegből)

	HU	GF	USZ	Előjel
4. példa	<i>Hegedűs Lorántné Zsuzsanna</i>	Loránt Lorántné Zsuzsanna Hegedűs	Zsuzsanna Hegedűs	+
7. példa	<i>a szegedi József Attila Tudomány- egyetem</i>	at the József Attila Univer- sity of Szeged	at Attila Jó- zsef Univer- sity of Szeged	+
8. példa	<i>A Károli Gáspár Református Egyetem</i>	the Károli Gáspár Reformed University	Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary	+
10. példa	<i>a MAB</i>	the MAB	MAB	
3. Kihagyások: 4 – ebből 4 (+)				

4. Betoldások

	HU	GF	USZ	Előjel
4. példa	<i>főtisztellett asszony</i>	...	(the esteemed wife of Lóránt Hegedűs)	+
5. példa	<i>Nagyenyed</i>	Nagyenyed	Nagyenyed (Aiud)	+
5. példa	<i>Kolozsvár</i>	Cluj-Napoca	Kolozsvár (Cluj-Napoca)	+
5. példa	<i>Gyulafehérvár</i>	Gyulafehérvár	Gyulafehérvár (Alba-Iulia)	+

4. Betoldások				
6. példa	<i>dunamelléki egyházkerület</i>	Danube district church district	Dunamellék Reformed Church District	+
8. példa	<i>Károli Gáspár Református Egyetem</i>	Károli Gáspár Reformed University	Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary	+
8. példa	Károli Gáspár Református Egyetem	Károli Gáspár Reformed University	Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary (KRE)	0
4. Betoldások (a forrásnyelvi szövegben vagy a gépi fordításban nem szereplő szavak kerültek be a célszövegbe) 7 – ebből 6 (+), 1 (0)				

5. Felszíni elemek (központozás)				
	HU	GF	USZ	Előjel
4. példa	<i>például</i>	for example	For example	0
4. példa	<i>tanszékvezető</i>	head of (the) department	Head of (the) Department, összesen 3 elem	+
6. példa	<i>tanácsadó</i>	adviser	advisor	-
6. példa	<i>egyházkerület</i>	church district	Church District, összesen 2 elem	+
6. példa	<i>egyházkerület</i>	church district	Church District, összesen 2 elem	+

5. Felszíni elemek (központozás)				
	HU	GF	USZ	Előjel
7. példa	<i>a kar kancellárja</i>	chancellor of the faculty	Chancellor of the Faculty, összesen 2 elem	+
7. példa	<i>(két) egyetem</i>	(two) universities	(two) Universities	+
5. Felszíni elemek (központozás) 7 – ebből 5 (+), 1 (-), 1 (0) előjelű				

A módosításokat a fenti táblázat alapján összegezve jól látszik, hogy legtöbb a fordítási jellegű módosítás, vagyis szavak és más grammatikai elemek cseréje – összesen húsz. Ebből a húsz módosításból a legtöbb semleges előjelű (10), tehát önkényes módosítás, ezt követi a javító (összesen 9), majd a negatív előjelű (1) módosítás. A második legtöbb, de az első helyen végző fordítási módosítások kategóriához képest jóval kevesebb, összesen 7 módosítás található a felszíni elemek csoportjában. Itt azonban túlnyomóan pozitív előjelű, összesen 5, és egy-egy negatív vagy semleges előjelű módosítás azonosítható. Hét betoldó jellegű módosítás történt, ebből a többség (6) pozitív, és mindössze egy semleges előjelű. Ezt követik a szórendi módosítások – 5 esetben. Érdekes, hogy ezen módosítások többsége (3) semleges, vagyis önkényesnek minősül. Mindössze egy pozitív és egy negatív előjelű módosítás tartozik még ebbe a csoportba. A legkevesebb módosítás a kihagyások csoportban mutatkozik – összesen 4, de ebből mind pozitív előjelű. Összességében tehát a legtöbb a fordítási módosítás, de ezen a kategórián belül a semleges előjelű megelőzi a pozitív előjelű módosítások számát. A többi – kevesebb esetet tartalmazó – csoportban azonban jóval több a pozitív előjelű módosítás, a kihagyások esetében nincs is más előjelű. Ez alól egyedül a szórendi módosítások képeznek kivételt, abban az esetben ugyanis a legtöbb a semleges előjelű módosítás.

A módosítások előjelét tekintve a legtöbb a javító módosítás (összesen 24), ezt követik az önkényesnek minősülő (összesen 15), majd az adott mondat érthetőségét rontó (összesen 3) módosítások.

Alapvetően fordítási szintű módosítások, vagyis lexikai és grammatikai cserék figyelhetők meg. Ezek a módosítások olyan jellegű tudást vagy stratégiai kompetenciát igényelnek, melyek a mondategységen kívül és akár nyelven kívüli eszközökkel vannak kifejezve. Ide tartoznak a kultúra- és registerspecifikus elemek,

például a magyar nyelvben a nevek szórendi használata vagy a férjezett asszonynevek használata, mely a férj nevéhez a *-né* elem hozzáadásával használatos. Erre a forrásnyelvi használatra az angol nyelvben nincsen adekvát ekvivalens, ezért a célnyelven való megfeleltetésük stratégiai szintű döntést igényel. Szintén stratégiai szintű döntést és az adott mondat határán kívül megszerezhető tudást igényel az utcanevek fordítása, a határon túli magyar települések nevének a megjelenítése, a magyar neveket hordozó utcanevek, intézménynevek és rövidítések feloldása, valamint a tulajdonnevek felismerése és a megfelelő névelővel való ellátása.

A gépi fordításban megjelenő grammatikai elemek utószerkesztés során történő módosításának az oka részben a magyar nyelv sajátos szintaktikai jellegzetességéből adódó „információs hiány” (például a magyar szövegben kihagyható alany vagy személyes névmások megfeleltetése, a magyarra jellemző, a grammatikai nemre való utalás nélküli 3. személyű személyes névmás használata). A magyar nyelv sajátosságaihoz adódóan mind a személyes névmásokat, mind az ismétlődő alanyt ki lehet hagyni a mondatból,²⁸ valamint a személyes névmások nem hordoznak információt a helyettesített főnév grammatikai nemére vonatkozóan.²⁹ Ennek megfelelően a magyarról angol nyelvre történő utószerkesztés során a mondategységen kívüli információra vagy referenciára támaszkodóan mindig szükséges az explicitáció.

KONKLÚZIÓ

A fenti példák a *Károli 30. Károli Gáspár Református Egyetem (1993–2023). 30 év a református felsőoktatás szolgálatában* című, 2023-ban kiadott emlékkötet magyar nyelvű szövegének angol nyelvre gépi fordított és utószerkesztett változatában megfigyelhető módosításokat jelenítik meg. A módosításokat az öt csoportból álló MQM keretrendszerében összegyűjtve és aszerint elemezve, hogy azok javítottak, rontottak, vagy nem változtattak a mondat érthetőségén, pozitív, negatív és semleges előjellel láttam el.

A legtöbb módosítás lexikai vagy grammatikai elemek cseréjét jelentette, igaz, ebben a kategóriában volt a legtöbb a semleges előjelű módosítás is. Egyértelmű mintázat a módosításokban nem mutatkozik, talán annyiban, hogy azok elsősorban nem a célnyelvi adekvát megjelenítésre, sokkal inkább a forrásnyelvi tartalom adekvát formai megjelenítésére irányultak. Vagyis a vizsgált szöveg (neurális háló alapon működő) géppel fordított változata a célnyelvi adekvát használatnak

²⁸ Pál Heltai: *Hungarian–English Linguistic Contrasts. A Practical Approach*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2022, 218.

²⁹ Uo., 149–150.

összességében megfelel. Ugyanakkor a neurális háló alapú rendszernek köszönhetően az extralingvális eszközökkel megszerezhető ismeret és az általuk létrejövő jelentés dimenziói átalakulnak, felértékelődik az adott fordítási szituációból következő stratégiai és referenciális tudás. Heltai Pál felosztását követve³⁰ tehát leginkább a stratégiai, a bilingvális és az extralingvisztikai kompetenciát igénylő módosítások jelennek meg. A stratégiai kompetenciába sorolhatók az olyan regiszter-, nyelv- és kultúraspecifikus elemek, mint például a magyar tulajdonnevek, férjezett nevek, személynévet tartalmazó intézménynevek, rövidítések, egyéb intézménynevek, hivatali beosztások, helységnevek célnyelvi (angol) fordítása. Bilingvális kompetenciát igényel a magyar nyelv sajátos struktúrájából adódó elemek fordítása. Ide tartozik a mondatban hiányos alany, a személyes névmások fordítása, vagyis a mondathatáron kívül megjelenített referencia kifejezése. A két kategóriába tartozó elemek fordítása pedig a legtöbb esetben szövegen kívüli, vagyis extralingvisztikai tudást tesz szükségessé. Fontos még kiemelni, hogy a legtöbb esetben a stratégiai kompetencia, vagyis a forrásnyelvi regiszter-, nyelv- és kultúraspecifikus elemek adekvát fordítása, azaz hogyan jelenjenek meg a célnyelvi szövegben, sok esetben nemcsak extralingvisztikai kompetenciát igényel, de meg is haladja az utószerkesztő kompetenciáját. Ezért lenne fontos ilyen esetekben szélesebb körben, akár a megrendelővel folytatott konkrét, az adott szövegre vonatkozó vagy általánosabb alapelveket megfogalmazó egyeztetés nyelvészekkel.

A fenti eredményeket Nida fordításról alkotott modelljében³¹ elhelyezve elmondható, hogy a gépi fordítás a funkcionális ekvivalencia szintjén alapvetően megfelelő minőségű szöveget hoz létre, de a dinamikus ekvivalencia, vagyis a forrásnyelvi regiszter-, nyelv- és kultúraspecifikus elemeinek adekvát célnyelvi megjelenítéséhez egyelőre még emberi utószerkesztés szükséges. A legtöbb esetben ez meg is haladja az egyéni utószerkesztő kompetenciáját, éppen ezért hasznos lenne a gépi fordítások utószerkesztése során megfigyelt mintázatok alapján megfogalmazni az egyéni döntési szinteket meghaladó regiszter-, nyelv- és kultúraspecifikus iránymutatásokat.

³⁰ Heltai: *Mi az, amit a gép nem tud fordítani?*, 15–17.

³¹ Nida: *Toward a Science of Translating*, 241–247.

IRODALOMJEGYZÉK

- HELTAI, Pál: *Hungarian–English Linguistic Contrasts. A Practical Approach*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2022.
- HELTAI Pál: Mi az, amit a gép nem tud fordítani?, in Fata Ildikó – Veresné Valentinyi Klára (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás: Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*, Gödöllő, Szent István Egyetem, 2014, 7–30.
- HU, Ke – CADWELL, Patrick: A Comparative Study of Post-editing Guidelines, *Baltic J. Modern Computing*, vol. 4, 2016/2, 346–353. <https://aclanthology.org/W16-3420.pdf>
- HUTCHINS, John: Machine Translation and Human Translation: In Competition or in Complementation?, *International Journal of Translation*, vol. 13, 2001/1–2, 5–20.
- KENNY, Dorothy: Human and Machine Translation, in Dorothy Kenny (ed.): *Machine Translation for Everyone: Empowering Users in the Age of Artificial Intelligence*, Berlin, Language Science Press, 2022, 23–49. DOI: 10.5281/zenodo. 6759976
- LAMPLE, Guillaume – OTT, Myle – CONNEAU, Alexis – DENOYER, Ludovic – RANZATO, Marc'Aurelio: *Phrase-based and Neural Unsupervised Machine Translation*, Cornell University, [online], 2018. <https://aclweb.org/anthology/D18-1549>
- LESZNYÁK, Ágnes: Hungarian translators' perceptions of Neural Machine Translation in the European Commission, in Mikel Forcada – Andy Way – John Tinsley – Dimitar Shterionov – Celia Rico – Federico Gaspari (eds.): *Proceedings of Machine Translation Summit XVII: Translator, Project and User Tracks*, European Association for Machine Translation, 2019, 16–22.
- LOOCK, Rudy: No more rage against the machine. How the corpus-based identification of machine-translationese can lead to student empowerment, *The Journal of Specialised Translation*, 2020, 150–170.
- MARIANA, Valerie – COX, Troy – MELBY, Alan: The multidimensional quality metric (MQM) framework: A new framework for translation quality assessment, *The Journal of Specialised Translation*, 2015/23, 137–161.
- NIDA, Eugene A.: *Toward a Science of Translating*, Leiden, Brill, 1964.
- NIDA, Eugene A.: Science of Translation, *Language*, vol. 45, 1969/3, 483–498. <https://www.jstor.org/stable/411434>
- PÉREZ, Juan Antonio – FORCADA, Mikel L. – SÁNCHEZ-MARTÍNEZ, Felipe: How Neural Machine Translation Works, in Dorothy Kenny (ed.): *Machine Translation for Everyone: Empowering Users in the Age of Artificial Intelligence*, Berlin, Language Science Press, 2022, 141–164. DOI: 10.5281/zenodo.6760020.
- PETROSYAN, Ani: Worldwide digital population 2024, *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
- PYM, Anthony: Translation Skill-Sets in a Machine-Translation Age, *Meta: Translators' Journal*, vol. 58, 2013/3, 487–503.

- TEIXEIRA, Carlso: Revising computer-mediated translations, in Brian Mossop – Jungmin Hong – Carlos Teixeira (eds.): *Revising and Editing for Translators*, Routledge, 2020, 207–224. <https://doi.org/10.4324/9781315158990-16>
- TUROVSKY, Barak: *Ten years of Google Translate*, 2016. <https://www.blog.google/products/translate/ten-years-of-google-translate/>
- YAMADA, Masaru: The impact of Google Neural Machine Translation on Post-editing by Student Translators, *The Journal of Specialised Translation*, 2019/31, 87–106. https://jostrans.soap2.ch/issue31/art_yamada.pdf

FELHASZNÁLT FORRÁS

- Károli 30. *Károli Gáspár Református Egyetem (1993–2023). 30 év a református felsőoktatás szolgálatában*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2023.

A SZOCIOLINGVISZTIKÁTÓL A FUNKCIONALIZMUSIG

*Néhány gondolat a bibliafordítás elméleti
keretének változásairól¹*

M. PINTÉR TIBOR

NYITÓ GONDOLATOK

A bibliafordítás tudománya (művészete) nem újkeletű jelenség, azonban az európai kultúrában viszonylag későn, az írásbeliség és a könyvnyomtatás elterjedése után bontakozhatott csak ki. A fordítások számának fokozatos növekedése egyrészt a reformáció eszmeáramlatainak terjedésével, másrészt a könyvnyomtatás folyamatos térnyerésével is magyarázható. Az első magyar nyelvű hosszabb szakaszok, könyvek a prereformáció ideje alatt, a 15. század első felében jelentek meg: a Pécsi Tamásnak és Újlaki Bálintnak tulajdonított fordítás, az ún. *Huszi-ta Biblia* könyvei a *Bécsi-kódex*ben (az Ószövetség egyes részei; a kódex az apokrif irodalom néhány könyve), a *Müncheni-kódex*ben (evangéliumok részletei; a kódex tartalmazza a Miatyánk legrégibb magyar fordítását) és az *Apor-kódex*ben (zsoltárfordítások; a kódex a zsoltárfordítás-töredékek mellett más énekeket és himnuszokat is tartalmaz) maradtak fenn. A korai fordításokat a 16. század erasmista-humanista törekvések szellemében az irodalmi nyelv kialakítására, illetve megerősítésére használták. A fordítók nyelvalakító (nyelvtervező) tevékenységük mellett egy másik fontos erasmista célt is követtek: a bibliaolvasás mindenkinek szóló programját. Azaz a fordítások születése nem csupán a nyelv változásával, annak követésével magyarázható, hiszen a kor szellemének megfelelően már az első fordítások is nagyon fontos biblianépszerűsítő, illetve konfesszionális tevékenységként is működtek.²

¹ A kutatás a Károli Gáspár Református Egyetem által támogatott *Teolingvisztikai és kontrasztív nyelvészeti kutatások* projekt keretében készült.

² Az első magyar bibliafordításokról, keletkezésükről, szerepükről bővebben lásd pl. Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*, Budapest, Kálvin, 2009, 18–23; Péter Katalin: A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században, *Századok*, CXIX. évf., 1985/4, 1006–1028; Zvara Edina: A Biblia magyar nyelven a XV–XVII. században, in Monok István – Nyerges Judit (szerk.): *Ércnél maradandóbb. A Vizsolyi Biblia vizsolyi példányának hasonmása*, Budapest–Vizsoly, Magtár Művészeti Alapítvány, 2006, 5–21.

GONDOLATOK A FORDÍTÁSRÓL

A fordítás összetett intellektuális tevékenység, amely folyamán két nyelvi produktum kapcsolódik egymáshoz – a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg. Ezek kapcsolata lehet egyszerű, de a szöveg természetétől (rövid–hosszú, egysíkú / denotatív jelentésű – többsíkú / konnotatív jelentésű), annak megjelenítési módjától (írásos, hangzó vagy éppen jelelt, esetleg táncolt), a nyelvektől (egy nyelv különböző változatai, tipológiailag hasonló–különböző nyelvek, grammatikailag hasonló–különböző nyelvek), de akár a befogadók (speciális tudással rendelkezők, általános tudást feltételező, a témához nem értő, a témát jól ismerő) figyelembe vételétől függően lehet bonyolult is. Az alábbi példa egyazon szövegrész négyféle magyar fordítását szemlélteti: egy funkcionalista megközelítésű, a Revideált új fordítású Bibliát (RÚF), a Csia Lajos-féle literálisat (CSIA) és az ún. egyszerű fordítás (*simplified translation*) két, keletkezési idejében eltérő változatát. Az alábbi három példa közül kiemelném az Egyszerű fordítás (EFO) megoldásait, ahol a hosszabb, magyarázó szöveg lényege az egyértelműség, valamint a könnyebb értelmezhetőség. Az explikáltság miatt a szöveg könnyebben értelmezhető (a szöveget kevésbé ismerők számára), ugyanakkor az forrásnyelvi szövegtől több szempontból is eltávolodik. A Csia Lajos-féle fordítás (CSIA) literálisabb, az 1978-ban megjelent fordítás egyszersmind archaikusabb, mint a 2014-ben kiadott Revideált új fordítású Biblia (RÚF).

1. táblázat. A célnyelvi fordítások különbsége (Jn 1, 1–4).

RÚF	1 Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és az Ige Isten volt. 2 Ő kezdetben Istennél volt. 3 Minden általa lett, és nélküle semmi sem lett, ami létrejött. 4 Benne élet volt, és az élet volt az emberek világossága.
CSIA	1 Kezdetben már volt az Ige, az Ige Isten felé fordult és Isten volt az Ige. 2 Ő kezdetben az Isten felé fordulva volt. 3 Minden rajta keresztül támadt s egyetlen létező sem lett önélküle. 4 Benne élet volt és az élet volt az emberek világossága.
EFO (2003)	1 Arról írunk nektek, aki már a világ kezdete előtt létezett, az Igéről, aki maga az Élet. Arról, akit magunk hallottunk, saját szemünkkel láttunk, egészen közélről figyeltünk, sőt, kezünkkel érintettünk. 2 Ő, aki az Élet, nyilvánvaló lett – mi láttuk őt, tanúskodunk róla, és hirdetjük nektek az Örök Életet, aki öröktől fogva az Atya-Istennel volt, most azonban látható módon megjelent nekünk. 3 Amit láttunk és hallottunk, azt hirdetjük nektek, hogy titeket is bevonjunk abba a szeretet-közösségbe amelyben az Atyával és a Fiával, Jézus Krisztussal élünk. 4 Azért írunk most nektek erről, hogy ti is együtt örüljetek velünk.

EFO (2012)	1 Kezdetben volt az Ige, aki Istennel együtt volt, és maga is Isten volt. 2 Az Ige kezdetben együtt volt Istennel. 3 Minden az Ige által jött létre, nélküle egyetlen teremtmény sem keletkezett. 4 Benne volt az élet, amely a világosság volt az emberek számára.
-----------------------	--

A fordítandó szöveg tartalmi, kontextuális, illetve exotextuális tényezőinek gazdagsága miatt a fordítás folyamata sokféle lehet. A nyelvtudomány elméleti és gyakorlati változatossága okán a fordításról alkotott tudományos vélekedések, meghatározások rendkívül diverzifikáltak. Egy fordítás folyamata felfogható akár mint „az egyik nyelv (FNY) elemeinek cseréje a másik nyelv (CNY) ekvivalens elemeire”³, ugyanakkor például éppen a kulturálisan kötött szövegek (mint amilyen a Biblia is) forrás- és célnyelvi változata között bonyolultabb jelentésbeli kapcsolata miatt összetettebb fogalomrendszert igénylő műveletsorként fogalmazható meg. Tekintettel arra, hogy a Biblia szövege bonyolult belső (például szövegbeli utalások) és külső (kulturális, nyelvi sajátosságok) kapcsolatrendszerrel bíró szövegegyüttes, fordítása elősorban nem is nyelvi elemek cseréjeként, sokkal inkább kultúraközi ismeretátadásként értelmezhető. A fordítás egyfajta, kommunikációs hiányból származó problémamegoldó (deskriptív, magyarázó) eszköz, ahol nem pusztán a nyelvi elemek cseréjére helyeződik a hangsúly (persze, a literális fordításoknál – vagy a formális ekvivalenciával bíró szövegrészek, szövegek esetében – igen), a folyamat sokkal inkább értelmező szövegalkotásként, ismeretátadásként. A fordítás ilyen formában létrejöhet nyelvközi viszonylatban is, de érinthet egyetlen nyelv több változata közti kapcsolatot, hidat is. A bibliafordítás tipikusan nyelvközi kapcsolatban van jelen, de a folyamatosan megújuló fordítói elméletek, illetve a bibliaszövegekről alkotott hermeneutikai tudás (*TIS*, *Theological Interpretation of Scripture*), de akár a dialektális, szociolektális vagy temporális nyelvváltozatok különbsége releváns tudományos pozícióba hozza az azonnyelvi más fordításokat is. Egy nyelv esetében különösen fontos a bibliaolvasás (és egyben a bibliafordítás) polifóniája, hiszen a más-más szempontok mentén történő fordítás más-más csoportot szólít meg, illetve újabb fordításokkal például az archaikus nyelvváltozatok hordozta nyelvi és értelmezési homály is kiküszöbölhető. A nyelvészek által elképzelt nyelvi polisztratikus felfogás és a bibliafordítások különbségei közt akár párhuzam is vonható. A nyelvi rétegződés lényege a dialektális-földrajzi és a szociális-társadalmi el-

³ John Cunnison Catford: *A Linguistic Theory of Translation*, Oxford, Oxford University Press, 1965, 20.

különülés: az egyes nyelvváltozatok így terület és társadalmi összetevők mentén is különböznek (mégis ugyanannak a nyelvnek változatai, elemei). A bibliafordítások azonos időben létezhetnek különféle társadalmi csoportoknak, felekezeteknek, valamint nyelvváltozatoknak szóló változatokban. Így a különféle fordítástudományi és hermeneutikai elméletek befolyása által megalkotott fordítások fontosak az egyes nyelvek számára (ha nyelvész szemmel nézem, akár azt is feltehetném kérdésként, hogy léteznek-e rossz bibliafordítások – a válasz azonban már korántsem lenne ilyen egyértelmű, mivel a különböző követelményeknek való megfelelés egymástól eltérő fordításokat eredményez, azonban ezek nem feltétlen értékelhetők egyetlen szempontrendszer figyelembevételével). Pusztán leíró szempontból nehezebb a fordításokat értékelni, azonban az egyes felekezetek által kanonikusnak nevezett fordítások sajátos értelmezési kerete felől megközelített értékelés már preskriptív szempontokat is felvet.

A bibliafordítás komplex jellege miatt és a fordítandó szöveg különféle költöttségeire tekintettel többféle viszonylatban is problematikus. Tulajdonképpen a kultúraköziség áthidalása többféle módszerrel, amely valahol hasonlít a gépi fordítás – géppel támogatott fordítás által produkált célnyelvi szövegek különbségeire: attól függően kell fordítást választani, hogy milyen céllal használja az olvasó a szöveget. Milyen mértékben van szükség készen kapott információra, és milyen mértékben vagyunk képesek a kapott információt feldolgozni, értelmezni, újraalkotni.

A FORDÍTÁSOK CÉLJA

A fordítás erősen célorientált folyamat: célja a forrásnyelvi szöveg valamely tulajdonságának átvitele a célnyelvi szövegbe – ez a tulajdonság lehet tartalmi (létrehozva a denotatív vagy a konnotatív ekvivalenciát), de lehet más nyelvi vagy nyelven kívüli (akár kulturális) kapcsolat is. Az alábbi példa 'mérték' – 'véka' denotatív különbsége egyértelmű, ugyanakkor a két szó az azonos célnyelvű szövegekben ekvivalens pozícióban jelenik meg (a forrásnyelvben nincs meg az űrmérték pontossága, a véka azonban a magyar kultúrában 32 liternek felel meg, ugyanakkor a forrásnyelvi szót más nyelvekben más bibliai űrmértékkel is helyettesítik, például a szlovák fordításokban 'sea' vagy 'hín' szavakkal).

2. táblázat. Reáliák közti különbség (1Móz 18,6, ahol az LXX *μέτρα* szava *'mértéket', a ἔγκρυφιας; 'pogácsákat', 'vekniket', 'hamuban sültet' jelent).*

LXX	καὶ ἔσπευσεν Ἀβραὰμ ἐπὶ τὴν σκηνὴν πρὸς Σαρραν καὶ εἶπεν αὐτῇ Σπεῦσον καὶ φύρασον τρία μέτρα σεμιδάλεως καὶ ποιήσον ἐγκρυφίας .
KNV	Besietett erre Ábrahám a sátorba Sárához, és azt mondta neki: „Siess, keverj be három véka lisztlángot, s készíts hamuban sült lepényt! ”
RÚF	Ábrahám besietett Sárához a sátorba, és azt mondta: Siess, dagassz meg három mérték finomlisztet, és süss lángost!

A két szöveg közti kapcsolat szorosságának (azaz az azonosságának, ekvivalenciának) tisztázása és meghatározása a mindenkori fordításelmélet egyik alapvető feladata. A fordítás célja ugyanis a szöveg valamely jelentésének átadása egy nyelvről (a forrásnyelvről) egy másik nyelvre (a célnyelvre). A transzfer (fordítás) általában érinti a jelentést (ahol viszont figyelemmel kell lenni arra, hogy a jelentés nem csupán a szavak, szerkezetek és mondatok elsődleges, denotatív jelentése), azaz a fordítás nem lehet csupán a szavak reprodukálása. Természetesen a literális fordítások esetében elsődleges cél a forrásnyelvi elemek legpontosabb megőrzése, átvitele a célnyelvi szövegbe, ami történhet a célnyelvben legközelebbi jelentésű szó vagy a forrásnyelvi szövegben szereplő szó szófajának, kifejezéselemeinek megőrzésével. A fordítás folyamatának központi tényezője maga a fordító, aki ismeri a nyelveket, kultúrákat, szöveg- és fordítástechnikai jellemzőket és a célnyelvi szöveg építését célzó stratégiákat. Kulturálisan kötött szöveggént a fordító munkájának alapja a hermeneutikai megközelítés, hiszen a szöveget úgy kell megértenie, hogy ő maga nem tartozik az eredeti címzettek vagy a megszólítottak közé.

A fordítások célja tehát egy olyan, a forrásnyelvi szöveggel jelentésbeli, stílusbeli, tartalombeli vagy más kapcsolatban lévő célnyelvi szöveg létrehozása, amellyel a fordító megismerteti az általa megcélzott célnyelvi közösség tagjait. Tulajdonképpen egyfajta interpretáció, hiszen a fordító saját tudására (amely nem feltétlenül lexikális tudást jelent, hanem az általa ismert, máshol megtalálható enciklopédikus tudás ismeretére is támaszkodik⁴) építve alkotja meg a célnyelvi

⁴ Ezekről bővebben lásd P. Márkus Katalin: Fejlesztések a szótárhasználat oktatásában, in Fóris Ágota – Bölcseki Andrea – M. Pintér Tibor – Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. I. Terminológia, lexikográfia, fordítás*, Budapest, Akadémiai, 2020, 77–83; uő: A lexikográfia oktatásának lehetőségei a felsőoktatásban, in M. Pintér Tibor – P. Márkus Katalin (szerk.): *Az ige vonzásában: Lexikográfiai, fordítástudományi tanulmányok és köszöntők Magay Tamás 90. születésnapjára*, Budapest, Tinta, 2020, 53–63; uő: *Teaching Dictionary Skills*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2023;

szöveget, közben a tárgyi tudás mellett széles körű nyelvi, nyelvészeti eszköztárát használva teszi olvashatóvá, olvasmányossá azt. A célnyelvi szöveg elsődleges célja elérni, hogy olvassák. Ahogy Pecsuk Ottó írja, a bibliafordítás a létező legösszetettebb intellektuális feladat. Egyszerre igényli egy tudós nyelvész és teológus felkészültségét, egy író kreativitását, egy költő stílusérzékenységét, egy szociológus józanságát, egy pszichológus empátiáját.⁵ A bibliafordítás összetettségét mutatja a meghatározások sokfélesége is. A tág meghatározástól a szűkebbig, a nyelvészeti-nyelvi indítatástól a teológiai-hermeneutikai tevékenység dominanciájáig. Christiane Nord értelmezése szerint például a bibliafordítás hagyományosan a teológusok által irányított tevékenység, akik a fordítás folyamata alatt leginkább a forrásnyelvi szöveg jelentésére fókuszálnak, mintsem arra, amit a modern olvasó megérthet az eredetiből.⁶

A meghatározások és értelmezések sokfélesége a 20. századi modern nyelvtudomány diverzifikálódásának, a nyelvről, nyelvhasználokról való gondolkodás sokszínűvé válásának egyik (számomra nagyon is pozitív) eredménye.

GONDOLATOK A KORAI BIBLIAFORDÍTÁSRÓL

Az első bibliafordítások feltehetően orális szövegek voltak,⁷ amelyek a tóratekercsek felolvasása utáni orális kultúrában éltek. Épp a tóratekercsek értéke és használatának körülményessége miatt az orális kultúra lehetett az első fordítások „terepe”. Ugyanakkor az oralitás nem feltétlen jelentett idézési, fordítási pontatlanságot, viszont teret engedett a különféle értelmezéseknek, azok elterjedésének. Az első írásos fordítások ugyanígy értelmezésként álltak: a szöveg tartalmának különféle értelmezése lehetett akaratlagos vagy esetleges, amely nem feltétlenül csupán a fordítás-mediálás folyamán, hanem a lejegyzés alatt is létrejöhetett.

Katalin P. Márkus – Ida Dringó-Horváth: Developing Dictionary Skills through Monolingual and Bilingual English Dictionaries at Tertiary-level Education in Hungary, *Lexikos*, vol. 33, 2023/1, 350–381; Katalin P. Márkus – Balázs Fajt – Ida Dringó-Horváth: Dictionary Skills in Teaching English and German as a Foreign Language in Hungary: A Questionnaire Study, *International Journal of Lexicography*, vol. 36, 2023/2, 173–194.

⁵ Pecsuk Ottó: *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*, Budapest, Kálvin, 2020, 13.

⁶ Ennek részletes és szabatos kifejtését lásd Christiane Nord: *Translating as Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*, London – New York, Routledge, 2018.

⁷ Vö. Pecsuk: *Pontos. Természetes. Érthető*, 62; Zsengellér József: Orális hagyomány mint szövegkritikai értelmezési megoldás, in uő: *Az emberáldozattól az istennév kimondatlanságáig*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 83–98.

Az első írásos fordítások így már bizonyos fokig kiforrott szövegek voltak, azaz az írott szöveg feltehetően a térségben elterjedt vagy preferált változatként élt – a Biblia esetében az első írásos fordítások a mai Palesztina területén élő zsidók arámi nyelvű fordításai, a targumok⁸ voltak. Mai tudásunk szerint a héber szövegek arámi nyelvű első írásos fordításai az i. e. 2. század és az 1. század között keletkeztek (ún. Jób targum). Elsősorban parafrázisok voltak, fontos bizonyítékul szolgálva a keletkezés régiójának nyelvhasználatára – tudniillik, az arámi nyelvi-kulturális jelentőségére, elterjedtségére (ugyanúgy, ahogy az egyiptomi falfeliratok az újszövetségi görög koinéjellegére).⁹ Ezen szövegek fordítási sajátossága az értelmezés, magyarázás, illetve a kiegészítő szövegek használata. A kommentárokkal kiegészített szabadabb fordítás¹⁰ értékes tanúsága a fordítás célorientált, valamint a biblikus szöveg szépirodalmi, kreatív jellegének. A targumok elkészítése feltehetően a mai értelemben vett funkcionalista felfogást, hozzáállást tükrözi – a célnyelvi szöveg pontossága, a kiegészítések mértéke pedig a szöveg céljától függ.¹¹ A targumok szövegértelmezési sajátosságainak, változatosságának érdekes példája olvasható Zsengellér József írásában, ahol 2Móz 4, 24–26 különböző értelmezéseire hívja fel a figyelmet,¹² vagy Köves Slomó Tanach-fordításokról írt tanulmánya,¹³ ahol az Onkelos-féle fordítás jellemzőiről ír.

A gyakorlati fordítás és a fordításelmélet gyümölcsöző kapcsolata, valamint a kapcsolatból származó elméleti és gyakorlati rendszerezettség csupán a 20. század fejleménye (ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy korábban ne lettek volna törekvések a rendszerszerű gondolkodásra). Az elméleti tudás viszont évszázadok óta kiegészíti a gyakorlati fordítást. Az első európai elméleti fejtegetések Cicero és Horatius, később Szent Jeromos elmélkedései voltak,¹⁴ fontosabb biblia-

⁸ A magyarországi irodalomtörténészek és nyelvtörténészek is hasonló véleménnyel vannak az első összefüggő magyar nyelvű nyelvemlék, a *Halotti beszéd és könyörgés*ről. Ennek írott változata is azt példázza, hogy lejegyzésekor kiforrott szöveg lehetett – az orális kultúrán hagyományozott szövegek feltehetően valamelyest rögzült alakban kerültek lejegyzésre (persze a lejegyzés ideje és szövegállapota eltérhet a lejegyzés földrajzi helyétől és a lejegyzés nyelvétől).

⁹ Vö. Stanley E. Porter.: Language and translation of the New Testament, in J. W. Rogerson – Judith M. Lieu (eds.): *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 187.

¹⁰ Vö. Ernst Wendland – Philip Noss: Bible Translation, in Carol A. Chappelle (ed.): *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, Blackwell Publishing, 2013, 1–8; Gerard J. Norton: Ancient Versions and Textual Transmission of the Old Testament, in J. W. Rogerson – Judith M. Lieu (eds.): *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 226–227.

¹¹ Vö. Pecsuk: *Pontos. Természetes. Érthető*, 62.

¹² Zsengellér: *Az emberáldozattól*.

¹³ Köves Slomó: A Tanach fordításai és az IMIT-fordítás, in Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther – Kálvin – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 32–44.

¹⁴ Bővebben például Jeremy Munday: Main issues of translation studies, in Jeremy Munday: *Introducing Translation Studies. Theories and applications*, London – New York, Routledge, 2001, 7–17.

fordítások azonban a *Vetus Latina* és a *Vulgata* mellett csupán a reformáció korában születtek (Erasmus és Luther révén és nyomán). A fordítás elméletét, illetve leginkább a fordítási döntések magyarázatát leíró komplex írások első-sorban Roman Jakobson nyelvészeti tevékenysége nyomán indultak meg a 20. században. A bibliafordításhoz kapcsolódó fordításelméleti jellegű gondolatok leginkább a bibliafordítások előszavában kaptak helyet (a 16–17. századi magyar nyelvű bibliafordítások előszavait Zvara Edina 2003-ban gyűjteményes kötetben jelentette meg¹⁵), ugyanakkor néhány teológus-fordító önálló munkában is megjelentette hermeneutikai-fordítói elmélkedéseit (gondolok itt főként Martin Lutherre és William Tyndale-re vagy a *King James Bible* fordítóira). Luther és Szent Jeromos a funkcionális ekvivalenciához közeli elvek mentén fordított, ugyanakkor Jeromos az evangéliumok és a zsoltárok (azaz a teológiailag fontosabb könyvek esetében) megmaradt a literális fordításnál, mint ahogy a *King James Bible* is nagyon pontos fordítás volt.

A magyar nyelvű bibliafordítások száma a 20. században sem csökkent. A modernitás korának egyik előszele a Brit és Külföldi Bibliatársulat által támogatott, 1885-ben kezdődő Károli-revízió volt, amelyet 1905-ben fejeztek be és 1908-ban jelentettek meg. A fordítástól sokat vártak, lévén a háromszáz éve használt Károli-fordítás akkorra már nyelvileg nehézkesnek mutatkozott. A Szász Károly által vezetett revíziós bizottság az 1608-as *Hanau-i Bibliára* épített, és ami a jelen tanulmány szempontjából elsődleges: a revízió folyamatának elején a fordítás nyelvi aspektusait is magában foglaló kulcsfontosságú fordítói elvekben állapodott meg. A fordítást egységesítendő elvi dokumentumban olyan, a nyelvet érintő döntések is voltak, mint hogy a régies és hosszabb kötőszókat ne cseréljék rövidebb és újabb alakokra; a teológiai szaknyelv részeként használatos latinizmusokat és germanizmusokat ne cseréljék magyar szinonimákra; ugyanazon szavakat lehetőleg ugyanazon szavakkal fordítsák (NB: literális, már-már konkordáns fordítási elvek); a *ki*, *mely*, *mi* névmások helyett az *a ki*, *a mely*, *a mi* alakokat használják; a kötőmód (mellékmondati felszólító mód) és a *vala* használatát korlátozták; vagy a költői és prófétai szövegekben a fordítók nagyobb szabadságot kaptak (a dinamikus elv megjelenése).¹⁶

¹⁵ Lásd Zvara Edina: „Az keresztyén olvasóknak”. *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*, Budapest, Balassi, 2003.

¹⁶ Az 1908-as revízió általános bemutatásáról, fordításelméleti kérdéseiről, valamint a fordítás hatásáról bővebben lásd Zsengellér József: Az 1908-as „Károli-Biblia”, in Fabiny-Pecsuk-Zsengellér (szerk.): *Felebarát vagy embertárs*, 47–57; illetve a fordításról általános, megkerülhetetlen forrásmunka Bottyán: *A magyar Biblia évszázadai*, 117–121; valamint Harsányi István: *A magyar Biblia*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1927, 87–103.

A Szász Károly vezetésével készült revízió elfogadása nem volt vitáktól, elutasító nyilatkozatoktól mentes. Viszont Magyarországon a világháborúk, valamint a kommunista-szocialista éra első huszonöt évében nehezen tudott kialakulni olyan bibliafordítási-nyelvészeti elmélet és elmélyült diskurzus, amely alapján másféle elvek mentén elképzelt bibliafordításokat lehetett volna kiadni.¹⁷ Ugyanakkor Európában a strukturalizmus égisze alatt formálódó fordítástudomány fokozatosan nyelvtudományi diszciplínává érett. A Roman Jakobson 1959-ben megjelent esszéje¹⁸ mellett és nyomán alakuló fordítástudomány a nyelvészet megjelenésével kevésbé normatív, sokkal inkább leíró jellegű tudomány lett, amely a 20. század második felében kibontakozó különféle nyelvészeti elmélektől inspirálódva többféle megközelítés alapján definiálta a fordítás folyamatát, és rendelt szerepeket az abban részt vevő szereplőknek.

A fordításelmélet folyamatos megújulása, újdonságai megjelentek a bibliafordítás elméletében és gyakorlatában is. Nyelvészeti oldalról az ekvivalencia elérését, azaz a fordítást a strukturalista, később szemiotikai, majd a generatív grammatikai alapokra helyezkedő, onnan elrugaszkodó szociolingvisztikai álláspont határozta meg (ez utóbbi alatt elsősorban Eugene Nida ezirányú tevékenységét érzem meghatározónak). Az 1970–1980-as évek gazdag tudományos inputja¹⁹ a fordítás nyelven kívüli aspektusait állította középpontba. A kommunikatív-pragmatikai korszakban először a nyelvi eszközök célzott, a szöveget a jakobsoni nyelvi funkciók mentén értelmező funkcionalista megközelítés került fókuszba, majd a kognitív tudományok kommunikációközpontú megközelítésére építve a relevanciaelmélet vált a bibliafordítások elméleti keretévé. A 20. századi Magyarországon elsősorban az Eugene Nida által meghatározott dinamikus-funkcionális fordítási elvek, valamint a Mary Snell-Hornby és Hans Vermeer által definiált funkcionalista szempontok kerültek előtérbe.

A 20. századi magyar nyelvű bibliafordítások digitalizált, kereshető, online változatai a Károli Gáspár Református Egyetem Egyesített Bibliaolvasó felületén

¹⁷ A 20. század néhány jelentős magyar nyelvű fordításának nyelvi-nyelvészeti elveiről lásd például M. Pintér Tibor: A nyelvtchnológia lehetőségei néhány magyar nyelvű bibliafordítások lexikális elemzésében. Fókuszban a SketchEnine, in uő: *A bibliafordítás tudománya. Bibliafordításról – nyelvész szemmel*, Budapest, KRE – L'Harmattan – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2023, 145–177.

¹⁸ Roman Jakobson: On linguistic aspects of translation, in Lawrence Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 1959/2000, 113–118.

¹⁹ Számomra érdekes tudománytörténeti kérdés, hogy ha a 19. század második felét a darvinista-evolucionista elméletek határozták meg, a 20. század első felét leginkább a természettudományi-atomsztikus megközelítésre, a második felének elejét a beszédet, kommunikációt meghatározó elméletekre építettek, milyen egységes elméleti irányvonal (irányvonalak?) határozta (határozták) meg azt a korszakot, amelyet ma a posztmodern korszakának nevezünk.

(<https://ebo.kre.hu>) – akár párhuzamos nézetben – olvashatóak, összehasonlíthatóak. A régebbi magyar nyelvű bibliafordítások pedig a Nyelvtudományi Kutatóközpont által készített Párhuzamos Bibliaolvasó (<https://parallelbible.nyttud.hu>) felületén érhetők el, olvasók és kutatók számára egyaránt.

GONDOLATOK A MODERN FORDÍTÁSELMÉLETRŐL

A fordítás összetettségéhez nem fér kétség. A Biblia irodalmi szöveg, azonban kulturális, nyelvi és kontextuális kötöttsége miatt sokkal inkább a szakfordítás, mintsem a szabad, irodalmi fordítás körébe sorolnám. Ugyanakkor a bibliai szövegek (könyvek) sokasága stilisztikai és nyelvi gazdagságot, rétegzettséget takar, ami magyarázza, hogy a bibliafordítás talán valahol az irodalmi szövegek és szakszövegek fordításának határán helyezkedik el. Eltekintve a szakrális szövegek ihletettségének fordíthatóságától, az ihletettség nyelvhez és forrásszövegekhez kapcsolódásától elmondható, hogy a fordítók itt a fordíthatatlan fordítására vállalkoznak. Ez a kettős, sőt dialektikus filozófiai gondolkodás jelenik meg a 20. század első harmadának végén Ortega y Gasset ikonikus esszéjében,²⁰ ahol a klasszikus filozófusok munkáinak fordíthatatlanságáról elmélkedik. A fordítás „nyomorúsága” a kulturálisan beágyazott, saját normákkal bíró szövegek fordíthatatlanságaként jelenik meg, mivel a szerző/fordító nem hidalhatja át a nyelvi és kulturális különbségek miatti áthidalhatatlan intellektuális tartalmakat, mert azok különböző mentális képekhez, eltérő intellektuális rendszerekhez tartoznak. A fordítás „nagyszerűsége” pedig éppen abban mutatkozik meg, hogy a fordító képes kezelni ezeket a különbségeket, képes arra, hogy kiszakítsa az olvasót nyelvi szokásaiból, és arra készítse, hogy az (idegen) szerző szokásaiban mozogjon. A kulturálisan kötött szövegek tartalmának lefordíthatatlanságától elmozdulunk a lefordíthatóságig, amelyet éppen a szociolingvisztikai alapú dinamikus-funkcionális ekvivalenciamodellel magyaráz (ám az idegenítő fordítói stratégiák éppen az értelem szerinti fordítás folyamán létrejövő fordító általi értelmezésében látják a „lefordíthatatlan” fontosságát), a funkcionalista modellig, ahol a fordíthatatlanság kérdése már igazából fel sem merül (mivel minden lefordítható).²¹

A modern fordításelméletek fogalmi alapjukat más, hozzájuk szorosan kapcsolódó nyelvtudományi elméletekre, valamint a nyelvhasználók, forrásnyelvi beszélők tudására építik, bevonva őket a célnyelvi szöveg értelmezésének meg-

²⁰ José Ortega y Gasset: The misery and the splendor of translation, in Venuti Lawrence (ed.): *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 1958/2000, 49–63.

²¹ A fordító és a fordíthatatlan kapcsolatáról érdekes könyv Kappanyos András *Bajuszbögre. Lefordíthatatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer* című könyve (Budapest, Balassi, 2015).

alkotásába. A bibliafordítás számára a nyelvi-nyelvészeti szempont mellett a szöveg értelmezése, megértése és a fordító által értelmezett tartalom (amely természetesen a forrásszövegek – jó esetben, primér szövegek – által írottakra épül) átadása, a célnyelvi olvasó- vagy hallgatóközönséggel²² történő megértése elsőrendű. A célnyelvi szöveg megalkotásakor a modern bibliafordítási elméletek a fordítási folyamat alábbi négy aspektusára építenek – ezek közül jelen tanulmányban csupán az első három aspektusra és az azzal foglalkozó elméletre térek ki:

- szociolingvisztikai aspektus (Eugene Nida),
- kognitív aspektus (Dan Sperber – Deirdre Wilson, Ernst Gutt),
- funkcionalista aspektus (Hans Vermeer, Christiane Nord),
- leíró (deskriptív) aspektus (Gideon Toury).

A forrásnyelvi szöveg (esetleg tartalom) megértetésének aspektusa az olvasón kívül érinti a szöveget is, mégpedig a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg közti kapcsolat, azonosság, azaz az ekvivalencia megteremtésén keresztül. A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között létrehozott azonosság, ekvivalencia mértéke fordításelméletenként változik. Nem csak a formális, literális fordítások szoros, már-már lexikai egységekre kiterjedő lexikális-grammatikai azonossága és a befogadói megértést a lehető legjobban kiszolgáló, szabadabb dinamikus fordítási elvek léteznek. A szövegen belüli nyelvi és az azon kívüli kulturális és kognitív tartalmak a direkt-indirekt fordításon keresztül többféle módon kapcsolódhatnak. Egyrészt a Biblia mint összetett szövegegyüttes különböző szövegeinek nyelvközi kapcsolata, valamint az egyes szövegek kulturális kötöttsége, illetve a fordítás folyamatára ható fordítói elmélet mind befolyásolja, milyen mértékű kapcsolat lesz a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között. A formális–dinamikus közti különbségek akár árnyaltabb kategóriarendszerben is létrejöhetnek, figyelve nemcsak a formai és tartalmi kapcsolatokra, hanem a szöveg információstruktúrájára, kulcsszavainak variabilitására, a figuratív-stilisztikai nyelvhasználatra vagy akár a szerkezeti kapcsolatokra is. Az összetettebb követelményrendszer meghatározására vannak kísérletek (például Sebastian Floor

²² A Biblia szempontjából nagyon nem mindegy, hogy olvasó vagy hallgató áll-e a kommunikáció befogadói oldalán. Látszólag a hallgató felfogható passzív olvasónak (hiszen a valaki által felolvasott szöveghez fér hozzá), azonban az olvasás, a hangos olvasás valahol már értelmezés is, illetve az olvasás utáni magyarázás (exegézis) másféle értelmezést közvetíthet, mint az olvasó számára az olvasott szöveg jelentene. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a Biblia célközönsége sosem szűkíthető le csupán az olvasóra, mindig figyelni kell, gondolni kell a hallgatóra is. Írásomban az egyszerűség kedvéért *olvasót* írok, de ilyenkor mindig gondolok a *hallgatóra* is.

által²³), ugyanakkor a mai fordítástudomány még mindig a nidae kategóriák dialektikus elrendezésére épít.

A célnyelvi szöveg megalkotása, függetlenül az ekvivalencia szorosságától, értelmezés. A fordító(k) által létrehozott szöveg tulajdonképpen a saját vagy egy közösség által megbeszélte értelmezési kategóriarendszer prizáján keresztül látásmód. Az értelmezést pedig a forrásnyelv és a célnyelv kategóriarendszere, a nyelvi rendszer és a nyelven kívüli valóság is befolyásolja. Az egyes elméletek az alábbi, olyan kategóriák figyelembevétele mentén jönnek létre, amelyek meghatározzák a fordító(k) értelmezését és munkáját:

- a szöveg,
- a forrásnyelvi közösség,
- a célnyelvi közösség,
- pragmatika,
- szemantika.

A szöveg kategóriáit elsősorban nyelvi-grammatikai formái és funkciói, valamint kontextuális kapcsolatok (akár az ún. explikatúrák), jelentések határozzák meg. A szöveghez kapcsolódó exofórikus jelenségek a forrásnyelvi közösség kulturális-történelmi beágyazottságára, tulajdonságaira és a célnyelvi közösség ugyanezen elemeire építenek. A szöveg célja, a szövegen keresztül cselekvés kiváltása, megértése a pragmatika, míg a szöveg–közösség közti bonyolult kapcsolatok a szemantika körébe tartoznak. Az alábbiakban röviden bemutatom a bibliafordítást meghatározó elméletek alapvető tulajdonságait: azzal a céllal, hogy a központi, konceptuális elemek egymás melletti feltüntetése talán rávilágít a fordításelmélet változásaira, egyszersmind a nyelvészet és nyelvelméletek kapcsolódására, egymással szembeni reflexióira.

NIDA ÉS A SZOCIOLINGVISZTIKA

A chomskyánus Eugene Nida felfogásában a literális fordítás, azaz a formális ekvivalencia alapvető hibája, hogy az olvasó – egyrészt a grammatikai szerkezet, másrészt az eredeti jelentések megtartása miatt – nem érti meg a szöveget.²⁴ (Lawrence Venuti éppen ezen tulajdonságát emeli ki az idegenítő

²³ Sebastian Floor: Four Bible Translation Types and Some Criteria to Distinguish Them, *Journal of Translation*, vol. 3, 2007/2, 1–22.

²⁴ Például Eugene A. Nida – Charles R. Taber: *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, E. J. Brill, 1982, 146; vagy Jan de Waard – Eugene A. Nida: *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális*

fordítói stratégiának). Nem megkerülhető azonban, hogy Nida célja elsősorban a – mai szemmel nézve korántsem problematikus – missziós bibliafordítás volt, ahol az elsődleges feladat a Szentírás terjesztése (vagy azon keresztül az írásbeliség létrehozása), nem pedig a forrásnyelvi tartalom literális szempontú visszaadása volt.

Nida szociolingvisztikai ihletettségű elmélete szerint a forrásnyelvi szöve tartalmát a mindenkori olvasóközönség tudásának messzemenő figyelembevételével mellett kell visszaadni – a fordító feladata a célközönség tudásának ismerete, valamint a forrásnyelvi szöveg közelebb vitele, megértetése a célnyelvi olvasóközösséggel. Nida volt az első nyelvész, aki rendszerbe foglalta a bibliafordítás elméletét és gyakorlatát, megteremtve és utat nyitva a nyelvészeti szempontú bibliafordítás korszakonként változó elméletének. Az általa lefektetett fordítói elvek munkássága alatt is változtak: elmélete, bár alapjában véve végig azonos motívumok alapján működött (a forrásnyelvi szöveg célközönséghez történő közelítése, illetve hogy a fordítás nem lehet homályos), viták és gyakorlati tapasztalatok alapján évtizedek alatt formálódott: maga az elmélet is dinamikus, azaz nem változatlan, hiszen reflektál a környezetére, a változó teológiai és nyelvészeti áramlatokra. Kezdeti kiindulása az volt, hogy a literális és értelmező fordítás (parafrázis) ellentétét a legközelebbi ekvivalensnek, illetve később a legközelebbi természetes ekvivalensnek nevezett szövegek közötti kapcsolat teremti meg. A két szöveg közötti laza kapcsolatot, a célnyelvi szöveg túlzott módosítását sem tekintette célszerűnek, mivel az ilyen fordítás éppen a bibliai tartalmak szűkítését és ferdtetését eredményezi.

A probléma áthidalását jelentő dinamikus ekvivalencia létrehozásának nida megoldásra való törekvése, hogy a fordítás alapegységeinek nem a szavaknak, hanem nagyobb kommunikációs egységeknek kellene lenniük. A fordító végzi az egzegézist, nem elsősorban szavak, hanem a kommunikációban mélyebben részt vevő egységek mentén. A kommunikáció ugyanakkor csupán másodlagos (írott, később fordított szöveg), a két beszélőközönség közötti időbeli, térbeli, kulturális különbség miatt egyszersmind kiszámíthatatlan. Éppen ezért a dinamikus fordítás üzenete a célközönség kommunikációs és szociológiai képességéhez és tudásához mért kell legyen, ami tulajdonképpen a fordított szöveg hosszára is hat – a dinamikus fordítások szószáma nagyobb, mint a literális fordításoké (de ez valahol érthető is). Az 1964-ben megjelent kötetben a legközelebbi természetes ekvivalenssel sokkal inkább a jelentést preferálja, ugyanakkor a forma figyelembevételét is hangsúlyozza.

ekvivalencia a bibliafordításban, ford. Pecsuk Ottó, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin, 2002, 52.

A nidai fordítói elvek kompendiumának következő állomása az 1969-es kötet volt, ahol a fordítás céljaként a megértést tűzi zászlóra. A kommunikációs cél elérése mellett előjön a félreértelmezés lehetősége. A kommunikációs térbe helyezett szöveg szándéka nemcsak annak megértetése a célnyelvi közösséggel, hanem a félreértéshez vezető fordítások elkerülése is. Nida elvei elsősorban a kisebb vagy a kevesebb biblikus irodalommal rendelkező nyelvekre nézve voltak fontosak, azonban a nyelvészeti és kommunikációs beágyazottsága okán a nagy nyelvek (benne a magyar is) bibliafordítására is termékeny hatással voltak. Széles körű elfogadottsága mellett a konzervatív, főleg angolszász teológiai és fordítói oldalról komoly kritikákkal is szembenézett.

Ezen kritikák válaszaként Nida az 1986-os (magyarul 2002-ben megjelent) kötetében megalkotja a funkcionális ekvivalencia fogalmát, ahol az inkább az egzegézisre próbál hatni, ügyelve a forrásnyelvi-célnyelvi szoros kapcsolatra, valamint elkerülve a túl laza parafrázis lehetőségét.²⁵ A fordítás célja a kulturális-nyelvi kötöttség áthidalásából sokkal inkább a kommunikációs siker felé mozdul. A sikeres fordítás alapjait a kommunikációs folyamat sikerei alá rendeli. A dinamikus modell által hirdetett közérthetőség és hatás a funkcionális modellben kommunikációs szándékká módosult, domináns szerepet adva a szövegtípusoknak és a fordítási stratégiáknak. A dinamikus és funkcionális stratégia között maradtak különbségek, alapvetően mégis ugyanarra a következtetésre jutnak: az olvasó szerepét helyezik a középpontba, amely által a fordító veszi át az elsődleges értelmező szerepét.

Nida elméleti keretében a célnyelvi szöveg alapvető kategóriái mindvégig a természetesség, érthetőség és hűségesség voltak. A *természetesség* elérését a mindenkori nyelvi úzus használatában látta, az *érthetőség* számára könnyen érthető, értelmezhető szöveget jelentett, a *hűségesség* szempontja pedig az olvasó kultúrájához történő illeszkedés volt.

GUTT ÉS A RELEVANCIAELMÉLET

Az 1970-es, 1980-as évek új, társadalom- és beszédközpontú szemléletet hoznak a nyelvtudományba: a beszédközpontú funkcionális szemléletek egyre inkább a szöveg és a beszélő kognitív, illetve szociokulturális háttere, valamint a nyelv és a közösség kommunikációs hatása felé mozdulnak (ennek jelei már Nidánál is

²⁵ Vö. de Waard – Nida: *Egyik nyelvről a másikra*; a dinamikus–formális átmenet közti különbségről lásd például Nigel Statham: Dynamic Equivalence and Functional Equivalence: How Do They Differ?, *The Bible Translator*, vol. 54, 2003/1, 102–111.

láthatóak). A nyelvtudomány a strukturalista-generatív atomisztikus, rendszerközpontú elmélete után a nyelvről a beszédre helyezi a hangsúlyt. Előtérbe kerül a kommunikációelmélet és a pragmatika, amelynek „előszele” a szöveg és a befogadó közti kapcsolat felerősítése, a szöveg kommunikációs keretekbe történő helyezése volt.

Az Ernst August Gutt által a bibliafordításra alkalmazott (tulajdonképpen formázott), az 1990-es években Dan Sperber és Deirdre Wilson kognitív pszichológiai elméletére építő, ún. relevanciaelmélet központjában már a kommunikáció és a kontextus állt. Míg Nida számára az olvasó szociokulturális, nyelvi aspektusa volt mérvadó, addig a relevanciaelmélet elsősorban a kommunikáció kontextusára és a kommunikációt kiépítő felek kontextuális tudására, kognitív környezetére épít. Gutt elsődlegesen az addigra már újat nem hozó formális–funkcionális kettősség holtpontra jutása alapján jut el a gondolatig, mely szerint a nyelv nem képes kielégítően kódolni a jelentések nyelvi, kommunikatív, pragmatikai, sőt vallási aspektusait, amelyek a bibliafordítás során együttesen alkotják a forrásszöveg komplex jelentését. Értelmezésében a kölcsönös kontextus hiányában nem lehet teljes a bibliai szövegek jelentésátvitel.

Az elmélet lényege, hogy egy szöveg annál relevánsabb az olvasó (befogadó) számára, minél több energiát hajlandó befektetni annak megértésébe.²⁶ Így a hatékony információátadás során csak a kommunikációban releváns explicit tartalom jelenik meg. A relevancia mértéke a megfelelő kontextuális hatás információfeldolgozásba fektetett feldolgozási erőfeszítésével arányos. Minél fontosabb egy információ, az olvasó annál több energiát fektet az olvasásba, a megértésbe, a feldolgozásba. A releváns információ optimális feldolgozása Gutt szerint nem is egyszerű dekódolás, hanem az adó (esetünkben fordító) általi szöveg kontextustól függő kikövetkeztetése (ezért az inferenciális nyelvhasználat).

Az inferencialitás alapja, hogy a közlendő csak részben lehet verbálisan explicit (explikatúrák, a szövegben olvasható referenciális tartalmak), mivel a dekódolás, a kikövetkeztetés nagy részben a befogadó által értett kontextusra épül. A kontextus és a kommunikatív fogódzók (például olyan nyelvi elemek, mint a szavak, szerkezetek hangtani, szintaktikai tulajdonságai, a szavak konnotatív jelentése, diskurzusjelölők vagy stílusjelölők) használatával vagy épp ezek minimalizálásával a relevanciaelmélet két, egymástól különböző

²⁶ Lásd Lanstyák István: Relevanciaelmélet és fordítás, in Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia VII.*, Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 9; Kevin G. Smith: *Bible Translation and Relevance Theory. The Translation of Titus*, publikálatlan doktori értekezés, Stellenbosch, South Africa, University of Stellenbosch, 2000, 37.

fordítást, a direkt és indirekt fordítást²⁷ alkalmazza. A direkt fordítás a forrásnyelvi szöveg formális tükrözésének, az eredeti szöveg formai és kontextuális megőrzésének záloga (közben a fordító a szövegben nem közli a kontextuális, deskriptív információkat, azokat éppenséggel lábjegyzetekben, kommentárokbán, magyarázatokban vagy bevezetésekben adja meg, ha akarja), amely az elmélyült bibliaolvasás, mélyebb bibliatanulmányozás számára készített fordítások sajátossága (hiszen a mélyebb értelem megértésébe az olvasó több energiát, időt is belefektet). Ezzel ellentétben az indirekt fordításnál a fordító emeli ki, magyarázza, szemlélteti a célközönség számára fontosnak vélt információkat (így a könnyebb megértés eléréséhez nincs szükség az ún. kommunikációs fogódzókra, hiszen a befogadó „tálcán kapja” a jelentést), ezzel pedig sokkal inkább az üzenet, mintsem a tartalom átadására törekszik.

A nyelvileg nehezen (de működőképesen) kódolt jelentések explicit és implicit formában közvetítik a forrásnyelvi szöveget. A fordítás így egy másodlagos kommunikációs helyzetben véghezvitt interlingvális interpretatív kommunikáció, ahol az eredeti szöveg üzenetét csak az olvasó ismereteihez mérten lehet közvetíteni. Az optimális hasonlóság elérése érdekében a fordító arra törekszik, hogy az elért kontextuális hatás és a feldolgozásba fektetett erőfeszítés optimális egyensúlyban legyen (például a kevésbé fontos részek olvasása könnyebb legyen a fontosabbakénál). Ehhez ún. explikatív és implikatív részeket használ, ahol az explikatív részek tulajdonképpen a szöveg egyértelmű részei, például az eredetiben található homonimák, illetve poliszém szavak megfelelőjének alkalmazása a fordításban a kétértelműség elkerülése céljából; az implikatív részek pedig tulajdonképpen a szövegben látható részek mögötti következtetések, amelyek hálóján keresztül a fordító segíti az olvasót a kívánt kommunikációs hatás elérésében. A fordító által interpretált jelentés továbbítása, olvasóval történő megértetése így a szöveg implicit és explicit utalásaira, illetve a különféle kontextuális ismeretekre épít. A szövegben található explikatív és implikatív részek aránya pedig a relevancia elvétől függ – attól, hogy az optimális erőfeszítéshez milyen és mekkora mennyiségű fogódzót szeretne a fordító adni.

²⁷ Ezekről magyarul bővebben lásd Lanstyák István: Direkt – indirekt – hibrid. A fordítás három válfajáról, in Lanstyák István – Polgár Anikó (szerk.): *Fordítás, kulturális hibriditás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és nyelvtudomány kontextusában*, Pozsony, Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, 98–126.

VERMEER ÉS A FUNKCIONALIZMUS

Az 1970-es évek nyelvészeti irányzatai a nyelvészet reneszánszát jelentették. A rendszernyelvészetből a beszéd és kommunikáció felé fordulás új perspektívákat hozott a fordítástudományba is. A forrásnyelvi szöveg jelentésének átvitele nem csupán a szöveg denotatív jelentésmezőire, hanem a szöveget egy komplex kommunikációs aktus részeként értelmezve annak a beszélőközösségben betöltött szerepére is koncentrált. A funkcionista elméleti keretben a jelentés átvitele nem biztos, hogy a forrás által kódolt mondanó transzferálása, mivel a forrásnyelvi szöveg olyan instanciákhoz is kapcsolódik, mint a szerzői gondolatok, szándékok és következtetések (ebben közelít a relevanciaelmélet mondanójához, mely szerint a szöveg értelmezése, megértése nem csak a szövegben explicit, látható módon kódolt információhoz kapcsolódik). A Skopos-elmélet kommunikációközpontú megközelítésének egy másik sarokpontja szerint a Biblia ugyan írott szövegeket (mondatokat) tartalmaz, azok azonban minden esetben tágabb, a szövegen kívüli környezetbe ágyazott kijelentések (*utterance*) is. Mint ilyenek, több szempontból is értelmezhetők: például funkcionális oldalról (mi a szöveg/szerző funkciója), pragmatikai oldalról (mi a szöveg/szerző eredeti célja) vagy éppen szemantikai oldalról (mi a szöveg jelentése).

A Katharina Reiss és Hans J. Vermeer által indított irányzat, a bibliafordítást megmozgató funkcionista megközelítés igazából az 1980-as évekre vált elterjedté.²⁸ Az elmélet sosem szeretett volna valami újat, formabontót üzenni: nem teljes újdonságként határozták meg önmagukat, hiszen a céltudatos, funkciókat szem előtt tartó fordításokat már a fordítástudomány formálódásában jelentőset alkotó Cicero, Szent Jeromos vagy Luther is készített. Újdonságot e tekintetben a 20. században meghatározó hatású jakobsoni és bühleri nyelvi funkciók beemelése, illetve előtérbe helyezése jelentett. A funkcionista irányzatok működését alapvetően a fordító és a befogadó közti interakció határozza meg. A célnyelvi szövegben a hangsúly nem a forrásszöveg funkcióján van, hanem azon, hogy a fordítás hogyan működik (funkcionál) a célközösségben. E tekintetben fontos megjegyezni, hogy a fordítás, a fordító értelmezése bizonyos mértékben befolyásolja a befogadást. Ilyen értelemben a fordítás „céltudatos tevékenység” (*purposeful activity*), amely nem feltétlenül a forrásnyelvi szöveg mélyszerkezetének értelmezésén alapszik. A fordítás folyamata sorozatos döntések egymásutánja, amelyet egy sor szövegbeli és szövegen kívüli elem befolyásol. Ilyen a fordító és olvasó kapcsolata, amelyet a fordítás célja határoz meg (miként értelmezze az olvasó a

²⁸ Bővebben Nord: *Translating as Purposeful Activity*, 9–10.

szöveget), illetve hogy a fordítás célját, céljait a befogadói oldal igényei alapján kell meghatározni.

A fordítás tehát kommunikációs célokra épít, értelmezésükben a fordítás célja nem a szöveg értelmének lefordítása, hanem a szöveg funkcióinak újrateremtése (a befogadókban kiváltott hatás, a forrásnyelvi szöveg célja legyen hasonló vagy azonos a forrásnyelvi szövegével). Az elméletet inkább befogadóközpontúként, lojálisként, mintsem szövegközpontúként lehetne meghatározni. Alapvetően nem a schleiermacheri dilemma egyik oldala, „a szöveget közelíteni az olvasóhoz” elv jellemzi, sokkal inkább egyfajta kulturális áthidalás, kultúra-közelítés (*bridging the gap*), a „másság megértése” (*otherness understood*).

Ez a gondolatmenet hatással van az ekvivalenciafogalomra is. Egyetlen forrásnyelvi szövegnek több célnyelvi változata is lehet, ezért a célnyelvi változatot nem is ekvivalens szöveggént, hanem *adekvát szöveggént* határozzák meg (*translational adequacy*) – értelmezésükben az ekvivalencia nem más, mint a nyelvek közti szimmetria illúziója. A valós ekvivalencia eléréséhez a funkcionalisták szerint a fordítás négy alapvető követelményét kell(ene) felmutatni:²⁹ 1. a fordító interpretációja legyen azonos az eredeti szöveg és az abban foglalt szituáció szándékával; 2. az eredeti szövegfunkcióknak meg kell felelniük a célközösségben is, a célközösségnek érteni kell az eredeti funkcióit; 3. az elgondolt, megértett szövegfunkciók döntenek a célnyelvi szavak, elemek kiválasztásában, úgy, hogy a célközösség azt értse, amit a forrásnyelvi; 4. a célnyelvi szöveg funkcióinak azonosnak kell lennie a forrásnyelvi szöveg funkcióival. A kulturális és időbeli különbségek miatt éppen ezért nehéz, sőt lehetetlen a valós ekvivalencia elérése. Így a fordítást szolgáló, a fordítás elemi tulajdonságait rögzítő ún. elvi dokumentumnak (*translation brief*) elsősorban a fentiekre kell reflektálnia, megoldást találnia, illetve a fordítóknak a fordítás folyamán követnie.

ZÁRÓGONDOLATOK

A hermeneutika (mint a fordítás és értelmezés tudománya) és egzegézis (mint a fordítást megelőző értelmezés) kulcsfogalmak a Szentírás értelmezésében: ezek közül a fordító munkája leginkább a hermeneutikán alapul, hiszen (a megértő értelmezés után) a szöveget annak tudatában kell átadnia, hogy a mindenkori olvasó nem (feltétlenül) tartozik az eredeti címzettek közé. Egyebek mellett a nyelvi, kulturális távolság, valamint a többféle értelmezési lehetőség miatt többféle megoldás is születik: a diverzitás fókuszában más-más jelenség áll, attól

²⁹ Lásd *uo.*, 82–86.

függően, hogy ki, milyen céllal és kinek fordítja a szöveget. Így a fordítás központi eleme lehet a szövegközeliség, a befogadók kiszolgálása, a befogadók bevonása az értelmezésbe, a különféle szövegfunkciók előtérbe helyezése, de akár a deskriptivitás, a szöveg mellett létező külső tényezők figyelembevétele is.

A 20. századi bibliafordítás-modellek kezdetben a szövegből kiinduló, a forrásnyelvet előtérbe helyező literális fordítás köré szerveződtek, azonban a literális fordításoknak a mindennapi bibliaolvasást érintő nehézkessége, valamint a nyelvtudomány irányváltásai a század második felére a szövegen kívül létező tényezők, jelentések, kommunikációs struktúrák felé mozdították azokat (ugyanakkor azt sem lehet mondani, hogy a nyelven kívüli valóság a literális fordítások esetében ne lenne fontos). A fordítás fókusza áttevődött a szövegről az exotextuális elemek bevonására, valamint az értelmezés megkönnyítésére.

Az akár egy nyelven belüli fordítások gazdagsága, valamint a hozzájuk kapcsolódó fordításelméletek sokszínűsége segítheti a Biblia olvasottságának növelését, illetve a hozzá kapcsolódó érzelmi kötődések létrejöttét és erősödését. A különféle fordításoknak laikus és tudományos szempontból is fontos szerepük van: a textus könnyebb megértése mellett a Szentírás mélyebb tanulmányozásához is hozzájárulnak. Az egyes bibliafordítások egymás mellé rendezése olyan vállalkozás, amely az íróasztalról és könyvespolcra a digitális térbe és a számítógépre viszi a tudományos kutatást. Talán ebben is segíthetnek a magyar nyelvű bibliafordításokat tartalmazó online olvasók, különösen akkor, ha az egyes igeversek egymás mellett is olvashatók: ebben nyújt nagy segítséget az Egyesített Bibliaolvasó (EBO, ebo.kre.hu) felülete, amelyen így nemcsak a fordítások, hanem a hozzájuk köthető elméletek is „egymás mellé rendezhetőek”. Segítség a kutatásban, eleget téve a felszólításnak: „Tudakozzátok az írásokat” (ἐπαυνάτε τὰς γραφάς Jn 5,39).

IRODALOMJEGYZÉK

- BOTTYÁN János: *A magyar Biblia évszázadai*, Budapest, Kálvin, 2009.
- CATFORD, John Cunnison: *A Linguistic Theory of Translation*, Oxford, Oxford University Press, 1965.
- DE WAARD, Jan – NIDA, Eugene A.: *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*, ford. Pecsuk Ottó, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin, 2002.
- FLOOR, Sebastian: Four Bible Translation Types and Some Criteria to Distinguish Them, *Journal of Translation*, vol. 3, 2007/2, 1–22.
- HARSÁNYI István: *A magyar Biblia*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1927.
- JAKOBSON, Roman: On linguistic aspects of translation, in Lawrence Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 1959/2000, 113–118.

- KAPPANYOS András: *Bajuszbögre. Lefordítatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*, Budapest, Balassi, 2015.
- KÖVES Slomó: A Tanach fordításai és az IMIT-fordítás, in Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther – Kálvin – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 32–44.
- LANSTYÁK István: Relevanciaelmélet és fordítás, in Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia VII.*, Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 7–32.
- LANSTYÁK István: Direkt – indirekt – hibrid. A fordítás három válfajáról, in Lanstyák István – Polgár Anikó (szerk.): *Fordítás, kulturális hibriditás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és nyelvstudomány kontextusában*, Pozsony, Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, 98–126.
- M. PINTÉR Tibor: A nyelvtechnológia lehetőségei néhány magyar nyelvű bibliafordítások lexikális elemzésében. Fókuszban a SketchEnine, in M. Pintér Tibor: *A bibliafordítás tudománya. Bibliafordításról – nyelvész szemmel*, Budapest, KRE – L'Harmattan – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2023, 145–177.
- MUNDAY, Jeremy: Main issues of translation studies, in Munday, Jeremy: *Introducing Translation Studies. Theories and applications*, London – New York, Routledge, 2001, 4–17.
- NIDA, Eugene A.: *Toward a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden, E. J. Brill, 1964.
- NIDA, Eugene A. – TABER, Charles R.: *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, E. J. Brill, 1969/1982.
- NORD, Christiane: *Translating as Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*, London – New York, Routledge, 2018.
- NORTON, Gerard J.: Ancient Versions and Textual Transmission of the Old Testament, in J. W. Rogerson – Judith M. Lieu (eds.): *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 211–236.
- ORTEGA Y GASSET, José: The misery and the splendor of translation, in Lawrence Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 2000, 49–63.
- P. MÁRKUS Katalin: Fejlesztések a szótárhasználat oktatásában, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – M. Pintér Tibor – Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. I. Terminológia, lexikográfia, fordítás*, Budapest, Akadémiai, 2020, 77–83.
- P. MÁRKUS Katalin: A lexikográfia oktatásának lehetőségei a felsőoktatásban, in M. Pintér Tibor – P. Márkus Katalin (szerk.): *Az ige vonzásában: Lexikográfiai, fordítástudományi tanulmányok és köszöntők Magay Tamás 90. születésnapjára*, Budapest, Tinta, 2020, 53–63.
- P. MÁRKUS, Katalin: *Teaching Dictionary Skills*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2023.

- P. MÁRKUS, Katalin – DRINGÓ-HORVÁTH, Ida: Developing Dictionary Skills through Monolingual and Bilingual English Dictionaries at Tertiary-level Education in Hungary, *Lexikos*, XXXIII. évf., 2023, 350–381.
- P. MÁRKUS, Katalin – FAJT, Balázs – DRINGÓ-HORVÁTH, Ida: Dictionary Skills in Teaching English and German as a Foreign Language in Hungary: A Questionnaire Study, *International Journal of Lexicography*, vol. XXXVI, 2023/2, 173–194. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecad004>
- PECSUK Ottó: *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*, Budapest, Kálvin, 2020.
- PÉTER Katalin: A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században, *Századok*, CXIX. évf., 1985/4, 1006–1028.
- PORTER, Stanley E.: Language and translation of the New Testament, in J. W. Rogerson – Judith M. Lieu (eds.): *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 184–210.
- SMITH, Kevin G.: *Bible Translation and Relevance Theory. The Translation of Titus*, publikálatlan doktori értekezés, Stellenbosch, South Africa, University of Stellenbosch, 2000.
- STATHAM, Nigel: Dynamic Equivalence and Functional Equivalence: How Do They Differ?, *The Bible Translator*, vol. 54, 2003/1, 102–111. <https://doi.org/10.1177/026009350305400102>
- VENUTI, Lawrence: *The Translation Studies Reader*, London – New York, Routledge, 2000.
- WENDLAND, Ernst – NOSS, Philip: Bible Translation, in Carol A. Chapelle A. (ed.): *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, Blackwell Publishing, 2013, 1–8. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0089>
- ZVARA Edina: „Az keresztyén olvasóknak”. *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*, Budapest, Balassi, 2003.
- ZVARA Edina: A Biblia magyar nyelven a XV–XVII. században, in Monok István – Nyerges Judit (szerk.): *Ércnél maradandóbb. A Vizsolyi Biblia vizsolyi példányának hasonmása*, Budapest–Vizsoly, Magtár Művészeti Alapítvány, 2006, 5–21.
- ZSENGELLÉR József: Az 1908-as „Károli-Biblia”, in Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther – Kálvin – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 47–57.
- ZSENGELLÉR József: Orális hagyomány mint szövegkritikai értelmezési megoldás, in Zsengellér József: *Az emberáldozattól az istennév kimondatlanságáig*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2021, 83–98.

FORDÍTOTT SZÖVEGEK NYELVI PROBLÉMÁI

A nyelvi közönségszolgálati munka tükrében

LUDÁNYI ZSÓFIA

BEVEZETÉS

Tanulmányom célja, hogy egy sajátos nézőpontból mutassa meg a szövegek fordítása, a gépi fordítások utószerkesztése során felmerülő nyelvi problémák egy sajátos szeletét, valamint a problémák lehetséges megoldásait. A problémák és a problémamegoldási gyakorlatok leírásán túl a jelen munka azt a célt is szolgálja, hogy segítséget nyújtson a szövegek fordításával, lektorálásával hivatásszerűen foglalkozó szakembereknek abban, milyen eszközök, kiadványok, adatbázisok segíthetik munkájukat a kérdéses nyelvi jelenségek értékelésében, a megfelelő nyelvi forma vagy írásmód kiválasztásában.

A dolgozat a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont közönségszolgálati munkatársainak nézőpontjából, saját tanácsadói gyakorlatukat elemezve, önreflektív módon tárgyalja a témát. A közönségszolgálatához érkező nyelvi problémákat folyamatosan kategorizáljuk, többféle szempontból kódoljuk, ám a fordítások szempontjából történő szisztematikus kódolásuk és elemzésük még nem történt meg. Ezért jelen tanulmánynak nem is célja az átfogó leírás, inkább csak az érkezett kérdések közül néhány tipikus esetet emel ki, amelyek alkalmassak egyrészt a fordított szövegek nyelvi problémáinak, másrészt az érvényesített nyelvi tanácsadási stratégiák működésének, a tanácsadói munka jellegzetességeinek a szemléltetésére.

A NYELVI HELYÉNVALÓSÁG MINT MÉRLEGELÉSI SZEMPONT

Szövegek fordításkor, illetve a gépi fordítások utószerkesztése során a szakemberek számos nyelvi problémával, kérdéses nyelvi helyzettel szembesülnek. A legtöbb fordítási helyzet ugyanis megköveteli, hogy a fordítás az adott helyzetben érvényesülő nyelvi normákat kövesse,¹ ezért a fordítás során elkerülhetetlen a nyelvi

¹ Klaudy Kinga: Fordítás és nyelvi norma, in Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1994, 57–61.

formák értékelése, az egyes nyelvi megoldások megfelelőségének mérlegelése.² Az értékelés kiindulópontja, hogy a nyelvi formák elfogadhatósága nem ítéltető meg a közlés körülményeinek figyelembevétele nélkül. A közlész helyzetbe beletartozik a beszélők egymás közötti viszonya, a közlés célja, a helyszín, a kommunikációs csatorna jellege, a szöveg típusa és műfaja, a résztvevők világról való tudása stb.³ Egy adott nyelvi forma abban az esetben tekinthető megfelelőnek, helyénvalónak, ha „belesimul” a szövegbe, nem hívja föl magára a figyelmet, mintegy „átlátszó”. Abban az esetben is helyénvalónak tekinthető azonban, ha „kiemelkedik” a szövegből, de ez a szerző szándékában áll: ezekben az adott forma stílusselemtként funkcionál (pl. régies, népies forma).⁴

A szövegek fordításával, fordított szövegek lektorálásával stb. foglalkozó szakembereknek több nyelvhasználati segédeszköz, referenciamű áll rendelkezésükre az egyes nyelvi megoldások értékeléséhez: egynyelvű szótárak (helyesírási, értelmező, szinonimaszótár stb.), leíró nyelvtanok, korpuszlekérdező eszközökkel gyűjtött hiteles nyelvi adatok,⁵ online nyelvi tanácsadó oldalak (többek között a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont által működtetett *Helyesiras.mta.hu* portál⁶). Ugyanakkor számos olyan helyzet adódhat, hogy a fordított szövegekkel foglalkozó szakembereknek az egyes nyelvi jelenségek értékelésében, megfelelőségük mérlegelésében tájékoztatásra, eligazításra, nyelvész szakemberrel való konzultációra van szükségük. Ennek egyik lehetséges módja az, ha a fordító, lektor stb. nyelvi tanácsadással foglalkozó intézményekhez, nyelvi közönségszolgálatokhoz fordul.

A HUN-REN NYELVTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT NYELVI KÖZÖNSÉGSZOLGÁLATA

Szolgáltatások és kutatási tevékenység

A HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpontnak a legközvetlenebbül nyelv-
alakító célokhoz és feladatokhoz kapcsolódó szervezeti egysége a Nyelvhasználati

² Heltai Pál: A fordító és a nyelvi normák I., II., III, *Magyar Nyelvőr*, CXXVIII. évf., 2004/4, 407–434; CXXIX. évf., 2005/1, 31–58; 2005/2, 165–172.

³ Lanstyák István: A funkcióigés szerkezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság szempontjából, *Fórum*, XXII. évf., 2020/1, 69.

⁴ Uo., 69.

⁵ Sass Bálint: Principles of corpus querying: A discussion note, *Acta Linguistica Academica*, LXIX. évf., 2022/4, 2022, 599–614.

⁶ Váradi Tamás – Ludányi Zsófia – Kovács Réka: Géppel segített helyesírás. A helyesírás.mta.hu portál készítéséről, *Modern Nyelvoktatás*, XX. évf., 2014/1–2, 43–58.

és nyelvi tanácsadási kutatócsoport, amely kutatási tevékenysége mellett közcélú feladatként különféle szolgáltatásokat is nyújt. Egyrészt törvényi kötelezettségből adódó feladatot ellátva véleményezi az újonnan kérvényezett utónevek bejegyezhetőségét és a családnév-változtatási kérelmeket,⁷ másrészt nyelvi közönségszolgálatot működtet. Az intézményben működő nyelvi közönségszolgálat a nyelvi tanácsadás legrégebbi, legnagyobb hagyományokkal rendelkező intézménye, mivel a jogelőd intézmény, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete megalapításától (1949) kezdve működik.⁸

A közönségszolgálatához e-mailben a hét öt munkanapján, telefonon heti kétszer négy órában fordulhatnak a kérdezők. A közönségszolgálat további közcélú feladatként hivatalos szervek vagy magánszemélyek kérésére vállalja közterületen felállítandó emléktáblák szövegtervének nyelvi lektorálását is. Díjköteles szolgáltatásként lehetőség van nyelvi szakértői véleményt kérni (a kérdezők tipikusan hosszabb szólisták ellenőrzésekor vagy jogi szövegek értelmezésekor szokták igénybe venni a szolgáltatást).

A nyelvi kérdések megválaszolásával a közönségszolgálat munkatársai segítséget nyújtanak a kérdezőknek egy adott közléshelyzetben a közlési célnak leginkább megfelelő nyelvi formák, kifejezésmódok megválasztásában. A beérkező nyelvi megfigyelések, kérdések egyúttal olyan kutatási anyagot is szolgáltatnak, amely megmutatja a nyelvhasználók nyelvi problémáinak egy speciális részhalmazát: az írásbeli, nagy nyilvánosság elé kerülő, formális és/vagy szakszövegek alkotása során jelentkező problémákat.⁹ A közönségszolgálati adatok értékét az adja, hogy gyűjtésük beavatkozásmentes módszerrel történt, vagyis nem kutatói kérdések teremtik meg és hívják elő őket,¹⁰ hanem maguk a nyelvhasználók észlelik őket problémaként.¹¹ Az adatgyűjtés egyúttal adatrendszerzési kötelezettséggel is jár:

⁷ Raátz Judit: Alkalmazott névtan, in Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *Magyar névkutatás a 21. század elején*, Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2015, 227–247; uő: Az idegen nevek átírásának és a magyar alakokkal történő megfeleltetésének kérdései és nehézsége, in Németh Gabriella (szerk.): *A névmódosítás mint közfeladat*, OFFI Zrt., Budapest, 2021, 41–55.

⁸ A közönségszolgálat történetéről részletesen lásd Ludányi Zsófia: Nyelvi menedzselés és nyelvi tanácsadás. Helyzetkép, lehetőségek, feladatok, *Magyar Nyelvőr*, CXLIV. évf., 2014/3, 330–336.

⁹ Ludányi Zsófia – Domonkosi Ágnes – Kocsis Ágnes – Jakab Dorottya: A nyelvi menedzselés szemlélete és a nyelvi tanácsadás, in Deme Andrea – Kuna Ágnes (szerk.): *Tanulmányok a nyelvészet alkalmazásainak területéről*, Budapest, ELTE Eötvös, 2022, 73–107.

¹⁰ Domonkosi Ágnes: Az empirikus nyelvészeti kutatások módszerei és feladatai, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Linguistica Hungarica*, XXXII. évf., 2005, 46.

¹¹ Ludmila Uhlířová: “Language service” is also a service for linguistics, *Linguistica Pragensia*, VII, 1997/2, 82–90; Martin Beneš – Martin Prošek – Kamila Smejkalová – Veronika Štěpanová: Interaction between language users and a language consulting center: Challenges for language management theory research, in Lisa Fairbrother – Jiří Nekvapil – Marián Sloboda (eds.): *The*

a közönségszolgálatához érkező kérdések rendszerezése és feldolgozása révén nyert adatok visszaforgathatók egyrészt a tanácsadói gyakorlatok működésébe, másrészt a nyelvhasználati segédkönyvek és segédeszközök fejlesztésébe, illetve hasznosulhatnak az ismeretterjesztésben is.¹²

A KÖZÖNSÉGSZOLGÁLATHOZ FORDULÓ LEVÉLÍRÓK TÁRSADALMI HÁTTERE ÉS MOTIVÁCIÓI

Mivel a közönségszolgálatához forduló levélírók leveleiből az esetek nagyobbik részében nem derülnek ki a levélíró alapvető szociológiai adatai, motivációi, valamint a nyelvi probléma keletkezésének körülményei, ezért a kérdezők jellemzőinek alaposabb megismerése céljából 2021 júliusában kérdőíves vizsgálatot indítottunk.¹³ A jelenleg tizenkét (hét kötelező és öt fakultatív) kérdésből álló, elektronikus kérdőívet a nyelvi tanácsadói válaszlevelekben juttatjuk el az adatközlőkhöz, tájékoztatva őket arról, hogy a kérdőív kitöltése önkéntes és anonim, és nem tartalmaz olyan kérdéseket, amelyek lehetővé teszik a válaszadó azonosítását. A kérdőív néhány alapvető szociológiai jellemző (nem, életkor, legmagasabb iskolai végzettség) mellett arra is rákérdez, hogy a kérdező milyen helyzetben, milyen körülmények között találkozott azzal a nyelvi problémával, amellyel a közönségszolgálatához fordult. Az adatközlők egy legördülő menüből választhatnak az előre megadott, a közönségszolgálati tapasztalatok alapján összeállított válaszlehetőségek közül. Emellett lehetőségük van részletesen kifejteni, miért fordultak a nyelvi tanácsadó szolgálatához, illetve bármilyen, a szolgáltatással kapcsolatos visszajelzést is megfogalmazhatnak. A kérdőívet 2022 őszén további

Language Management Approach: A Focus on Research Methodology, Berlin, Peter Lang, 2018, 119–140.

¹² Uhlířová: „*Language service*”, 82–90; Eöry Vilma: A nyelvművelés segédeszközei: szótárak, nyelvtanok, nyelvészeti szakirodalom, in Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*, Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda – Tinta, 2007, 87–94, Pölcz Ádám: *A nyelvművelés retorikai gyökerei. A nyelvhelyesség alapjainak retorikai hagyományáról*, Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Interkulturális Kutatások Kft., 2021; Martin Prošek: Processes of language enquiries. The case of the Prague Language Consulting Service, in Goro C. Kimura – Lisa Fairbrother (eds.): *Language Management Approach to Language Problems: Integrating Macro and Micro Dimensions*, Amsterdam, John Benjamins, 2020, 197–213.

¹³ A kérdőívet a Nyelvhasználati és nyelvi tanácsadási kutatócsoport két tagja, Domonkosi Ágnes és Ludányi Zsófia közösen állította össze. Hasonló kérdőíves vizsgálatról számolnak be a Szlovén Tudományos Akadémia Fran Ramovš Szlovén Nyelvtudományi Intézetében működő nyelvi tanácsadó szolgálat munkatársai: Tina Lengar Verovnik – Helena Dobrovolj: Revision of Slovenian Normative Guide: Scientific Basis and Inclusion of the Public, *Slovene Linguistic Studies*, 2022/14, 197–198.

kérdésekkel bővítettük. Fontosnak tartottuk, hogy a levélírók problémakezelési gyakorlatairól is képet kapjunk, ezért a kérdőívet kiegészítettük azzal a kérdéssel, hogy a kérdező próbálta-e más módon megoldani nyelvi problémáját, és ha igen, hogyan.

A kérdőíves vizsgálat indítása (2021 júliusa) óta összesen 914 kérdőívkitöltés érkezett. Bár az adatközlők száma lényegesen kevesebb, mint a kérdőíves vizsgálat kezdete óta érkezett e-mailes megkereséseké, és a kapott válaszok a kitöltés önkéntessége miatt az összes kérdezőre nézve nem is tekinthetők reprezentatívnak, egyes tendenciák felismerésére alkalmasnak bizonyult ez az adatmennyiség is.

Az adatok alapján a kitöltők ~70%-a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik (641 személy). Nagy változatosságot mutatnak, alapvetően mégis hasonlóak a kérdezők motivációi, hogy ti. milyen szituációban és miért fordultak a közönségszolgálathoz. A levélírók legnagyobb része (~27%) olyan szöveget ír, amely nyilvánosan elérhető lesz (például honlapon, valamilyen kiadványban stb.), ~18%-uk lektori munkát végez, ~5%-uk fordít. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a nyelvi közönségszolgálathoz fordulók jelentős része szövegekkel, szövegalkotással hivatásszerűen foglalkozó személy. Az adatközlők ~30%-a a nyílt végű „Egyéb” opciót választotta, ahol lehetőség volt részletesebben kifejezni motivációját:

„Egy fordítóirodának dolgozom, és a következő szavakkal vannak problémáim. A munkatársaim véleményei megoszlanak [...]”

„Észzt kifejezések fordításának helyes magyar átírása kapcsán kerestem meg a szolgálatot.”

„Fordító vagyok, főleg marketinganyagokat szoktam fordítani [...]”

„Nyomtatott és online katalógusokat fordítok németről magyarra [...]”

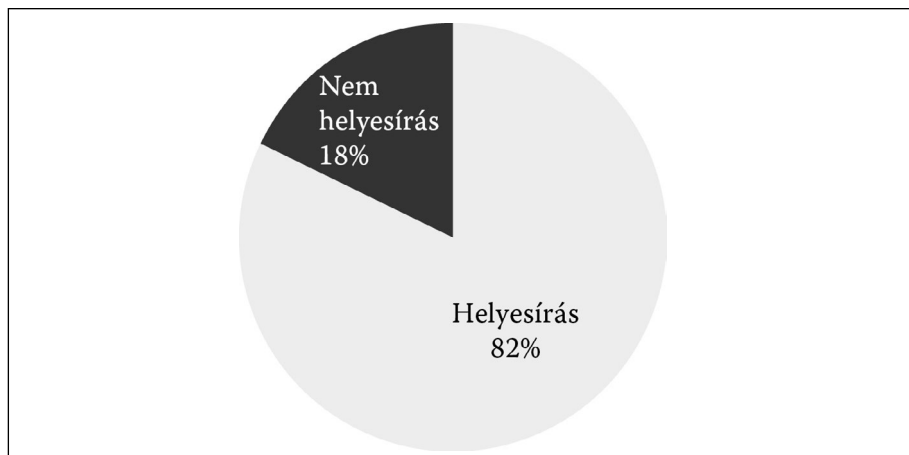
A levélírók által kifejtett, változatos motivációk is azt erősítik meg, hogy a kérdezők többnyire olyan helyzetekben keresik meg a közönségszolgálatot, amikor kisebb-nagyobb közönség elé kerülő, többnyire formális és/vagy szaknyelvi, írásbeli szövegeket alkotnak, fordítanak, lektorálnak.

PÉLDÁK A NYELVI KÖZÖNSÉGSZOLGÁLAT ADATBÁZISÁBÓL

A közönségszolgálati kérdések főbb típusai

A közönségszolgálatához érkező megkeresések alapvetően két típusba sorolhatók: 1) a magyar helyesírás szabályaihoz, a normatív írásmódhoz kapcsolódó kérdések; 2) más, nem a helyesírással kapcsolatos kérdések.

A két alapvető kérdéstípust tekintve a 2011–2022 között eltelt több mint tíz év adatairól részletes statisztika készült (1. ábra). Az ebben az időszakban érkezett 8422 levél 81%-a helyesírási jellegű kérdést tartalmaz, a maradék 18%-a nem a helyesírással kapcsolatos, azaz egyaránt tartalmaz nyelvhasználati, stilisztikai, grammatikai, értelmezési kérdéseket, valamint olyan megkereséseket is, amelyek nem nyelvi tanács kérésére irányulnak, hanem tájékoztatást kérnek (pl. egyes szavak, szólások eredete). A vizsgált levélanyagba nem kerültek bele a közönségszolgálat által nyújtott további nyelvi szolgáltatásokkal kapcsolatos levelek: a közterületen felállítandó emléktáblák szövegtervének nyelvi lektorálásával kapcsolatos kérések, az utónév-kérelmezési ügyek,¹⁴ valamint a díjköteles nyelvi szakértői vélemény igénylésére irányuló megkeresések.

1. ábra. A HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont közönségszolgálatához érkező kérdések megoszlása (2012–2022).

A továbbiakban fordított szövegekhez kapcsolódó helyesírási és nyelvhasználati kérdéseket, valamint a rájuk adott nyelvi tanácsadói válaszokat mutatom be.

¹⁴ Raátz: *Alkalmazott névtan*, 227–247.

Fordított szövegek helyesírási kérdései

A fordított szövegekre jellemző az idegen szavak gyakori előfordulása, ami számos helyesírási kérdést vet fel, különösen az újonnan kölcsönzött szavak esetén. A jelen dolgozatban idegen szavakon azokat a lexémákat értjük, amelyeket a nyelvérzék „idegennek érez”, vagyis amelyek hangzás és írásképe alapján nem adaptálódtak a magyar nyelv szavaihoz.¹⁵ Az idegen neologizmusokat illetően a leggyakrabban azt a kérdést szokták feltenni a közönségszolgálathoz fordulók, hogy a forrásnyelv szerint, idegenes formában (pl. *stream*) vagy pedig a magyar kiejtésnek megfelelően írják-e (pl. *sztrím*). A magyar helyesírási szabályok szerint ugyanis a kölcsönszók írásmódja háromféle lehet: 1) az átadó nyelv írásmódját követő írásmód (pl. *ketchup*, *flow*); 2) a magyar kiejtést követő írásmód (pl. *lájkol*, *szelfi*); 3) a vagylagos írásmód, szótározott helyesírási alakváltozatok (*spray* ~ *spré* ~ *szpré*; *chat* ~ *cset*). A helyesírási szótárakban mindhárom típusra akadnak példák. Ha azonban az újonnan kölcsönzött neologizmusok még nem rendelkeznek kodifikált írásmóddal, nehézséget okoz annak eldöntése, mikor írandó idegenesen, magyarosan, illetve vagylagosan a kérdéses kölcsönszó. Például az egyik levélíró azt szeretne volna tudni, hogy a *gender* vagy *dzsender* írásmódot alkalmazza-e, amikor a társadalmi nemekre utal. Ahogy leveléből kiderült, első lépésként a *Helyesíras.mta.hu* portál *Helyes-e így?* eszközét hívta segítségül, de az mind az idegenes, mind a magyaros írásmódú alakot ismeretlennek minősítette. A közönségszolgálati válaszban arról tájékoztattuk a levélíró, hogy a kodifikáló értékkel bíró helyesírási és más egynyelvű (pl. értelmező) szótáraink nem tartalmazzák a *gender* ~ *dzsender* lexémát, a helyesírási portál *Helyes-e így?* eszköze pedig alapvetően a kodifikált írásmóddal rendelkező, a helyesírási szótárban is szereplő szavak, kifejezések írásmódjáról tud tájékoztatást adni.¹⁶ A webeszköz tehát a kodifikáció hiánya miatt jelöli ismeretlennek mindkét változatot. A közönségszolgálati válaszban rámutattunk, hogy a kérdéses szavak írásgyakorlata más releváns szakmai kiadványokban is ingadozást mutat. Egyes

¹⁵ Fóris Ágota: A terminusalkotás módszerei és elvei: „magyarítás”, fordítás vagy szóalkotás?, in Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. A XIX. MANYE Kongresszus előadásai*, Eger, 2009. április 16–18. (A MANYE Kongresszusok előadásai 6.), Székesfehérvár–Eger, MANYE – Eszterházy Károly Főiskola, 2010, 182–190. Az idegen szavak és a jövevényszavak közti határ nem éles, sőt a kettő közti különbség valójában tudományosan megragadhatatlan. Erről lásd Nádasy Ádám: Használjunk minél több idegen szót!, in uő: *Ízlések és szabályok*, Budapest, Magvető, 2003, 234–236.

¹⁶ Ez pedig az előforduló helyesírási problémáknak csak igen kis hányada. Erről részletesen lásd Ludányi Zsófia: Nyelvtechnológiai eszközökkel (nem) kezelhető helyesírási problémák, in Lipp Veronika – Ligeti-Nagy Noémi – Simon László (szerk.): *Prószék Gábor 70: PG70 – ünnepi kötet*, Budapest, HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2024, 61–68.

kétnyelvű szótárak, mint például a *Magyar–angol egyetemes nagyszótár*,¹⁷ a *dzsender* formát rögzítik. A *Pszichológiai lexikon*¹⁸ címszavai között pedig a *gender* írásmód található meg. A magyar nyelv reprezentatív korpusza, a *Magyar nemzeti szövegtár*¹⁹ adatai alapján az idegenes írásmódú *gender* jelenleg gyakoribbnak tűnik, de összességében a helyesírási kodifikáció hiánya miatt mind az idegenes, mind a magyaros kiejtést követő alak elfogadható. Ahogy a hasonló, szabályozatlan helyesírású szavak, területek esetén tenni szoktuk, ebben az esetben is tájékoztattuk arról a levélíró, hogy a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont közönségszolgálat gyűjti az ehhez hasonló helyesírási kérdéseket abból a célból, hogy a következő helyesírási szabályzat előkészítésekor közvetítse azokat a Magyar Tudományos Akadémia illetékes bizottságának, a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának. A közönségszolgálat tehát jelentős közvetítő szerepet tölt be, mivel visszacsatolást nyújt a helyesírási kodifikáció intézményrendszeréhez.

Az idegenes írásmódú szavak, többszavas szerkezetek toldalékolása is visszatérő kérdés a közönségszolgálat gyakorlatában, mivel a kérdezőnek sokszor nehézséget okoz az, hogy kötőjellel vagy közvetlenül kell-e kapcsolni a toldalékokat ezekben az esetekben (pl. *workshopot*, de: *cash flow-k*). A kérdezők gyakran abban is bizonytalanok, hogy az idegenes írásmódú szavakkal alkotott összetetteket külön, egybe, esetleg kötőjellel szükséges-e írni (pl. *brunchkultúra*, *soft skill fejlesztő*, *show-biznisz*). Előfordul, hogy a kérdezők arra kíváncsiak, az idegenes írásmódú többszavas kifejezéseket külön, egybe vagy kötőjellel kell-e írni (pl. *realtime* ~ *real time*; *pop-up* ~ *popup* ~ *pop up*). A helyesírási kérdések megválaszolása során a közönségszolgálat munkatársai az akadémiai normát közvetítik a kérdezőknek közérthető módon, esetenként rámutatva a szabályozás ellentmondásosságára, problematikusságára vagy annak hiányára.²⁰

Az alábbi esetben egy ritkább kérdéstípust mutatok be, amely az idegen névelőzések (*miss*, *monsieur*, *madame*, *lord*, *sir* stb.) kezdőbetűjére vonatkozik (AkH. 151.). A levélíró azzal a kérdéssel fordult a közönségszolgálatához, hogy ha egy regényben végig *miss Talbot*-nak hívják az egyik szereplőt, akkor kis vagy nagy kezdőbetűvel kell-e írni a *miss*, valamint a *sir*, *lady* névelőzégeket. A kérdező

¹⁷ Lázár A. Péter – Varga György: *Magyar–angol egyetemes nagyszótár*, Budapest, Akadémiai, 2021. (Online változat.)

¹⁸ Pléh Csaba: *Pszichológiai lexikon*, Budapest, Akadémiai, 2008.

¹⁹ Csaba Oravecz – Tamás Várad – Bálint Sass: The Hungarian Gigaword Corpus, in Nicoletta Calzolari – Khalid Choukri – Thierry Declerck et al. (eds.): *Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014)*, Reykjavik, ELRA, 2014, 1719–1723.

²⁰ Ludányi Zsófia: A helyesírási problémák kezelési stratégiái a nyelvi tanácsadásban, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, XVI. évf., 2023/2, 29–46.

áttekintette a helyesírási szabályzat vonatkozó pontjait, és a *gróf, báró* stb. min-tájára felvetette a kis kezdőbetűs írásmód lehetőségét a *miss* esetében is. Ugyanakkor furcsának, szokatlannak is érezte a *miss Talbot* írásmódot, arra hivatkozva, hogy Agatha Christie regényeinek régebbi kiadásában például következetesen nagy *M*-mel szerepelt *Miss Marple* neve. A levélíró további helyesírási kiadványokat is fellapozott, így például az *Osiris Helyesírás*²¹ szótári részét, amelyben a *Madame Récamier* és *Lord Byron* példákat érezte hasonlóknak.

A közönségszolgálati válaszban arról tájékoztattuk a levélíró, hogy bár az akadémiai helyesírási szabályzat nem ad egyértelmű választ erre a kérdésre, a helyesírási szótárak példái iránymutatásul szolgálnak. A *Mr.* és a *Mrs.* a *Magyar helyesírási szótár* (MHSz.²⁰¹⁷) szerint rövidítésként nagy kezdőbetűvel írandók, ennek analógiájára a *Miss*-t is nagy kezdőbetűvel javasoltuk a levélírónak akkor, ha család- vagy keresztnév követi: *Miss Cissy*, *Miss Talbot*. Felhívtuk a figyelmét arra is, hogy a *miss* közzsóként azonban továbbra is kisbetűs, pl.: *Az angol miss tanítja angolra a grófkisasszonyt*.

FORDÍTOTT SZÖVEGEK NYELVHASZNÁLATI KÉRDÉSEI

A közönségszolgálatához érkező nyelvhasználati kérdések tematikailag nagy változatosságot mutatnak (ebből adódóan átfogó kategorizációjuk még nem történt meg). Az azonban közös bennük, hogy megfogalmazásukban általában kifejtetten megjelenik a hétköznapi nyelvi gondolkodásban érvényesülő sztereotípiák, hogy a nyelvi változatok megítélhetők a „helyes-helytelen” minősítésekkel.²² Válaszukban a közönségszolgálat munkatársai a kérdéses nyelvi formát több szempontból is értékeli, információt nyújtva a kérdezőknek az adott változat használati köréről, előfordulásának tipikus stílus- és szövegtípusairól, stílusértékéről, elterjedtségéről. A válasz célja, hogy segítse a kérdezőt a helyzetnek megfelelő, helyénvaló nyelvi forma kiválasztásában a rendelkezésre álló nyelvi adatok segítségével, azokat láthatóvá téve.

Az egyik levélíró például abban a kérdésben kérte a közönségszolgálat segítségét, hogy fordításaiban a hagyományosabb *illóolaj* vagy pedig az újabban elterjedt *esszenciális olaj* változatot használja-e. A levélíró kérdését az alábbi

²¹ Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila: *Helyesírás*, Budapest, Osiris, 2004.

²² Domonkosi Ágnes: Nyelvi babonák és sztereotípiák. A helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben, in Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*, Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda – Tinta, 2007, 141–153; Heltainé Nagy Erzsébet: Nyelvhasználati minősítések, a helyes-helytelen a tanácsadói gyakorlatban, *Magyar Nyelvőr*, CXXXVI. évf., 2012/4, 394–406.

módon fogalmazta meg: „Melyik a szebb és helyesebb kifejezés?”, jelezve a nyelvről való hétköznapi gondolkodásban a nyelvi változatokhoz kapcsolódva érvényesülő helyesség-helytelenség sztereotípiáját.²³

Azokban az esetekben, amikor a levélíró egy-egy nyelvi forma általános érvényű helyességéről érdeklődik, a közönségszolgálati válasz minden esetben reflektál arra, hogy a helyesség vagy helytelenség kérdésénél összetettebb helyzetről van szó. Ezért amellet, hogy a levélíró tájékoztatást kap arról, hogy mindkét változat elfogadott a nyelvi gyakorlatban, a közönségszolgálati válasz további információkat nyújt a változatok megoszlásáról és szerepeiről, a legtöbb-ször korpuszadatok alapján.²⁴ A jelen esetben is a magyar nyelv reprezentatív korpuszát, a *Magyar nemzeti szövegtárat*²⁵ használtuk a nyelvi adatok gyűjtéséhez. Az adatok alapján az *esszenciális olaj* valóban újabb keletű, főleg sajtónyelvben, esetleg informálisabb, a személyes regiszterbe tartozó szövegtípusokban (fórumhozzászólásokban, közösségi oldalakon) használják. Az *esszenciális* (~*esszenciális) *olaj* változatra a korpuszlekérdező csak 34, míg az *illóolajra* 119 találatot ad. Az adatok alapján az *illóolaj* a hagyományosabb, a megszokottabb változat. Alkalmazása mellett akár egy olyan szubjektív, esztétikai érv is szólhat, mint a jó, kellemes hangzás. Az *esszenciális olaj* változat ritkább, továbbá használata ellen szólhat az, hogy nehezebb a helyesírása, pl. könnyen elteveszthetjük azt, hogy az *esszenciális* egy vagy két sz. Az adatok alapján az is megfigyelhető, hogy a két változat kombinációja, az *esszenciális illóolaj* változat is megjelent a nyelvhasználatban.

A második bemutatandó nyelvhasználati kérdés – kapcsolódva a 2024. február 9-ei *Szaksfordító szakmai nap* tematikájához – egyházi szakszövegekhez, bibliafordításokhoz kapcsolódik. A levélíró a vegyes hangrendű idegen személynévek todalékolási szabályszerűségei iránt érdeklődött. Levelében az alábbi két, a revideált Károli-biblia 2011-es kiadásából származó idézetben²⁶ szereplő személynévek megfelelő todalékolásával kapcsolatban kérte a közönségszolgálat tájékoztatását:

„[...] és megütköztek azokkal [...] Kedorláómmerral, Élámm királyával, [...] Amráfellal, Sineár királyával [...]” (1Móz 14,8–9)

„[...] az emóri Mamrének [...] tölgyesében lakott [...]” (1Móz 14,13)

²³ Domonkosi: *Nyelvi babonák és sztereotípiák*, 141–153; Heltainé Nagy: *Nyelvhasználati minősítések*, 394–406.

²⁴ Ludányi Zsófia: A korpuszhasználat szerepe a nyelvi tanácsadói munkában, *Alkalmazott Nyelv-tudomány*, XXIII. évf., 2023/2, 54–70.

²⁵ Oravecz–Váradi–Sass: *The Hungarian Gigaword Corpus*, 1719–1723.

²⁶ <https://www.online-biblia.ro/bible/4/GEN/14#v9> (Letöltés: 2024. június 25.)

Az első idézetben szereplő két király nevéhez a levélíró szerint a határozórag *-vel* változtatát kellene inkább kapcsolni (*Kedorláómerrel*, *Amráfellel*), a második idézetben szereplő *Mamrénak* alakot azonban megfelelőnek érezte.

Válaszlevelünkben kifejeztük a kérdéses személynevek toldalékolási bizonytalanságának hangtani okát: hogy ti. a szó végi *é* és általában az elől képzett, nem ajakkerekítéses magánhangzók (*e, é, i, í*) bizonyos esetekben nem elülsőként (vagyis magas hangrendűként), hanem ún. neutrális, áttetsző magánhangzóként²⁷ viselkednek, a magánhangzó-harmónia szempontjából semlegesek. Ilyenkor az esetek egy részében a szó végi *é*-t megelőző legutolsó harmonikus magánhangzó szabja meg a toldalék magánhangzójának minőségét, pl. *Mamrénak*. A *Mamré* esetében az utolsó harmonikus magánhangzó az *a*, amely mély hangrendű, így a toldalék is mély hangrendű lesz (*-nak*), ahogy a levélíró is megosztotta ezt a megfigyelését levelében. Egyes, ezen csoportba tartozó – és nem elülső (magas) magánhangzót is tartalmazó – szótövek esetén azonban ingadozás mutatkozik: *Tihamérnak/Tihamérnek*, *Noémitól/Noémitől*, *Dominikkal/Dominikkel*, *agresszívan/agresszíven*.²⁸ Ebbe a csoportba tartozik a *Kedorláómer* és az *Amráfel* név is. Jól mutatja az ingadozást, hogy bibliafordításoként eltérő megoldásokat találunk: *Khédorlaomerrel*, *Amráfellel*²⁹ (Károli-fordítás), *Kedor-Laomerrel*, *Amráfellel*³⁰ (Szent István Társulati Biblia) stb. Ahogy az adatok is mutatják, mind a két változat jelen van a nyelvhasználati gyakorlatban, vagyis mindkét változat megfelelő.

ÖSSZEGZÉS

A szövegek fordításakor, fordított szövegek ellenőrzésekor felmerülő nyelvi problémák kezelésében a rendelkezésre álló nyelvi referenciaművek, adatbázisok, weboldalak mellett az is egy lehetséges megoldás, ha a szakemberek nyelvi tanácsadó szolgálathoz fordulnak. Magyarországon a nyelvi tanácsadás legrégebbi, legnagyobb hagyományokkal rendelkező intézménye a korábbi Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, jelenlegi nevén HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. Az intézményben működő nyelvi közönségszolgálathoz e-mailben

²⁷ Catherine O. Ringen – Kontra Miklós: Hungarian neutral vowels, *Lingua*, LXXVIII. évf., 1989, 181–191.

²⁸ Markó Alexandra: Hangtan, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 105–106; Forró Orsolya: *Ingadozás a magyar előlségi harmóniában. Szempontok a variabilitás szinkroniájának és diakroniájának feltárásához és értelmezéséhez*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2013.

²⁹ <https://www.online-biblia.ro/bible/1/GEN/14> (Letöltés: 2024. június 25.)

³⁰ <https://szentiras.hu/SZIT/Ter14> (Letöltés: 2024. június 25.)

és telefonon fordulhatnak az érdeklődők. A közönségszolgálatához érkező e-mailek rendszerezése, a nyelvi problémák folyamatos kódolása, kategorizálása, valamint a levélírókkal végzett kérdőíves vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a közönségszolgálatához forduló kérdezők legnagyobb része felsőfokú végzettséggel rendelkező, szövegekkel professzionálisan foglalkozó személy, aki írásbeli, nagy nyilvánosság elé kerülő szövegtermékek alkotását és/vagy nyelvi ellenőrzését végzi, közülük sokan foglalkoznak fordítással.

A közönségszolgálatához érkező megkeresések 80-90%-a a magyar helyesírás szabályaival, az egyes szavaknak, kifejezéseknek a normakövető írásmódjával kapcsolatban merül fel. Amennyiben a kérdéses szóalak rendelkezik kodifikált írásmóddal, illetve a kérdéses terület a magyar helyesírás szabályozott területei közé tartozik, a közönségszolgálat munkatársai alapvetően az akadémiai helyesírási normát közvetítik, azaz tájékoztatják a levélírókat a kérdéses szó vagy szerkezet normatív írásmódjáról. A helyesírási kodifikáció ellentmondásossága vagy hiánya esetén a szabályozás ártértékelése, az írásgyakorlat feltérképezése is szükséges lehet.

A közönségszolgálati kérdések kisebb részét alkotó nyelvhasználati kérdések megválaszolása során a tanácsadók értékelik a kérdéses nyelvi jelenséget, információt nyújtanak a kérdezőknek az adott forma használati köréről, előfordulásának tipikus stílus- és szövegtípusairól, stílusértékéről, elterjedtségéről. A nyelvhasználati jelenségek leírásában, értékelésében fontos szerepük van a nyelvészeti szövegkeresők, korpuszlekérdező eszközök segítségével gyűjtött hiteles nyelvi adatoknak.

IRODALOMJEGYZÉK

- AKH. = MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA: *A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás*, Budapest, Akadémiai, 2015.
- BENEŠ, Martin – PROŠEK, Martin – SMEJKALOVÁ, Kamila – ŠTĚPANOVÁ, Veronika: Interaction between language users and a language consulting center: Challenges for language management theory research, in Lisa Fairbrother – Jiří Nekvapil – Marián Sloboda (eds.): *The Language Management Approach: A Focus on Research Methodology*, Berlin, Peter Lang, 2018, 119–140.
- DOMONKOSI Ágnes: Az empirikus nyelvészeti kutatások módszerei és feladatai, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Linguistica Hungarica*, XXXII. évf., 2005, 39–50.
- DOMONKOSI Ágnes: Nyelvi babonák és sztereotípiák. A helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben, in Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Mű-*

- helytanulmányok a nyelvművelésről*, Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda – Tinta, 2007, 141–153.
- FÓRIS Ágota: A terminusalkotás módszerei és elvei: „magyarítás”, fordítás vagy szóalkotás?, in Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. A XIX. MANYE Kongresszus előadásai*, Eger, 2009. április 16–18. (A MANYE Kongresszusok előadásai 6.), Székesfehérvár–Eger, MANYE – Eszterházy Károly Főiskola, 2010, 182–190.
- FORRÓ Orsolya: *Ingadozás a magyar előlségi harmóniában. Szempontok a variabilitás szinkroniájának és diakroniájának feltárásához és értelmezéséhez*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2013. <https://doi.org/10.15774/PPKE.BTK.2013.016>
- HELTAI Pál: A fordító és a nyelvi normák I., II., III., *Magyar Nyelvőr*, CXXVIII. évf., 2004/4, 407–434; CXXIX. évf., 2005/1, 31–58; 2005/2, 165–172.
- HELTAINÉ NAGY Erzsébet: Nyelvhasználati minősítések a helyes-helytelen a tanácsadói gyakorlatban, *Magyar Nyelvőr*, CXXXVI. évf., 2012/4, 394–406.
- KLAUDY KINGA: Fordítás és nyelvi norma, in Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1994, 57–61.
- LACZKÓ Krisztina – MÁRTONFI Attila: *Helyesírás*, Budapest, Osiris, 2004.
- LANSTYÁK István: A funkcióigés szerkezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság szempontjából, *Fórum*, XXII. évf., 2020/1, 69.
- LÁZÁR A. Péter – Varga György: *Magyar–angol egyetemes nagyszótár*, Budapest, Akadémiai, 2021. (Online változat.)
- LENGAR VEROVNIK, Tina – DOBROVOLJC, Helena: Revision of Slovenian Normative Guide: Scientific Basis and Inclusion of the Public, *Slovene Linguistic Studies*, XIV. évf., 2022, 183–205. <https://doi.org/10.3986/sjsls.14.1.07>
- LUDÁNYI Zsófia: Nyelvi menedzselés és nyelvi tanácsadás. Helyzetkép, lehetőségek, feladatok, *Magyar Nyelvőr*, CXLIV. évf., 2020/3, 318–345.
- LUDÁNYI Zsófia: A helyesírási problémák kezelési stratégiái a nyelvi tanácsadásban, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, XVI. évf., 2023/2, 29–46.
- LUDÁNYI Zsófia: A korpuszhasználat szerepe a nyelvi tanácsadói munkában, *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXIII. évf., 2023/2, 54–70. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2023.2.004>
- LUDÁNYI Zsófia: Nyelvtechnológiai eszközökkel (nem) kezelhető helyesírási problémák, in Lipp Veronika – Ligeti-Nagy Noémi – Simon László (szerk.): *Prószék Gábor 70: PG70 – ünnepi kötet*, Budapest, HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2024, 61–68. <https://doi.org/10.18135/PG70.2024.9>
- LUDÁNYI Zsófia – DOMONKOSI Ágnes – KOCSIS Ágnes – JAKAB Dorottya: A nyelvi menedzselés szemlélete és a nyelvi tanácsadás, in Deme Andrea – Kuna Ágnes (szerk.): *Tanulmányok a nyelvészet alkalmazásainak területéről*, Budapest, ELTE Eötvös, 2022, 73–107.
- MHSz.²⁰¹⁷ = TÓTH Etelka (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*, Budapest, Akadémiai, 2017.

- NÁDASDY Ádám: Használjunk minél több idegen szót!, in Nádasy Ádám: *Ízlések és szabályok*, Budapest, Magvető, 2003, 234–236.
- ORAVECZ, Csaba – VÁRADI, Tamás – SASS, Bálint: The Hungarian Gigaword Corpus, in Nicoletta Calzolari – Khalid Choukri – Thierry Declerck et al. (eds.): *Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014)*, ELRA, Reykjavik, 2014, 1719–1723.
- PLÉH Csaba: *Pszichológiai lexikon*, Budapest, Akadémiai, 2008.
- PÖLCZ Ádám: *A nyelvművelés retorikai gyökerei. A nyelvhelyesség alapjainak retorikai hagyományáról*, Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Interkulturális Kutatások Kft., 2021.
- PROŠEK, Martin: Processes of language enquiries. The case of the Prague Language Consulting Service, in Goro C. Kimura – Lisa Fairbrother (eds.): *Language Management Approach to Language Problems: Integrating Macro and Micro Dimensions*, Amsterdam, John Benjamins, 2020, 197–213. <https://doi.org/10.1075/wlp.7.10pro>
- RAÁTZ JUDIT: Alkalmazott névtan, in Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *Magyar névkutatás a 21. század elején*, Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2015, 227–247.
- RAÁTZ JUDIT: Az idegen nevek átírásának és a magyar alakokkal történő megfeleltetésének kérdései és nehézsége, in Németh Gabriella (szerk.): *A névmódosítás mint közfeladat*, Budapest, OFFI Zrt., 2021, 41–55.
- RINGEN, Catherine O. – KONTRA Miklós: Hungarian neutral vowels, *Lingua*, vol. LXXVIII, 1989, 181–191.
- SASS Bálint: Principles of corpus querying: A discussion note, *Acta Linguistica Academica*, LXIX. évf., 2022/4, 2022, 599–614. <https://doi.org/10.1556/2062.2022.00581>
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: “Language service” is also a service for linguistics, *Linguistica Pragensia*, VII, 1997, 82–90.
- VÁRADI Tamás – LUDÁNYI Zsófia – KOVÁCS Réka: Géppel segített helyesírás. A helyesírás.mta.hu portál készítéséről, *Modern Nyelvoktatás*, XX. évf., 2014/1–2, 43–58.

A bibliafordítások forrásai

- Károli Gáspár revideált fordítása. Az újonnan revideált Károli-fordítást az eredeti szöveggel egybevetette és átdolgozta a Protestáns Média Alapítvány által létrehozott szakbizottság, kiadta 2011-ben a Veritas Kiadó. <https://www.online-biblia.ro/bible/4>
- Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája. <https://www.online-biblia.ro/bible/1>
- Szent István Társulati Biblia. A Szent István Társulat Szentírás-Bizottságának fordítása, új bevezetőkkal és magyarázatokkal; sajtó alá rendezte Rózsa Huba. <https://szentiras.hu/SZIT>

HOGYAN KÉSZÍTHETI FEL A FORDÍTÓKÉPZÉS A HALLGATÓKAT EGYHÁZI SZAKSZÖVEGEK FORDÍTÁSÁRA?

Kerekasztal-beszélgetés egyházi kiadványokat gondozó könyvkiadókkal

MACSÁRI ISTVÁNNÉ SZEGEDI ESZTER – SZENTIRMAY PIROSKA

A Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézet Fordítástudományi Kutatócsoportjának szervezésében 2024. február 9-én *Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakszövegek fordítására?* címmel megrendezett szakfordító szakmai nap az egyházi szövegek és műfajok fordítására irányította a figyelmet hármaskörben: miként készíthetik fel a fordítóképző intézmények a leendő fordítókat egyházi szövegek fordítására; milyen célnyelvi normák és nyelvstratégiai elvek, (utó)szerkesztési elvárások, gyakorlatok jellemzőek az egyházi szövegekre; valamint hogy az egyházi kiadványokat gondozó könyvkiadók milyen gyakorlat szerint gondozzák az idegen nyelvekről fordított kiadványaikat, mit várnak el a nekik dolgozó fordítóktól. A kiadók képviselőit tehát egy kerekasztal-beszélgetésre invitálták a konferencia szervezői, melyen nemcsak a jelentősebb, hanem néhány kisebb, katolikus és protestáns egyházi kiadványokat megjelentető könyvkiadó is képviseltette magát. A kerekasztal-beszélgetés moderátorai e cikk szerzői, Macsári Istvánné Szegedi Eszter és Szentirmay Piroska, az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Doktori Programjának doktoranduszai voltak.

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői:

Encián Kiadó: Nagy Gábor és Scholz Éva igazgatók

Harmat Kiadó: Herjeczki Kornél igazgató

Kálvin Kiadó: Galsi Árpád igazgató

Luther Kiadó: Miklósné Székács Judit vezető szerkesztő, fordító

Magyar Kurír – Új Ember Kiadó: Kuzmányi István igazgató-főszerkesztő

Szent István Társulat: Farkas Olivér igazgató és Kránitz Mihály tanszékvezető egyetemi tanár, PPKE-HTK fordító és lektor

Új Város Kiadó: Paksy Eszter szerkesztő

M. Szegedi Eszter a kiadók képviselőinek köszöntése után elmondta, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán a szakfordítói és műfordítói szakirányú továbbképzés keretein belül egyházi

szakfordítás-oktatás is zajlik. A képzés történetében első alkalommal valósul meg olyan beszélgetés, amely során az egyházi kiadványokat gondozó kiadók képviselői gyakorlati szempontból közelítik meg ezt a szakterületet.

Az első kérdés arra irányult, hogy az egyházi kiadványok fordításainak elkészítéséhez milyen szempontok alapján választják ki a kiadók a fordítóikat, azaz milyen szakmai háttérrel, képesítéssel rendelkeznek ezek a fordítók. Milyen szakmai háttérrel, képesítéssel rendelkeznek ezek a fordítók?

Elsőként az Encián Kiadó képviselőjében Nagy Gábor válaszolt, aki elmondta, az ő gyakorlatukban egy-egy könyv fordítása előtt tájékozódnak arról, hogy az adott területen ki az, aki már hasonló fordítást végzett. Igyekeznek könyveket, jegyzeteket elolvasni tőle, utána megszólítani, és próbafordítás segítségével meggyőződni arról, milyen képességekkel rendelkezik.

Herjeczki Kornél a Harmat Kiadó részéről azzal kezdte válaszát, hogy mivel kiadványaik egy kicsit határterületen mozognak, számára nehézséget jelent azt definiálni, mit értünk egyházi kiadványnon. A Harmat Kiadó szellemisége és profilja felöleli a teológiai kiadványokat is, melyek közelítenek a szakkönyvhöz, de a kiadványok többsége mégis az általános olvasót célozza meg. Véleménye szerint minden kiadó számára a tapasztalat fontos egy fordítóban, a hozzáértésről szeretne bizonyosságot nyerni. Leglényegesebbnek és legnehezebbnek mérhetőnek azt tartja, hogy az illető mennyire tud magyarul úgy fogalmazni, hogy átadja az adott könyv stílusát. A szakmai ismeret, a nyelvismeret alapfeltétel. A különbség a finomságokban rejlik. A Harmatnál dolgozik egy szerkesztő, aki átnézi a fordítást, és akivel együtt kell tudni működni a fordítónak annak érdekében, hogy a végső szöveg megszülethessen.

A Kálvin Kiadó képviselőjében Galsi Árpád, csatlakozva az addig elhangzottakhoz, arról a tapasztalatáról számolt be, hogy legfontosabb számukra is a célnyelvben való jártasság: az, hogy valóban magyarul szóljanak a mondatok. Még a képzett fordítók esetében is ez a legnagyobb küzdelmük, ezen a területen vannak a legrosszabb tapasztalataik, ezért erre próbálnak leginkább odafigyelni. A próbafordításnak, ha új emberrel veszik fel a kapcsolatot, mindenképpen van jelentősége. Az is nagyon fontos, hogy a Kálvin Kiadó a református egyház könyvkiadója, ezért az egyházi szaknyelv ismerete alapvető szempont, tehát fontos, hogy a fordítónak legyen jártassága a biblikus egyházi nyelvben és abban a közegben is, amelynek a könyveiket elsősorban szánják. Konkrét kiadványtól, illetve műfajtól is függ, hogy kiket keresnek meg. Természetesen az, hogy a fordító a forrásnyelvet ismeri, abban van jártassága, alapfeltétel, de a képzettséget, a végzettséget nem vizsgálják.

A Luther Kiadótól Miklósné Székács Judit válaszában elmondta, ők is abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy a Luther Kiadó az evangélikus egyház hivatalos kiadója. Sok kiadvány esetén szoros együttműködésben dolgoznak az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóival, fordítói vagy szerkesztői munkát ők végeznek kiadványaikon. Olyan is előfordult, hogy teológus hallgatókat vontak be, illetve korábban működött egy szakfordítói szeminárium is az EHE-n, amelynek keretein belül Szentpétery Péter professzor úr vezette be a hallgatókat az egyházi, vallási szövegek fordításának rejtelmeibe. Mivel nemcsak teológiai, vallási tárgyú könyveket adnak ki, hanem megpróbálnak nyitni az igényes szépirodalom és gyermekirodalom felé is, ezért vannak olyan fordítóik is, akik nem egyházi körökből érkeznek. Most például Patat Bencével dolgoznak sokat együtt, aki nemcsak kiváló fordító, de nagyon sokat köszönhetnek neki abból a szempontból is, hogy felkészült és tájékozott a fordított kiadványok megjelentetését támogató pályázatok területén, tudja, hova érdemes pályázatot beadni a kiadások támogatására. Előfordult a kiadónál, hogy nem volt megfelelő jelöltjük egy komolyabb német forrásnyelvi anyag fordítására. Ekkor az internet segítségével kerestek fordítót. Minden szakfordítónak ajánlja az olyan specifikus Facebook-csoportokat, mint a *Hogyan fordítsam?* szakmai csoport vagy a *Fordítók és tolmácsok szakmai csoportja*, melyeknek kiváló szakemberek a tagjai, akiktől remek tanácsokat lehet kapni.

Farkas Olivér és Kránitz Mihály a Szent István Társulattól megosztották a résztvevőkkel, hogy kiadójuknál a fordítók kiválasztása a fordítandó művek műfaji besorolása alapján történik. A szépirodalmi műveket leginkább szakavatott műfordítók fordítják (pl. Rilke – Farkasfalvy Dénes; O. Cist, Torquato Tasso – Hárs Ernő stb.), a világirodalom keresztény klasszikusainak újrakiadásánál a meglévő, az idők kritikai próbáját kiálló magyar klasszikusok (pl. Dante – Babits, Michelangelo – Rónay György stb.) fordításait használják, minden esetben az adott életműben jártas kortárs irodalomtörténész tollából származó új bevezetőkkel, jegyzetekkel és kísérő tanulmányokkal ellátva (pl. Dante: *Isteni színjáték* – Sárközy Péter, Tarbay Ede). A teológiai műveket és forrásirodalmat, valamint a hivatalos egyházi dokumentumokat nem kizárólag, de a legtöbb esetben olyan teológiai tanárok fordítják, akik tanulmányaikat a szakterületük szerinti valamelyik külföldi egyetem katolikus teológiai fakultásán végezték (Párizs, Strasbourg, Leuven, de főként Róma).

Kránitz Mihály – fordítóként is hozzászólva – elmondta, hogy valójában személyfüggő a fordító felkészültsége, mert egyszerre „költő és hadvezér”, tehát mindenhez kell értenie egy kicsit. Benne kell élnie az egyházban, mert egy külsős nem biztos, hogy érti ezt a szaknyelvet, mondhatni „tolvajnyelvet”. Az általános műveltségénél magasabb szintű háttértudásra van szükség, és ismerni kell a cél-

közönséget is. Ez egy szellemi munka és folyamat. A fordító ugyanakkor érdekelt is, nemcsak egy semleges szöveget ad tovább, hanem ezáltal egy missziót is szeretne ellátni. Ezért a fordító személye, ezek a kvalitások mind nagyon fontosak a fordító esetében.

A leendő fordítók elsősorban az oktatás területéről jönnek. Magukkal hozzák a hallgatók mindazt, amit a családban, az általános iskolában, a gimnáziumban, majd pedig az egyetemen tanultak és elsajátítottak. Jó esetben már egyfajta alpműveltséggel érkeznek a felsőoktatásba, bizonyos nyelvi képességekkel, adottságokkal, nevezetesen a nyugati nyelvek valamelyikével, amelyet éppen egyetemi szinten tudnak elmélyíteni. Alapkövetelmény az olvasottság, vagyis kulturális tájékozottság, hogy a fordító a szellem embere legyen.

Az egyházi szövegek fordításánál először gondolhatunk a Bibliára, ahol szükséges a héber, a görög, akár az arámi nyelv, továbbá a latin, illetőleg modern nagy nyelvek ismerete, mint például a 20. században a francia a *Jeruzsálemi Biblia* vagy protestáns területen az angol a *King James Bible* esetében. Ezek tehát mind nélkülözhetetlen elemek. Fontos az alapos nyelvtudás, de emellett a grammatika, a filológia ismerete is, mert csak úgy lehet valamit jól lefordítani, hogyha a fordító egy-egy szó, fogalom vagy kifejezés teljes értelmének birtokában van, és azt meg tudja feleltetni a magyar helyesírás és nyelvtan követelményeinek.

A fordító előképzése nyelvi területen tehát elengedhetetlen. Ez egy műhelymunka, és ezek mind az előzményeket jelentik a fordításhoz, vagyis ahhoz, hogy egy egyházi szakszöveget, jelen esetben akár szentírási szöveget vagy teológiai, illetve lelkiismereti írást át tudjunk ültetni magyarra.

A Magyar Kurír – Új Ember Kiadó képviselője, Kuzmányi István arról számolt be, hogy az Új Ember Kiadó hét éve beolvadt a Magyar Kurír kiadói tevékenységébe, de kiadványaikat továbbra is Új Ember címen adják ki. A Magyar Kurír munkáját a többi hivatalos nagy egyházi kiadó munkájához hasonló szempontok határozzák meg. Számukra teljesen új terület például az, hogy olasz nyelven kell kiadniuk egy könyvet. Tavaly a pápalátogatás díszkötetét adták ki, amit idén olasz nyelven is megjelentetnek: mindez új kihívást jelent. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemről kerestek nyelvi lektort egy pap személyében, mert ez hivatalos egyházi kiadvány lesz, és várhatóan a Szentatya kezébe is kerül majd. Ezért Kovács Zoltánt kérték fel, aki többek között a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és az Esztergomi Hittudományi Főiskolán is tanít. Ő lesz az a szakmai, teológiai lektor, aki egyházi szempontból is átnézi a kiadványt, nehogy pontatlanság forduljon elő.

Utolsóként az Új Város Kiadó képviselője, Paksy Eszter osztotta meg gondolatait. Elmondta, hogy az ő kiadójuk is pályázik a nagyon megtisztelő legkisebb kiadó pozícióra. Az elhangzottakhoz annyiban járult hozzá újdonságokkal, hogy

az Új Város Kiadó egy lelkeségi mozgalom által fenntartott kiadó, és a kezdetekkor önkéntes alapon működött. Fordítóiik egy része önkéntesen kezdte a munkát, és önképzéssel alakították ki fordítói tevékenységüket, közülük néhányan elég magas színvonalra jutottak el. Mára kiszélesedett a kiadó tevékenységi köre, és alapvetően, ha nem is fordítói képesítéssel, de nyelvi, bölcsész diplomával rendelkező fordítókkal dolgoznak. Ahogy minden kiadónál, náluk is van egy alap ismeretségi kör, akikhez vissza-vissza térnek, de kerestek már új fordítót is. Például amikor cseh nyelvből nem volt ismerős fordítójuk, akkor a cseh kulturális intézethez fordult, és új fordítók listáját kérte. Az Új Város Kiadó szövegei sem szigorúan egyháziak, inkább lelkeségi szövegek: részben a Fokoláre mozgalom alapítójának a szövegei, ezért egy kicsit speciálisabbak. Nem céljuk, hogy csak hívő és vallásos fordítóiik, illetve szerkesztőiik legyenek. Ebben nagy előnyt is látnak, mert így van egy kontroll arról is, mi az, ami túl idegennek hangzik egy kevésbé bennfentes embernek. Igyekeznek ezt az egyensúlyt megtalálni, de természetesen az egyházi kifejezések pontos fordítására is törekszenek. Sokszor használják a Szent István Társulat által kiadott kis füzetet az egyházi kifejezések helyesírásáról.

A második kérdés a fordítandó, kiadásra szánt szövegek funkciójára, műfajára vonatkozott, miszerint mire érdemes felkészíteni a hallgatókat ebben a tekintetben.

Az Encián Kiadótól Scholz Éva elmondta, hogy elsősorban gyerek- és ifjúsági kiadványokat gondoznak, a magyar nyelvben való jártasság mellett számukra ezért az is nagyon fontos, hogy a gyereknyelvet, illetve a mai ifjúsági szlenget is ismerje a fordító. Fontosnak tartják a hívő, keresztyén kollégákat a teológiai ismeretek és a mögöttes tartalom átvitele miatt is. A legfőbb cél az, hogy az istenismeretet és az istenkapcsolatot erősítsék könyveikkel. Úgy látják, hogy nem lehet tökéletesen felkészíteni a hallgatókat, mert leginkább nyitottságra és sokrétűsége van szükségük, mivel rengeteg határterület van, elvonatkoztatva a nagyon szakmai, teológiai szövegektől, amelyek kapcsán a teológusoknak van nagyon fontos feladatuk. Legyen akár szó a bibliai könyvekben szereplő növényekről, akár a „keresztyén vízvezeték-szerelésről”, nagyon sok kifejezés adódhat, amelyhez érteni kell. Főleg egy gyerekknöyvnél: egy gyerekknöyv esetében jó, ha a fordítónak vannak gyerekei vagy tanítványai, és így közel áll ahhoz a célközönséghez, amely számára az üzenetet át kell adnia.

Herjeczki Kornél erre a kérdésre válaszolva megerősítette, hogy nagyon jó összefoglalásokat hallhattunk az előzőekben, a paletta nagyon széles, minden területnek megvan a specialitása: a gyerekknöyveknek is, a szakkönyveknek is.

A Kálvin Kiadó képviselője, Galsi Árpád hozzátette: bár létszám tekintetében az ő kiadójuk sem számít nagyinak, de már elég régóta vannak a szakmában, és a legnagyobb létszámú protestáns egyház kiadójaként természetesen nagyon sokrétű a kiadói tevékenységük. Ez azt jelenti, hogy szinte minden műfajban adnak ki könyveket. Véleménye szerint mindenre fel kell készülni. Nagyon fontos, amit az előzőekben a kollégák megfogalmaztak: a nyitottság, a műveltség, az olvasás, az utánajárás készsége. Meglátása szerint ezeket kell elsajátítani. Azt az elméleti alapot, amit reggel óta hallottunk az előadásokban ezen a konferencián, nagyon nagy örömmel hallgatta. Nagyon jó alapot ad ahhoz, hogy a fordításelméletet elsajátítsák a hallgatók. A gyakorlati tapasztalatot viszont meg kell szerezni. Tanácsolni azt tudja, hogy olvassanak sokat a hallgatók, nemcsak idegen nyelven, hanem magyarul is. Emellett a kritikából is lehet tanulni, hogy valamit hogyan lehet máshogyan megfogalmazni, mi a probléma az adott a szöveggel. Fontos a gyakorlat, az olvasás, az utánanézés, az utánajárás készsége, ezekre érdemes felkészíteni a hallgatókat. A műfajok tekintetében pedig, a bibliafordítástól kezdve egészen a gyerekkönyvekig nagyon színes a paletta, ami rendkívül nagy kihívást jelent a fordítók számára is.

Farkas Olivér, a Szent István Társulat igazgatója beszámolt arról, hogy az elmúlt tíz év kiadói tervei alapján a Szent István Társulat évente 90–115 címet jelentet meg, ebből általában húsz-huszonegy idegen nyelvű, vagyis „fordításirodalom”. A forrásnyelvek jellemzően: olasz, német, francia, angol és latin. A kiadó 175 éves hagyományt követve azt a célt tűzte maga elé, amit már az alapítók is megfogalmaztak, hogy kiadványaikat az olvasói igényeknek megfelelő műfaji sokrétűség jellemezze, minden olvasói rétegnek keresztény, katolikus ihletettségű irodalmat biztosítva:

1. *Gyermekirodalom*: mesekönyvek, képeskönyvek, gyermekbibliák.
2. *Szépirodalom*: regények, verseskötetek, elbeszélés- és novellagyűjtemények – a világirodalom keresztény klasszikusai.
3. *Lelkiségi irodalom*: homíliák, kommentárok, elmélkedések, szentek élete, *A Lelki Élet Mesterei* sorozat.
4. *Teológiai forrásirodalom*: *Biblia*, *Ókeresztény Írók*, *Középkori Keresztény Írók* – külön sorozatba rendezve.
5. *Teológiai szakirodalom*: A PPKE HTK fakultásainak ajánlott irodalma: apologetika, dogmatika, moráleteológia, pasztoráleteológia stb.
6. *Egyházi dokumentumirodalom*: *Pápai Megnyilatkozások*, *Római Dokumentumok* – külön sorozatba rendezve.

Így tehát a fordítók számára a legváltozatosabb műfajokból kínál munkát a kiadó.

Kránitz Mihály mindezt azzal egészítette ki, hogy az oktatás szemszögéből megközelítve – Galsi Árpádhoz hasonlóan – ő is rendkívül fontosnak látja azt, hogy sokat olvassanak a hallgatók. Továbbá a nyelvek is nagyon fontosak, hiszen bármilyen gimnáziumból érkeznek is hozzájuk a tizenennyolc évesek, azonnal rájuk zúdul a filozófia, az egyháztörténet, a dogmatika, aztán a latin, a görög, a héber. Ember legyen a talpán, aki ezt azonnal fogni tudja. A „gyakorlat teszi a mestert”-elvét követi, ami azt jelenti, hogy a szemináriumokon közösen fordítanak. Legtöbbször a latin nyelv a dogma alapja, abból kiindulva érhető el többféle magyar fordítás, ami már útmutatóként szolgál ahhoz, hogyan lehet egy adott dolgot jól, helyesen lefordítani. Nem születik fordítónak az ember, hanem azzá lesz. Az a nagy távlat, ami a kulturáltságban, műveltségben megnyilvánul, rendkívül fontos. Akár „kiegészítő tanulmányutakra” is szükség lehet, vagy más egyházak megismerésére. Több alkalommal jártak az Evangélikus Hittudományi Egyetemen, Debrecenbe is eljutottak, de ilyen lehet akár egy múzeumi kiállítás megtekintése is. Az 500 éves reformáció kapcsán erre is volt lehetőség. Ezek mind „hatszálgyökereken” keresztül csöpögtetik bele a hallgatókba azt a készséget, hogyan tudják visszaadni az idegen nyelvű szöveget.

A hallgatók felkészítése lehet általános és sajátos. A teológia oktatása során általában a latin, de a modern nyelvek alapján is készítenek részletfordítást a Bibliából, a katolikus egyház esetében tanítóhivatali megnyilatkozásokból. Ezek csak szövegforrások, minden esetben kisebb szakaszokra vonatkoznak, de jó kezdet az önálló munkához. A felsőbb évfolyamokban lehet „specializálódni”, és rövidebb-hosszabb, teljesebb egyházi iratot magyarra fordítani és a kiadónak átadni. Fontos az oktatás során más egyházak régi-új bibliafordításait (Káldi György, Károli Gáspár, RÚF, Békés–Dallos, Simon László) és a rájuk jellemző nyelvhasználatot bemutatni.

Kuzmányi István megerősítette az eddig elhangzottakat. A fordító, vagy aki annak készül, valóban legyen nyitott, olvasott. Az Új Ember Kiadó számára jó tapasztalatnak bizonyult, hogy az elmúlt két évben fordításban megjelentetett műveknek körülbelül a felét maguk a fordítók vitték hozzájuk, ők olvasták az adott könyveket, az adott lelkiségi irodalmat az adott nyelven. Megkeresték a kiadót, és általában már ismerték ezeknek a fordítóknak a munkáját, tudták, hogy magas minőségben értik az adott témát, és hál’ Istennek a nyelvhelyesség is jó szokott lenni. Ennek ellenére a szerkesztőnek is jut munka, de arányosan.

Az Új Város Kiadót képviselő Paksy Eszter elmondta, hogy kiadjuk a lelkiiségi irodalmon túl könnyedebb műfajokban is megjelentet könyveket, elsősorban családi tanácsadó kiadványokat, de gyerekkönyveket, esszé jellegű társadalmi műveket is. Maga is a Fordítástudományi Doktori Programban doktorált, ezért van egyfajta rálátása fordítástudományi kérdésekre. Véleménye szerint nemcsak

a fordítók képzése, hanem a fordításokat megrendelők képzése is fontos lenne, mert azok a fordítási nehézségek, amelyekbe a szakemberek ütköznek, gyakran annak köszönhetőek, hogy a külföldi kiadók vagy a fordítást megrendelők nem ismerik a fordítás folyamatát elég jól, és így olyan elvárásokkal jelentkeznek, amelyeket nem reális tartani. Meglátása szerint egyfajta népszerűsítő munkát lehetne végezni, hogy azoknak, akik fordításokat kérnek, ám maguk nem fordítanak, jobb rálátásuk legyen arra, tulajdonképpen miből is áll a fordítás. Ezenkívül nyilvánvalóan fontos a lektori munka is, de ez a fajta tevékenység eléggé visszaszorult. Amikor komolyabb pszichológiai művet adtak ki, akkor elolvasztatták egy, a témában jártas pszichológussal a szakszókincs miatt, és nagyon hasznosnak találták a munkáját.

A következő kérdés az idegen kifejezésekkel és a kulturálisan kötött kifejezésekkel (reáliákkal) kapcsolatban hangzott el: hogyan segíthetik a kiadók útmutatással például a reáliák, az idegen tulajdonnevek, illetve a szakszavak fordítását egyházhoz kötődő szövegekben?

Nagy Gábor és Scholz Éva azt emelték ki, hogy bizonyos szempontból itt is fontos a nyitottság és az olvasottság, mert ez segíthet a fordítónak. Folyamatosan kapcsolatban állnak a fordítókkal, és segítenek nekik ebben saját tudásuk szerint. Kiseb kiadóként ilyen tekintetben még kevés tapasztalattal rendelkeznek.

Herjeczki Kornél a Harmat Kiadónál bevett gyakorlatot ismertette elmondta, hogy ha egy olyan könyv kiadását tervezik, amely esetén ez kulcskérdés, akkor a szerkesztő és a fordító előre leülnek, és megegyeznek abban, milyen kulcskifejezéseket fognak használni. Ez mindenkinek egyfajta biztonságot jelent. A kiadónak azt jelenti, hogy nem kell a szerkesztői időből túl sokat utólag erre fordítani, és a fordító számára is megnyugvás, hogy tudja a kiadó kéréseit teljesíteni. Ezek egy része kreatív munka, melyeknél nem mindig lehet előre megmondani, mi történik. Más része – amire van iránymutatás nyelvészeti szempontból – pedig csak megegyezés kérdése. Ha szóba jön több jó megoldás, akkor közösen kiválasztják, mit fognak használni. Ez mindenkinek a megelégedésére szolgál.

Galsi Árpád csatlakozott az előtte szólóhoz, mivel bizonyos értelemben ez hasonlóan működik a Kálvin Kiadónál is. Ő is nagyon fontosnak tartja, hogy amikor elkezdik a közös munkát a fordítóval, akkor előre egyeztessenek. Bátorítja a fordítókat arra is, hogy menet közben tegyék fel a kérdéseiket, ne a leadott fordítást kelljen újra teljesen nulláról elkezdeni. Fontos a kiadó részéről, hogy segítséget és útmutatást adjanak. A reáliák, szakkifejezések kérdése természetesen műfajtól is függ, mert nem mindegy, hogy szakszövegről van-e szó: például Kálvin *Institúciója* esetében egészen más lehet az eljárás, és mások a problémák, a szakkifejezések, mint egy gyerekkönyv esetében. Természetesen vannak tipikus,

jellegzetes kérdések, amelyeket általánosan össze lehet foglalni: görög, héber szavak átírásával vagy például a sok könyvükben előforduló bibliai idézetekkel, bibliai nevekkal kapcsolatban. Segítséget jelent, ha a Revideált új fordítású Biblia (RÚF) írásmódját követi minden fordítójuk, hogy ne legyenek eltérések. Ezek az általános útmutatások, a többi már általában konkrétabb feladat. Példaként említett egy közelmúltbeli kihívást: nemrég foglalkoztak azzal, hogyan fordítható a „holland református egyház” kifejezés, amelyről ismert, hogy nincs egy-egyes Holland Református Egyház, hanem – ahogyan mondani szokták – „ahány holland református, annyi egyház”. Az elnevezések, mint például *Hervormd* vagy *Gereformeerd*, mind azt jelentik szó szerint lefordítva, hogy református vagy reformált, viszont az egyháztörténelemben volt ezeknek külön megfelelője, például „szigorú református”. Nagy nehézséget okozott, hogyan kellene ezt ma fordítani. Másként fordíthatjuk egy általános olvasóknak szóló könyvben, mint egy szakkönyvben. A szakkönyvben úgy döntöttek a fordítóval és a lektorral is konzultálva, hogy megtartják a holland eredetét, és ehhez az előszóban magyarázatot fűznek, hogy mit jelentenek ezek a kifejezések.

Miklósné Székács Judit a Luther Kiadó gyakorlatát ismertetve elmondta, hogy fontosnak tartja tisztázni már a fordítási folyamat elején a felekezeti eltérő fogalmakat. Például a *sákramentum* vagy *szentség* kapcsán viszonylag könnyű cserélni, de ennél sokszor összetettebb kérdések is adódnak, melyeket jó előre körüljárni. Ilyen szempontból szerencsésnek gondolja a kiadót, mert az olyan szövegek esetén, amelyek kapcsán ilyen problémák felmerülhettek, olyan fordítókkal dolgozhattak, akik ismerik az adott szaknyelvet, terminológiát, egyházi szlenget, de komoly segítségére nem volt szükség, mert a fordító tudta, mi a feladat és mi a cél.

Farkas Olivér igazgató hangsúlyozta, hogy a Szent István Társulatnál a fordítóikat saját maguk által szerkesztett, kiadott szakirodalommal látják el, melyek tartalmazzák az elvárásokat. Büszkéek ezekre a kiadványaikra, mint például a már említett *Útmutató egyházi kifejezések helyesírásához* című írásra vagy Kránitz professzor úr tollából a *Teológiai kulcsfogalmak szótárára*. Említésre került a tizenhét kötetes *Magyar Katolikus Lexikon*, különböző katolikus bibliafordítások, zsinati dokumentumok. Főként a citátumokkal szoktak problémák adódni, ha a fordító egy-egy idézetet lefordít, miközben annak megvan a magyar megfelelője akár az irodalmi klasszikusoknál, akár a teológiai, magyarul már megjelent szakkönyvekben. Vannak fordítók, akik be merik vallani, hogy nem tudnak mit kezdeni a reáliákkal, hebraizmusokkal, germanizmusokkal, anglicizmusokkal stb. Számukra biztosítanak fordítás közbeni lektori konzultációkat, de erre ritkán van igény, mert a fordítók, akik a kiadónak dolgoznak, professzionálisak, és meg tudják ezeket a problémákat oldani.

A kiadványok átesnek különböző lektorálásokon, ha kell, akkor kontrollszerkesztő nézi át őket, majd pedig nyelvi lektor, irodalmi lektor. Így a kialakult szöveg közel van a tökéleteshez.

A kiadó és a célközönség igényeinek való megfelelés a fordítandó mű kiválasztásánál dől el – a fordítónak szánt kiadói útmutatásoknak ehhez általában nincs köze. Ez utóbbiak leggyakrabban a forrásnyelvi szövegre fókuszálnak, azon belül is a rövidítések, jegyzetek, név- és tárgymutatók, valamint az irodalmi, egyházi, bibliai és egyéb citátumok magyar nyelvi megjelenítésére.

Kránitz Mihály azzal egészítette ki az elhangzottakat, hogy az említett *Teológiai kulcsfogalmak szótárát* korábban Seregély érsek úr kérésére készítette, hogy legyen egy olyan kötet, amelyet például újságíróknak is oda tud adni, hogy megismerjék a katolikus egyház szóhasználatát a teológia, a kultúra, a történelem területén. Ez a fajta tudás a fordító munkájában is megjelenhet.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán az Alapvető hittan szeminárium bevezet a teológiai-vallási-egyházi szóhasználatba. A tárgy négy féléve (vallás, a kereszténység alapjai, egyház, hit és tudás) során minden szemeszterben a *Teológiai kulcsfogalmak szótárából* fogalmakat kell megtanulni, s erről számot adni. A fiatal egyetemistára szinte rázúdulnak a bibliai nyelvek követelményei, a teljes filozófiatörténet, a patológia, az egyházatyák tanításának ismerete, az egyháztörténet kétezer éve, a II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. Idő kell ahhoz, hogy ez mind szintézisbe kerüljön, és egy átfogó keresztény műveltséghez vezessen el. Ezt segítik elő a szemináriumok, a külön előadások, a konferenciák, a látogatások múzeumokban, egyházi társegyetemeken, melyek közt az érdeklődő válogathat, ha tudását bővíteni akarja.

Paksy Eszter arról számolt be, hogy módszertanuk részeként folyamatosan tartják a kapcsolatot a fordítókkal, tehát ha kérdések merülnek fel, mindig együtt gondolkodnak. A reáliákra vonatkozó kérdések nagyon valós kérdések. Egyszerűnek tűnnek, de a stílus szempontjából nem mindegy, hogy például amikor olaszból fordítunk, akkor a benne szereplő személyt Foresi atyának fordítjuk, vagy meghagyjuk *Don Foresinek*. A *Don* nyilván egy kicsit olaszosabb hatással bír, van egy kis asszociáció *Don Camillóra* vagy akár *Don Corleonéra*. A kérdés az, akarjuk-e ezt az asszociációt, vagy nem. Tehát felmerülnek ilyen kérdések, amelyek nem a fordító profizmusára vonatkoznak, hiszen mind a két megoldás teljesen megfelelő. Inkább arról van szó, hogy a kiadvány mit szeretne elérni. Még ehhez a témához tartozik a helyesírás kérdése, hiszen egész koncepciók állhatnak bizonyos helyesírási problémák mögött. Például van egy kiadványuk, melynek címe *Az Eukarisztia*, melyet a sokak által ismert Tomka Feri atya nagyon támogatott, hogy megjelenjen. Ő kiállt amellett, hogy 'k'-val írják az Eukarisztiát, noha hivatalosan mindig 'ch'-val írják a katolikusok. Akkor belement ebbe

a kiadó, mert az atyának ez fontos volt, viszont sok kritikát kaptak később, hogy ezt miért így jelentették meg. Az atya azt gondolta, hogy ezt a kifejezést most már így kellene a magyarba átvinni. Tehát ezek mögött egészen komoly nézetbeli különbségek is lehetnek, ahol döntenit kell. Előfordulhatnak rossz döntések is. Egy másik példa, ami állandó dilemma, az egyház szónak a kis vagy nagy kezdőbetűs írása. Itt azt határozta el a kiadó, hogy nagy kezdőbetűt használnak, mert ez nem sért senkit. Az áll a kérdés mögött, hogy intézményként vagy közösségként tekintünk-e az egyházra. Ez nagyon nehezen meghatározható kérdés, és ilyenkor mégis döntenit kell.

Az utolsó körkérdés az új technológiák térnyerésére vonatkozott az egyházi szakterületen megrendelt fordítások kapcsán, tehát segít(het)i-e az egyházi fordítók munkáját a gépi fordítás, a mesterséges intelligencia alkalmazása.

Nagy Gábor és Scholz Éva elmondták, náluk nem jellemző ez, egyáltalán nem használnak fordítómotorokat, sőt, idegenkedve fogadták, amikor egy fordítójuktól megkapták a forrásszöveget, az általa fordított szöveget, és mellé rakva egy Google által fordított szöveget.

Herjeczki Kornél szerint ez nagyon nagy téma. A kiadón belül használják saját célra, értékelés szempontjából, és egyéb szempontból is, elsősorban a DeepL fordítóprogramot. A fordítók nem mondják meg, használnak-e valamilyen programot a háttérben, de ez a kiadójuk számára nem is bír különösebb jelentőséggel, mert a végeredmény érdekli őket. Véleménye szerint nem tart ott a gépi fordítás, és bizonyos kategóriákban sohasem fog ott tartani egy mesterséges intelligencia program, hogy alkalmas legyen kiváló végeredményt létrehozni, elsősorban szépirodalomnál, gyermekirodalomnál vagy olyan műfajoknál, ahol fontos a humor, a stílus. Ahol nagyon egyszerű tényközlés van, ott segítség lehet a fordító számára, ha ezeket használja. A Harmat nem köti meg fordítói kezét, hogy használnak-e ilyet, vagy nem, pedig lehetne ellenőrizni. Van olyan kiadó, aki kiköti, hogy nem használhat a fordító ilyen programot. Lehetséges, hogy lesz változás a Harmatnál is, de jelenleg nem tiltott a használatuk, mivel a kiadót az érdekli, hogy a végeredmény, amit a fordító átad, milyen minőségű.

Galsi Árpád hangsúlyozta, azzal együtt, hogy emberként, olvasóként, teológusként vannak kérdései és aggályai nemcsak a mesterséges intelligencia fejlődésével, hanem általánosságában véve az új technológiák térnyerésével kapcsolatban is, mégis természetes a jelenlétük, és kell is használni mindazt, ami rendelkezésünkre áll, hogy a végeredmény jó legyen, hogy a munka minőségét segítsük. Innentől fogva az, hogy az eszközök milyenek, másodlagos. Ez nem azt jelenti, hogy nem fontos a kérdés, és nem kell az etikai és a technikai részéről beszélni. Tudni kell használni ugyanúgy, mint az internetet. Véleménye szerint

a Wikipédiát is lehet használni, de kritikával. A forráskritika, az eszközhasználat ismerete fontos, ezeket menet közben sajátítjuk el. Nagy kihívás, hogy egyre nehezebb használni az egyre könnyebb technológiákat, sok esetben még mindig a könyvtár és a tudás az, ami a legmegbízhatóbb. Maga is használja időnként a DeepL-t, például ha fáradt, és nem találja a megfelelő szinonimát, akkor a DeepL fordító esetleg jobb kifejezést használ, mert nagy korpusssal dolgozik, és gépi technológiával megtanították neki, mi a jó szöveg, és egy jobb stílusú megoldást hoz egy adott szöveg visszaadására. Meglátása szerint lehet és érdemes használni ezeket az eszközöket, de nagyon fontos erről beszélni, és egyáltalán nem biztos, hogy jó irányba haladunk.

Miklós né Székács Judit az előtte szólóhoz hasonlóan úgy érzi, hogy lehet tanulni a DeepL-től, lehet megoldást kölcsönözni. Olyan szöveggel még egyáltalán nem találkozott, amelyet egy az egyben géppel fordított a fordító, és odaadta a kiadónak. Fordítást támogató szoftvereket már jó ideje használnak a szakfordítók, és minőségi szövegeket állítanak elő velük. Ez egy másik eszköz, amit adott esetben lehet használni a saját munkánk még jobbá tételére, de nem ahelyett. A mesterséges intelligencia például a kiadó marketingeseinek segít, ők kisebb, rövidebb szövegek megírására jól alkalmazhatónak találják pl. egy rövid Facebook-poszt vagy összefoglaló esetén. Nemrégiben a kiadó igazgatója tartott az alkalmazottaknak egy négyórás szemináriumot az AI használatáról, hiszen ő nagyon tájékozott ebben a témában. Nem gondolja úgy, hogy a mesterséges intelligencia leváltaná a humán fordítókat a közeljövőben.

Farkas Olivér elmondta, hogy a szerkesztőségi munkában használják a gépi fordítókat, DeepL-előfizetők, és a Google rohamos fejlődését is tapasztalják. Olyan fordítást ők sem kaptak, amiről lerítt volna, hogy kizárólag mesterséges intelligenciával készült. Vagy ha igen, akkor a szakterület komoly értőjéről van szó, mert ha valaki a szakterületet jól ismeri, akkor ezek a nyersfordítások pillanatok alatt áttekinthetők, stilizálhatók a szaknyelv ismeretének birtokában, és egészen jó szövegeket lehet belőlük alkotni. Lehet, hogy ez lesz a jövő, mert a mesterséges intelligencia nagyon gyorsan fejlődik. Hogy ez mennyire lesz átvesztető a klasszikus irodalmak területére? Véleménye szerint a műfordításnál lesz legkevésbé használható. Ott szükséges az emberi agy, az emberi kreativitás, a költőknek és íróknak az a specifikuma, amely ezeket a szövegeket megalkotja. Farkas Olivér egy irodalmi anekdotával zárta válaszáát, amely tudomása szerint igaz volt. Babits Mihálytól egyszer megkérdezték, mi a világirodalom legszebb verse, és azt a választ adta, hogy Shelley: *Óda a nyugati szélhez*, Tóth Árpád fordításában. Tehát a világ legszebb verse egy magyar fordítás. Nincs olyan gépi fordítás, és nem is lesz, ami ezt a verset úgy le tudná fordítani, mint Tóth Árpád.

Kránitz Mihály az oktatás oldaláról közelítette meg a kérdést, és hogy kicsit a vidám történeteknél maradjon, emlékeztetett arra az esetre, amikor valahol elmaradt egy betű, és nem az szerepelt, hogy *fordította*, hanem hogy *ordította xy*. Minden fordítás ferdítés is egy kicsit. A hallgatókat, a leendő fordítókat próbálja ebbe bevezetni: megkéri őket, hogy maguk fordítsanak le egy szentírási helyet, pár verset. Igazgató úrhoz csatlakozva hozzátette, a mesterséges intelligencia mellett a természetes intelligenciát is fejleszteni szükséges azzal, hogy legyen személyes a fordítás, úgy, hogy abban a fordító maga is benne van. Valójában használni kell ezeket az eszközöket, mert segítségükkel a tudásunkat is csiszoljuk. A modern eszközök használata csak másodlagos, használni kell, de nehéz egy kezdő fordítónak elbírálni a helyességet.

Kuzmányi István arról számolt be, hogy sok évvel ezelőtt járt egy nemzetközi egyházi világtalálkozón, és azt látta, hogy maga a vatikáni gépezet is már úgy működött a zárónyilatkozat kapcsán, hogy betettek minden szöveget a Google fordítóba. Hozzá kell tenni, hogy például az olasz–angol fordító jobban működik, mint az angol–magyar. Amikor a tolmácsok megkapták a szöveget, átfutották, és egyszerűen kinyomtatták. Két éve, amikor a Szentatya oldalán utazott, azt tapasztalta, hogy akkor már DeepL-t használtak, ami sokkal pontosabb. Biztos, hogy ezen eszközök használata jelen van, akár ilyen szinten is. Olyan esettel az ő kiadójuk sem találkozott, hogy valaki egy szöveget DeepL-lel fordított volna, és úgy küldte volna be a kiadónak.

Paksy Eszter személyes tapasztalatként megosztotta, hogy eddig nem használt komoly fordításokhoz mesterséges intelligenciát. Most azonban mégis lefordítatott egy kis szöveget a DeepL-lel, amit korábban ő maga fordított le, és bár a tíz mondatból az egyik pont ugyanaz lett, a saját fordítását összességében mégis jobbnak találta. Ismer komoly fordítókat, akik szívesebben bíbelődnek azzal, hogy a nem teljesen 100%-os gépi fordítást szépítgetik. Mások jobban szeretnek nulláról indulni, azt érzik gyorsabbnak vagy kényelmesebbnek. Egy félelmének is hangot adott az igényesebb szövegekkel kapcsolatban: egyfajta stilisztikai egyenmőség felé viszi el az egész irodalmat, ha mindenki DeepL-lel fordít. Akkor az a fordítói hang eltűnhet, ami valamilyen módon megjelenik a fordításokban, az, hogy valamilyen módon a fordító a saját stílusát beleviszi a szövegbe, és felismerhetők a szövegei. Kétségeit fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy ha minden fordító csak egy kicsit kozmetikázza, amit a mesterséges intelligencia kiadott, akkor ez a fajta sajátosság meg tud-e maradni. Elképzelhetőnek tartja azonban, hogy egy saját szövegekkel tanított mesterséges intelligencia tudna egy Paksy Eszter stílusában fordított szöveget előbb vagy utóbb előállítani, és ez lesz a jövő.

Szentirmai Piroska zárta le a kerekasztal-beszélgetést. Összefoglaló szavaiban kiemelte, hogy sok területen sok érdekes kérdést érintettek a kiadók képviselői, és jó volt látni azt a szerteágazó és eltérő gyakorlatot, amit felsorakoztattak. Hangsúlyozta, hogy jó zárszónak gondolja az utolsó hozzászólást, melyben Paksy Eszter arról beszélt, a fordító személye sosem fog eltűnni, szükségszerű, hogy megmaradjon, hiszen ő képviseli azt a szakterületet, amelyhez jól ért. Az természetes, és alaptételként kezeljük, hogy a fordító nyelvtudása a legmagasabb szinten legyen. Ha a fordítóképzés szempontjából közelítjük meg, ott ez már nem is kérdés, hogy tud-e az adott nyelven fordítani. A fordító személye kapcsán elhangzott, hogy a nyitottság, az úgynevezett puha készségek fejlesztése is olyan terület, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen így tud személyiségében is fejlődni a hallgató, annak érdekében, hogy úgy kezdhessen el dolgozni, hogy sikerei legyenek, és akár egyéni vállalkozóként, akár alkalmazottként tudjon boldogulni és fejlődni. Véleménye szerint a végszóban az is benne volt, hogy az új technológiák erre is ösztönöznek mindannyiunkat. Folyamatosan fejlődésre van szüksége mindenkinek, fel kell használnunk azokat az eszközöket, amelyek a versenytársakat nálunk versenyképesebbé tehetik. Ahhoz, hogy ne maradjunk le, a folyamatos tanulásra mindenképpen szükség van.

EGYHÁZI SZÖVEGEK TOLMÁCSOLÁSA

*Hogyan készítheti fel a fordító- és tolmácsképzés
a hallgatókat az egyházi tolmácsolásra?*

SZENTIRMAY PIROSKA

BEVEZETÉS

A templomi tolmácsolás (*church interpreting*) kutatásának kritikai áttekintésében Downie¹ megkülönbözteti azokat a kutatásokat, melyek kifejezetten a templomi tolmácsoknak szólnak (*research for church interpreting*), azoktól, melyek inkább a templomi tolmácsolás kutatóinak (*research on church interpreting*) érdeklődésére tarthatnak számot. A kétezres évektől e két megközelítés egyre inkább elvált egymástól az induktív és deduktív dichotómia mentén. Azok a templomi tolmácsoknak szóló kutatások,² amelyek nem empirikus adatokból indultak ki, más szakterületek ismereteire vagy a kutató saját tapasztalataira építve állítottak fel elméleti következtetéseket annak érdekében, hogy előíró jelleggel iránymutatásként szolgáljanak a gyakorlatban, vagy szabályozzák a tolmácsok tevékenységét, javítsák teljesítményüket. Ezzel szemben

¹ Jonathan Downie: A critical review of church interpreting research, *Interpreting and Society: An Interdisciplinary Journal*, vol. 4, 2024/1, 1–28.

² Rufus O. Adebayo – Sylvia Phiwani Zulu: Divergences and the sermonic replications in interpreters' oral interpretation and communication among Pentecostal Churches, *International Journal of Research in Business and Social Science*, vol. 12, 2023/2, 301–309; Marcos Alvarenga: *Church interpreting: Stakeholders' expectations and attitudes towards the quality of a hybrid interpreting practice*, unpublished masters' thesis, University of Surrey, 2018; Carter. E. Bearden: *A handbook for religious interpreters for the deaf*, Home Mission Board of the Southern Baptist Convention, 1975; Joan Blake: *Signing the Scriptures: A starting point for interpreting the Sunday readings for the deaf; year A. 2004*, Archdiocese of Chicago, Liturgy Training Publications, 2004; Andrew Tan Kai De – Mansour Amini – Kam-Fong Lee: Challenges faced by non-professional interpreters in interpreting church sermons in Malaysia, *International Online Journal of Language, Communication, and Humanities*, vol. 4, 2021/1, 53–74; Simon Mlundi: Towards professionalization of church interpretation in Tanzania: What do church stakeholders say about the quality criteria of church interpretation?, *The Bible Translator*, vol. 72, 2021/3, 294–312; Andrew Owen: *"One among a thousand" interpreting in Christian settings*, The Wakeman Trust, 2014; Adewuni Salawu: Evaluation of interpretation during congregational services and public religious retreats in south-west Nigeria, *Babel*, vol. 56, 2010/2, 129–138; Deann Sampley: *A guide to deaf ministry: Let's sign worthy of the Lord*, Ministry Resources Library, 1990; Leo Yates: *Interpreting at church: A paradigm for sign language interpreters*, Booksurge Publishing, 2006.

azok a kutatások,³ amelyek a templomi tolmácsolást leíró megközelítésben vizsgálták, inkább az empirikus adatokra támaszkodva mutatták be a tolmácsolási eseményt, azt vizsgálva, mi is történt valójában, a történéseknek mi lehet a magyarázata, azokban milyen körülmények játszottak közre.⁴

E két megközelítés nem ellentétes, hanem sokkal inkább kiegészíti egymást, hiszen az egyik a kontextuson belülről, a másik pedig kívülről ad képet a vallási tolmácsolásról, s a leíró kutatások eredményei is alátámaszthatnak olyan elvárásokat a templomi tolmácsolással szemben, amelyek a kontextustól függetlenül a tolmácsolásra mint tevékenységre vonatkoznak. Az elvárások felmérése szükségszerűen vezet előíró következtetésekhez, amelyeknek azonban minden esetben figyelembe kell venniük a tolmácsolásban rejlő empirikus módszerekkel feltárt nehézségeket, kihívásokat is. Következésképpen a tolmácsolás kutatása jelentős mértékben szolgálhatja a tolmácsolás mint tevékenység vagy szolgáltatás minőségének javulását,

³ Alev Balci Tison: *The interpreter's involvement in a translated institution: A case study of sermon interpreting* [Doctoral thesis], Universitat Rovira i Virgili, 2016; Jonathan Downie: *Stakeholder expectations of interpreters: A multi-site, multi-method approach* [Unpublished doctoral thesis], Heriot-Watt University, 2016; Olgierda Furmanek – Sergius M. Baldyga: Faith-related interpreting: Simultaneous interpreters' team World Youth Day Krakow 2016, in Barbara Marczuk – Iwona Piechnik (eds.): *Discours religieux langues, texts, traductions*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 2020, 131–147; Margarita Zoe Giannoutsou: *Kirchendolmetschen – Interpretieren oder Transformieren?* [Church interpreting – Interpreting or transforming?] (Vol. 65), Frank & Timme GmbH., 2014; Sari Hokkanen: Simultaneous church interpreting as service, *The Translator: Studies in Intercultural Communication*, vol. 18, 2012/2, 291–309; Jill Karlik: Interpreter-mediated scriptures: Expectation and performance, *Interpreting*, vol. 12, 2010/2, 160–185; Francine Kaufmann: Interpreters in early Judaism, *The Jerome Quarterly*, vol. 9, 1994/3, 2; Francine Kaufmann: Contribution à l'histoire de l'interprétation consécutive: Le metourguemane dans les synagogues de l'Antiquité. *Meta: Journal Des Traducteurs/Translators' Journal*, vol. 50, 2005/3, 972–986; Jennifer Kinnamon: *Called to service and finding a purpose: A mixed-method study of signed language interpreters volunteering in church and religious settings* [Unpublished MA thesis], Western Oregon University, 2018; Herculene Kotzé: Exploring the role of the pastoral interpreter, *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, vol. 74, 2018/2; Teresa Parish: *A homiletic for interpreted preaching* [Unpublished PhD thesis], Charles Sturt University, 2018; Irina Peremota: *Church interpreting in Evangelical churches with Russian-language services* [Masters' thesis], University of Latvia, 2017; Jennifer Rayman: Visions of equality: Translating power in a Deaf Sermonette, *The Sign Language Translator and Interpreter*, vol. 1, 2007/1, 73–114; Hayne Shin: *한국교회내 설교통역에 대한 조사연구* [A research study on Sermon interpreting in Korean Churches] [Doctoral dissertation], Ewha Woman's University, Republic of Korea (Dél-Korea), 2013; Szentirmay Piroksa: Az egyházi tolmácsolás sajátosságai magyarról olaszra és angolra szinkrontolmácsoló beszédben, *Fordítástudomány*, 24. évf., 2022/1, 42–71; uő: Eucharisztikus Kongresszusok és bibliafordítások a szinkrontolmácsolás szemszögéből, *Alkalmazott Nyelvtudomány*, különszám, 2024/1, 143–156; uő: Tolmácsolás az egyházban a felhasználók szemszögéből, *Fordítástudomány*, 26. évf., 2024/1, 71–97; Duygu Tekgül-Akın: Faith-related interpreting as emotional labour: A case study at a Protestant Armenian church in Istanbul, *Perspectives*, vol. 28, 2020/1, 43–57; Cécile B. Vigouroux: Double-mouthed discourse: Interpreting, framing, and participant roles, *Journal of Sociolinguistics*, vol. 14, 2010/3, 341–369.

⁴ Downie: *A critical review*, 7.

illetve nagyban hozzájárulhat a tolmácsképzésben alkalmazott módszerek és képzési programok kialakításához. Daniel Gile⁵ etikai kérdésként kezeli, hogy a tolmácsolás kutatása mennyiben releváns a tolmácsképzés szempontjából, és kijelenti, hogy a tolmácsoláskutatásnak olyan kérdésekre kell válaszokat találnia, amelyek nemcsak a gyakorló tolmácsok számára fontosak, hanem a tolmácsképzésben is.

Az intézményes tolmácsképzés és tolmácsolás kutatásának kapcsolatát mérte fel Bakti Mária és Szabó Csilla,⁶ amikor azt vizsgálták, hogy a tolmácsolás kutatási fókusza és eredményei milyen arányban foglalkoznak az oktatásban és a képzésekben felmerülő kérdésekkel, illetve a tolmácsolás oktatása mennyiben épül kutatási eredményekre. Bibliometrikus adatok alapján arra az eredményre jutottak, hogy a tolmácsoláskutatásnak megközelítőleg egyötöde foglalkozik oktatási kérdésekkel, ezért a kutatás és a gyakorlat, valamint a tolmácsképzés egyre inkább távolodik egymástól.

A kutatási irányok és a képzés kapcsolatát kontextusspecifikus megközelítésben is érdemes vizsgálni, hiszen a sajátos kommunikációs kontextusban a tolmácsok egyedi elvárásokkal, nehézségekkel és kihívásokkal találkoznak, amelyekre a felkészülést jelentősen lerövidítheti és hatékonyabbá teheti a szakképzés.

Az egyházi, vallási, templomi környezetben dolgozó tolmácsok felkészítésére világszerte több példát találhatunk. A tanulmány olyan képzési programokat mutat be, amelyek képviselik mind az induktív, mind a deduktív megközelítést, vagy azokat kombinálják. A különböző képzési programok bemutatását a magyar tolmácsok körében végzett, online kérdőíves felmérés azon eredményeinek bemutatása egészíti ki, amelyek a magyar piaci helyzetről adnak képet a tolmácsok szakterületi és tolmácsolási képzettsége szempontjából. A felmérés eredményei rávilágítanak azokra a nehézségekre és elvárásokra, amelyekkel a tolmácsoknak az egyházi kontextusban meg kell küzdeniük, munkájuk sikerét pedig a szakképzés jelentős mértékben elősegítheti, ha empirikus eredmények alapján azonosított kompetenciák fejlesztését célozza meg.

PRÉDIKÁCIÓ – TOLMÁCSKÉPZÉS – DÉL-KOREAI PÉLDA PROTESTÁNS KÖRNYEZETBŐL

A dél-koreai Handong Global Egyetem (HGU) posztgraduális fordító- és tolmácsképzése 2004 óta indít kétéves MA-szintű prédikációtolmács-képzést (vagy

⁵ Daniel Gile: Interpretation Research: Realistic Expectations, in Klaudy Kinga – Kohn János (szerk.): *Transfere necesse est*, Budapest, Scholastica, 1997, 43–52.

⁶ Bakti Mária – Szabó Csilla: Tolmácsoláskutatás a tolmácsolásoktatás szolgálatában, *Fordítástudomány*, 24. évf., 2022/1, 5–16.

templomitolmács-képzést), amelyen évente tizenkét hallgató vesz részt, koreai–angol nyelvpárban. A program három fókuszpontra koncentrál: a szövegűség-re (*fidelity*), a folyékony beszédprodukcióra (*fluency*) és a hit (*faith*) gyakorlására. Ez a protestáns kontextusba integrált, formális oktatás nemcsak a hallgatók elméleti és gyakorlati képzését, hanem hitéleti fejlődését is magába foglalja. Míg az első évben inkább az elméleti, addig a második évben már inkább a gyakorlati képzés kap nagyobb hangsúlyt, miközben a hitéleti elemek mindkét évben azonos arányban vannak jelen.⁷

A tanulmányban bemutatott dél-koreai prédikációtolmács-képzési program az összes közül a leginkább intézményesített formális képzés, amelyet Hayne Shin, a program vezetője empirikus adatokra alapozva 2013-ban tovább is fejlesztett.⁸ A képzés jelenleg is szerepel a HGU posztgraduális fordító- és tolmácsképzésének kínálatában, a program felépítését az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. A Handong Global Egyetem (HGU) posztgraduális fordító- és tolmácsképzése prédikációtolmács-képzési programjának felépítése.

1. év	Prédikációtolmácsolás előkészítő kurzus – biblia-olvasás és terminológia	2. év	Prédikációtolmácsolás kurzus
	• bevezetés a Bibliához • az Ó- és Újszövetség áttekintése és terminológiája • az intertestamentárius kor • egyháztörténet (koreai és egyetemes) és felekezetek • egyházi év és templomi terminológia • imák terminológiája • az Ószövetség 11 történeti könyve angolul + elmélkedés készítése koreai nyelven • közismert szakaszok, tíz parancsolat, Miatyánk, Hitvallás, bibliai könyvek címeinek és sorrendjének memorizálása angol nyelven		• bibliai és keresztény terminológia • a prédikáció mint kommunikáció verbális és nem verbális aspektusai • prédikációtolmácsolást elemző esettanulmányok (koreai nyelven) • az Újszövetség mind a 27 könyve angolul + elmélkedés készítése koreai nyelven • közismert szakaszok memorizálása angolul • angol prédikátorok beszédeiről készült videók megtekintése, a prédikációk összefoglalása angol nyelven
	Arány: 80 %		Arány: 10 %
	Rövid, könnyű prédikációk és tanúságtételek tolmácsolása, nagyobb fókusz a konszekutív módon.		Hosszabb és nehezebb prédikációk tolmácsolása, nagyobb fókusz a szimultán módon.
	Arány: 20%		Arány: 90%

⁷ Hayne Shin: *Training Sermon Interpreters Based on the Principles of 3Fs (Fidelity, Fluency and Faith)*, Elhangzott: Christian Scholars: Forming Identity, Building Community, INCHE Asia-Oceania Conference, 2023. június 20–22., Handong Global University in Pohang, Republic of Korea (Dél-Korea).

⁸ Shin: *A Research Study*; uő: *Training*.

A HGU prédikációtolmács-képzési programjának első éve 80%-ban az elméleti képzésen alapul, és csak 20% a gyakorlati órák száma. A hallgatók elméleti képzésének alapja a Biblia, az egyháztörténeti ismeretek, az egyházi és templomi terminológia, az imák szókészlete. Az első évben az Ószövetségre helyezik a nagyobb hangsúlyt, a tizenegy történeti könyv angol nyelven történő elolvasása után azokról anyanyelvükön készítenek elmélkedéseket a hallgatók. Ezenkívül megadott szakaszokat mindkét nyelven memorizálniuk kell. A gyakorlati órákon könnyebb prédikációkat és tanúságtételeket tolmácsolnak, főként konszekutív módban.

A második évben megfordul az elmélet és a gyakorlat aránya. Ebben a szakaszban a képzés legfőképpen az Újszövetségre fókuszál. A bibliai és a keresztyén terminológia mellett foglalkozik a prédikációk verbális és nem verbális aspektusaival, amelyeket a hallgatók esettanulmányok formájában dolgoznak föl, angol prédikátorok videóinak elemzésével. A második évben a hallgatók az Újszövetség könyveit olvassák angolul, amelyekhez megint csak anyanyelvükön készítenek elmélkedéseket, valamint előre meghatározott igeszakaszokat memorizálnak. A gyakorlati órákon már hosszabb és nehezebb prédikációk tolmácsolását gyakorolják, főként szinkrontolmácsolási módban.

VALLÁSI SZINKRONTOLMÁCS-TANFOLYAM – NEMZETKÖZI KATOLIKUS KÖRNYEZETBŐL

A katolikus vallási szinkrontolmácsolási tanfolyamot⁹ a katolikus egyház nemzetközi eseményein dolgozó tolmácscsapat koordinátora saját szakmai, tolmácsoktatói és -kutatói tapasztalatai alapján, valamint egyházi szakemberek közreműködésével állította össze. Ez a képzési program nem intézményi kereteken belül zajlik, nem is valósul meg folyamatos, általános jelleggel, hanem csak mindig egy adott rendezvény alkalmával.¹⁰

Ilyen alkalom volt a tizenegy hivatalos nyelven megrendezett Krakkói Világifjúsági Találkozó (WYD) 2016-ban, amikor a képzésen azok a tolmácsok vettek részt, akik a rendezvényen is tolmácsoltak. A csapatban mindössze tízen voltak professzionális tolmácsok, a többiek nem professzionális, de egyházi tolmácsolási tapasztalattal rendelkező nyelvi közvetítők közül kerültek ki, köztük laikusok, klerikusok, szerzetesek. A tolmácscsapat tagjai tehát nagyon eltérő szakmai profillal rendelkeztek, kiválasztásukkor a nyelvi kompetenciákon túl a tolmácsolási

⁹ <https://religious-simcourse.com/course/> (Letöltés: 2024. november 7.)

¹⁰ Furmanek–Bałdyga: *Faith-related interpreting*.

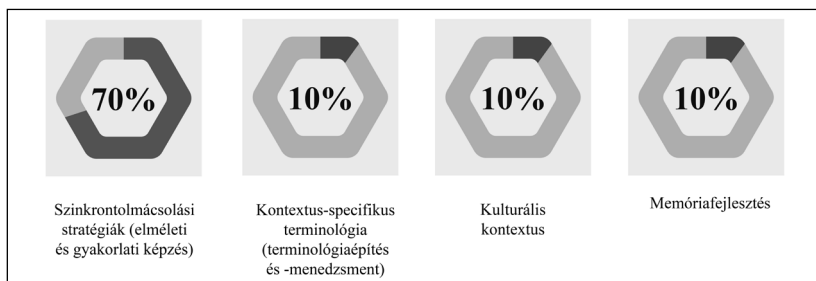
tapasztalataikat, valamint az egyházi terminológiában való jártasságukat is vizsgálták. A nemzetközi rendezvényen a tolmácsolt szövegek típusa is nagyon változatos volt, előfordultak köztük hivatalos beszédek, szentbeszédek, rövidfilmekkel színesített előadások, liturgikus szertartások, közös imádságok, virrasztások, himnuszok, énekek.

A tolmácsok toborzását egy bizottság végezte, amely saját adatbázisból dolgozva meghívásos alapon kereste meg a tolmácsokat a feladatra, akiket egy előzetes telefonos meghallgatás után válogattak ki a hangjuk minősége, valamint kiejtésük, illetve korábbi tolmácsolási tapasztalataik alapján. A tolmácsok a kívánt célnyelv szerinti nyelvterrületről érkeztek, így anyanyelvük is eltérő volt. A személyes meghallgatásra egy héttel a világtalálkozó előtt került sor, amikor a jelölteket már a tolmácskabinokban próbatolmácsolás keretében tesztelték, hogy alkalmasak-e a feladatra. A korábbi világifjúsági találkozókra a tolmácsolónak nem kellett a tesztelésen részt venni, de rendelkezniük kellett megfelelő egyházi hivatali ajánlással.

A képzés és a tolmácscsapat összeállításában a legfontosabb cél a kompetenciák kiegészítése volt. Mivel a tolmácsok eltérő tapasztalatokkal rendelkeztek, a koordinátor külön figyelmet szentelt a kabinbeosztásokra. A kompetenciák kölcsönös kiegészítése érdekében minden tolmácskabinban a képzett nyelvi közvetítő munkáját egy, a teológiai, egyházi terminológiában, illetve akár az egyházi szlengben jártas társa egészítette ki. Így a nem professzionális tolmácsként dolgozó papok, szerzetesek vagy fiatal önkéntesek a képzett tolmács segítségére is támaszkodhattak, ha a tolmácsolás gyakorlatában, technikájában szorultak támogatásra. Emellett a hatékony együttműködés elősegítése érdekében a kombinált tolmácscsapat minden tagja a képzés és a rendezvény teljes időtartama alatt egy helyen lakott a mind teljesebb csapatkohézió céljából. A képzés legfőbb célja a nem képzett tolmácsok esetén a megfelelő stratégiák elsajátíttatása, míg a professzionális tolmácsok szempontjából a forrásnyelvi beszélő szándéka szerinti hatást kiváltó vallási üzenet sajátosságainak megértése volt.

Ez a vallási szinkrontolmácsolási tanfolyam nem csupán egy nyelvpárra épül, azonban nyelvpáronként általában csak négy-nyolc tolmácsjelölt vesz rajta részt. Igény esetén további nyelvekkel is bővítik a palettát. A koreai képzési programtól egyértelműen megkülönbözteti, hogy kifejezetten a szinkrontolmácsolás áll a fókuszában, a konszekutív tolmácsolás nem része a képzésnek, ellenben nem csak prédikációk tolmácsolására szorítkoznak. A tanfolyam mindig egy konkrét egyházi eseményre készíti fel a résztvevőket. A korlátozott időkeret miatt az elméleti felkészülés egyénileg történik, amihez a koordinátor a jelölteknek angol nyelven biztosít anyagot, amelyet csoportmunkában beszélnek meg. A képzési program kettős fókuszú: célja egyrészt a szinkrontolmácsolás stratégiáinak és

technikáinak az elsajátíttatása, másrészt a kultúrák közötti közvetítés, illetve a vallási üzenet közvetítési módszereinek megismerése, valamint a terminológiai pontosság. A képzési program gyakorlatorientált, 70%-át teszi ki a hitéleti tolmácsolás gyakorlatahoz kötődő fogalmak tisztázása, amit ezek elemzése, a szinkrontolmácsolási technikák gyakorlása és a memória fejlesztése egészít ki. A tolmácskabinokban végzett nyelvspecifikus csoportmunkát minden esetben konzultáció követi a tolmácsjelölt és a koordinátor között. A konzultáció során visszahallgatják a tolmács beszédprodukciónak, értékeli a teljesítményét, amelyet csoportosan is megbeszélnek, így nemcsak egyénre szabott, hanem a kabintársak együttműködésére vonatkozó visszajelzést is kapnak. A vallási szinkrontolmácsolási tanfolyam felépítését az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A katolikus vallási szinkrontolmácsolási tanfolyam struktúrája.

A tanfolyamon az egyházi környezetben használt terminológia számos olyan területével foglalkoznak, amely érinti a liturgikus nyelvezetet: így a bibliai, teológiai fogalmakkal, külön figyelmet szentelve a megfelelő szövegépítési stratégiákra. Kitérnek a globális kommunikációban használt nyelvek helyi sajátossága-ira, a kultúraspecifikus vagy nemzeti egyházi hagyományokra, szertartásokra, a különböző szerzetesrendek eltérő szókészletére, de még a fiatalok nyelvhasználatára, a szleng szerepére is.¹¹

FORDÍTÁS ÉS TOLMÁCSOLÁS A FOKOLÁRE MOZGALOMBAN – NEMZETKÖZI KATOLIKUS PÉLDA

A katolikus vallási tolmácsolási kurzushoz képest egészen más megközelítést képvisel a Fokoláre (nemzetközi nevén Focolare) Mozgalom, mely egyike a számos 20. században induló katolikus lelkiségi mozgalmaknak. Az 1943-ban alapított

¹¹ Furmanek–Bałdyga: *Faith-related interpreting*; <https://religious-simcourse.com/> (Letöltés: 2025. február 4.)

nemzetközi lelkiségi mozgalmon belül szoros a különböző nyelvterületeken élő közösségek között a napi együttműködés, folyamatos a mindennapi kommunikáció, amelyet alapvetően meghatároz az alapító, Chiara Lubich anyanyelve – a Fokoláre Mozgalom esetében ez az olasz nyelv, amely lingua franca a közösségen belül. Állandó fordító- és tolmácsiroda működik Olaszországban, ahol a közösség olyan tagjai teljesítenek szolgálatot, akik nem rendelkeznek fordítói és tolmácsolási képességgel; tapasztalati úton, önképzéssel szereznek jártasságot egy igen szűk szakterületen, így gyakran csak az ismert kontextusban mozognak otthonosan. A közösségen belül jellemző a nem professzionális fordítás és tolmácsolás. Feladataik nagyon szerteágazóak, foglalkoznak idegen nyelvű levelezéssel, a könyv formában publikált lelkiségi írások, az internetes honlapokon megjelenő hírek, igekommentárok fordításával, így igen változatos műfajokkal és eltérő igényességű szövegekkel dolgoznak. Tolmácsolásra nemcsak konszekutív, hanem chuchotage, liaison vagy szinkron módban is sor kerülhet, amit gyakran írott szövegekkel támogatnak. Lehetőség szerint a különböző médiaanyagokat előre lefordítják, és hangalámondással vagy szinkronizálással előre elkészítik.

Az alapító nagy hangsúlyt fektetett a mozgalom karizmájának pontos közvetítésére a fordítás és a tolmácsolás során.¹² A mozgalom lehetőséget ad az interlingvális és interkulturális kommunikációt segítő nyelvi közvetítők felkészítésére egy akkreditált interdiszciplináris és interkulturális felsőfokú intézményben, a Firenzéhez közel található Sophia Egyetemen, ahol a képzések számos területet felkarolnak,¹³ úgyis mint teológia, kommunikáció, nyelvészet, ökumenizmus és vallások közötti párbeszéd. A szakterületi képzés a mozgalom közvetítő nyelvén, olaszul zajlik, ami lehetőséget ad a nyelvi fejlődésre, azonban ez nem jelent fordító- és tolmácsolási képzést, de még szervezett keretek között zajló nyelvi képzést sem. A Fokoláre Mozgalom esetén tehát nem fordító- és tolmácsolási képzésről, hanem inkább teológiai képzésről beszélhetünk. Itt nem a nyelvi készségek, hanem a teológiai ismeretek elmélyítése kapja a nagyobb hangsúlyt. Képzésüket követően önkéntes alapon, illetve megélhetésüket alapszinten biztosító fejkvóta ellenében vállalnak fordítást, tolmácsolást, ami azt is jelenti, hogy többségük nem folytat fordítói vagy tolmácsolási tevékenységet a közösségen kívül. Mivel a nyelvi közvetítők a közösség tagjai, ezért ők a tolmácsolt eseményeknek gyakran résztvevői is, és fordítói, tolmácsolási munkájukat szolgálatként fogják fel.¹⁴

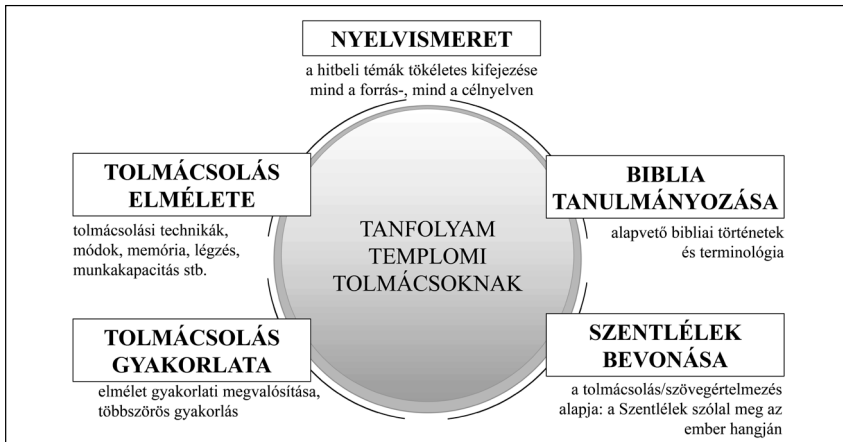
¹² Paksy Eszter: Nem professzionális fordítás és fordítói önkép, in Reményi Andrea Ágnes – Sárdi Csilla – Tóth Zsuzsa (szerk.): *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben*, Budapest, Tinta, 2016, 372–379.

¹³ <https://www.sophiauniversity.org/it/> (Letöltés: 2024. november 7.)

¹⁴ Paksy: *Nem professzionális fordítás*, 378.

TANFOLYAM TEMPLOMI TOLMÁCSOKNAK –
ARIZONAI PÉLDA PROTESTÁNS KÖRNYEZETBŐL

A templomi tolmácskézségek fejlesztésének igénye a tolmácsok gyakorlati tapasztalatai alapján is felmerülhet. Ilyen az a tolmácsképzés, amely Arizonában segíti a tolmácsok felkészülését egy többnyelvű pünkösdistá templomi közösségben. A képzési programot Lauryñ Albizu állította össze, aki még képesítés nélkül kezdte a tolmácsolási szolgálatot a templomi közösségben. Kiválasztásához elegendő volt az angol és a spanyol nyelv magas szintű ismerete, s hogy tud-e azonosulni a prédikátorral, hajlandó-e tolmácsolni. Egy próbatolmácsolás után már szolgálatba is léphetett. Bár ő az évek során megszerezte a tolmácsképesítést, a vele együtt dolgozó többi tolmács képesítés nélkül szolgálja a közösséget. A képzés elindítására az a megfontolás késztette, hogy a hallgatóság lelki üdvé a szolgálat igazi tétje. Albizu ellentmondást látott abban, hogy képzetlen kétnyelvű közösségi tagok végezhetnek tolmácsolási tevékenységet a templomban, miközben a nyelvi piacon csak képesített tolmácsok dolgozhatnak.¹⁵ Ennek a feszültségnek az oldására, a templomi tolmácsok felkészülését segítő, összeállított egy templomi tolmácsképző programot, amely gyakorlati és bibliai megközelítésben, egyénre szabva készíti fel a templomban szolgálatot teljesítő tolmács(ka)t. Az arizonai pünkösdistá közösségben szolgáló tolmácsok felkészülését segítő tanfolyam öt alappilléret a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra. Az arizonai pünkösdistá templomi tolmácsstanfolyam alappillérei.

¹⁵ Jonathan Downie – Lauryñ Albizu: *Church Interpreting Podcast*, 2022. <https://shows.acast.com/the-church-interpreting-podcast>; <https://religious-simcourse.com/> (Letöltés: 2025. február 4.)

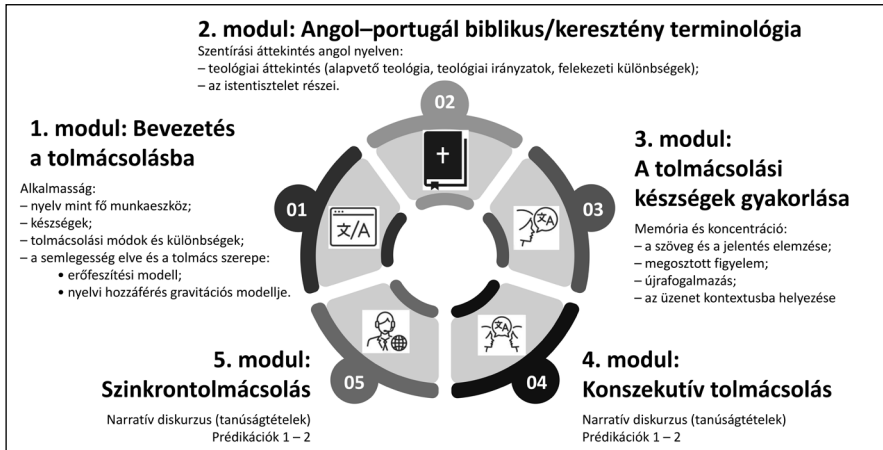
Az első pillér az olyan szintű nyelvismeret, amelynek köszönhetően a jelölt képes a hitével kapcsolatos témákban tökéletesen kifejezni magát mind a forrás-, mind a célnyelven. Második a tolmácsolás elmélete, harmadik a tolmácsolás gyakorlata. A koreai példához hasonlóan negyedik pillérként a hitbeli, lelki aspektust tartja fontosnak: hangsúlyozza a tolmács és a Szentlélek együttműködését, hiszen a prédikátoron, így a tolmács hangján keresztül is a Szentlélek szólal meg. Ötödik pillérként kiemeli az alapvető bibliai történetek és terminológia elsajátításának, a Biblia tanulmányozásának jelentőségét.

TEPLOMI TOLMÁCSKÉPZÉS – BRAZIL PÉLDA PROTESTÁNS KÖRNYEZETBŐL

A braziliai Rio de Janeiróban az arizonaihoz nagyon hasonló képzési program segíti a templomi tolmácsok felkészülését. A program megalkotója Denise de Vasconcelos Araujo, aki ezt a szolgálatát szintén még képzetlen nyelvi közvetítőként kezdte, ma már azonban képzett konferenciatolmács, maga is tolmácsol a templomi közösségben, mivel még nem működik állandó tolmácsszolgálat a templomban. Szabadúszó tolmácsként egyéb felekezetek meghívásának is eleget tesz, illetve vallási kontextuson kívül is vállal munkát. Tíz év önkéntes munka után szerzett konferenciatolmács és tolmácsoktatói képesítést, így érzékelhette a különbséget saját és tolmácsársai felkészültsége között. A képzésében részt vevő tolmácsok nemcsak de Vasconcelos templomi közösségéből kerülnek ki, hanem vannak olyanok, akik a képzés után hazájukban végeznek nyelvi közvetítést saját templomi közösségeikben. A képzés megkezdése előtt angol és portugál nyelven teszteli a tolmácsjelölteket a hallás utáni értésre és beszédprodukcióra fókuszálva. Bár a három éve futó program erre az egy nyelvpárra épül, a részt vevő tolmácsok más munkanyelveken is dolgoznak, például spanyolul vagy brazil jelnyelven. Az évente egyszer induló, hatvanórás tananyagot tartalmazó képzésen maximum nyolc tolmács vesz részt egy időben. A képzés során a Biblia olvasása, megértése, a bibliai történetek és szereplők megismerése hangsúlyos szerepet kap, de a koreai hallgatókkal ellentétben – akik kijelölt szakaszokat memorizálnak a tolmácsolás érdekében – ők ezt saját hitbeli növekedésük részeként, a képzéstől függetlenül teszik. Tehát ugyanúgy fontosnak tartják, hogy a nyelvi közvetítő képes legyen felismerni egy bibliai szakaszt a tolmácsolt szövegben.

Ahogy a 3. ábra is mutatja, a kurzus öt modulból áll. Az általános bevezető modul elméleti szempontból megközelítve tárgyalja a nyelvi készségek szerepét, a különböző tolmácsolási módokat, így a tolmácsshallgatók megismerkedhetnek olyan elméleti alapokkal, mint a semlegesség elve vagy a tolmács szerepe, illetve Gile erőfeszítésmodellje, valamint a nyelvi hozzáférés gravitációs modellje.

A második modul koncentrálna a biblikus nyelvezetre, a keresztény terminológiára, a teológiai és liturgikus alapismeretekre és a felekezeti különbségekre. A következő modulok már mind a tolmácsolás gyakorlására adnak lehetőséget. A harmadik modul célja a memória, a koncentráció és a figyelemmegosztás fejlesztése; a szövegelemzés, az újrafogalmazás és az üzenet kontextusba helyezésének készsége. A negyedik modulban konszekutív, az ötödik modulban szinkron módon gyakorolják a tolmácsolást a különböző szövegtípusok, mint például tanúságtételek, prédikációk tolmácsolását.

3. ábra. A brazil pünkösdisták templomi tolmácsolóképzés moduljai.

De Vasconcelos a program továbbfejlesztése érdekében a képzésben részt vevő minden tolmácsolót visszajelzést kér, mind szóban, mind Google űrlapon. A vélemények, tapasztalatok fényében évről-évre módosít a képzési program tartalmán, felhasználva saját disszertációjának¹⁶ következtetéseit is, amelyeket az AIIC és a különböző brazil tolmácsolóképzési programok összehasonlításából vont le.

Az öt képzési programot a 2. táblázat foglalja össze.

¹⁶ Denise de Vasconcelos Araujo: Breve panorama histórico da formação de intérpretes nomundo e no Brasil e a influência da AIIC, *Tradução em Revista*, 2018/24, 34525.

2. táblázat. A különböző vallási tolmácsképzések felépítése.

Koreai példa – prédikáció- tolmácsolási kurzus	Nemzetközi katolikus példa – szinkron- tolmácsolási kurzus	Nemzetközi katolikus példa – Fokoláre Moz- galom	Arizonai példa – templomi tolmácsolás	Brazil példa – templomi tolmácsolás
–	–	–	Nyelvi képzés hitbeli témákban	–
Terminológia	Kontextus- specifikus ter- minológiaépítés és -menedzsment	–	–	Biblikus nyelvezet, ke- resztény termi- nológia
Bibliai ismeretek	–	–	–	–
Bibliai szaka- szok memori- zálása	Memóriafej- lesztés	–	Memóriafej- lesztés	Memóriafej- lesztés
Egyházi kultu- rális ismeretek	Kulturális kon- textus	Szakterületi képzés	–	Teológiai és liturgikus alap- ismeretek, fele- kezeti külön- ségek
Tolmácsolás elmélete	Esettanulmá- nyok	–	Tolmácsolás- technikák, módok, memória, légzés, munka- kapacitás stb.	Nyelvi készsé- gek szerepe, tolmácsolási módok, semle- gesség, a tol- mács szerepe, Gile erőfeszí- tés-, valamint a nyelvi hozzáfé- rés gravitációs modellje

EGYHÁZI SZÖVEGEK TOLMÁCSOLÁSA

Koreai példa – prédikáció- tolmácsolási kurzus	Nemzetközi katolikus példa – szinkron- tolmácsolási kurzus	Nemzetközi katolikus példa – Fokoláre Moz- galom	Arizonai példa – templomi tolmácsolás	Brazil példa – templomi tolmácsolás
Konszekutív tolmácsolás	–	–	Többszörös gyakorlás	Koncentráció, figyelemmeg- osztás fejleszté- se, szövegelem- zés,
Szinkrontolmá- csolás	Szinkrontolmá- csolási stratégi- ák elmélete és gyakorlata	–	Többszörös gyakorlás	újrafogalmazás, az üzenet kon- textusba helye- zése különböző szövegtípusok, tanúságtételek, prédikációk tolmácsolása
A hitélet szer- vezett gyakor- lása	–	–	A „Szentlélek bevonása”	–
–	A hitélet egyéni gyakorlása	A hitélet egyéni gyakorlása	A hitélet egyéni gyakorlása	A hitélet egyéni gyakorlása

EGYHÁZI TOLMÁCSOLÁS MAGYARORSZÁGON

A tanulmány első felében bemutatott és összehasonlított vallási, templomi vagy prédikációtolmács-képzéseket a 2. táblázat foglalja össze, amelyben hazai példákat nem találunk, mivel Magyarországon ilyen specializációval nem indul tolmács-képzés, egyedül a fordítóképzésben találunk egyházi szakterületre irányuló képzést a Károli Gáspár Református Egyetem szakfordító és műfordító képzésének keretein belül. A hazai tolmácsképzésben nem mutatkozik megfelelő piaci igény az ilyen jellegű specializáció intézményi kereteken belül történő elindításához, így az egyházi területen dolgozó nyelvi közvetítők jellemzően önképzéssel készülnek fel. Egy-egy nagyobb egyházi rendezvény esetén – mint amilyen az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus (NEK) volt Budapesten 2021-ben – nagy kihívást jelent az elegendő és megfelelően felkészült nyelvi közvetítő toborzása a tolmácsolási igények kielégítésére, főleg ha szinkrontolmácsolásra van szükség.

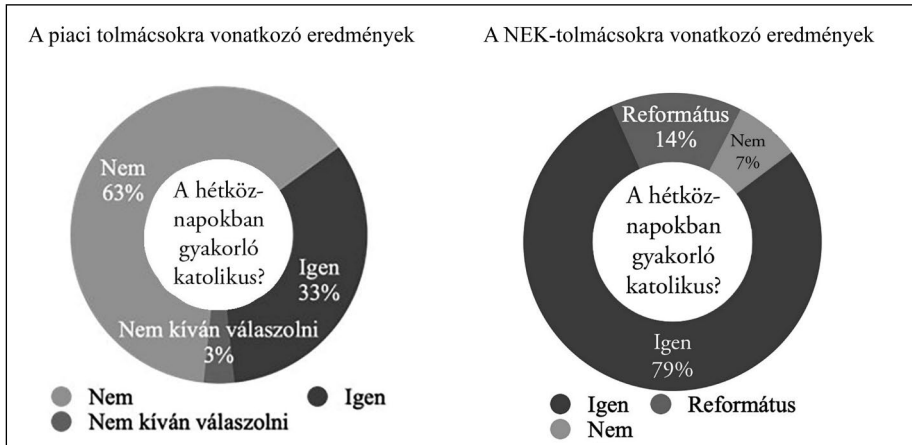
Egy komplex kutatás keretében, 2022 novemberében és 2023 januárjában két online kérdőíves felmérést végeztem el, amelyekben az összehasonlíthatóság érdekében külön kérdeztem a magyar tolmácspiac szereplőit és a NEK-en tol-

mácsoló nyelvi közvetítőket szakmai profiljukon kívül a kontextusspecifikus kihívásokról és arról, miként készülnek fel ezekre a megbízásokra. A kérdéssor mindkét alkalommal ugyanazt a huszonöt kérdést tartalmazta, tizenhárom többválasztós, illetve nyolc rövid nyitott válaszos kérdést, amelyek a tolmácsok demográfiai és szakmai jellemzőire kérdeztek rá, valamint négy hosszabb nyitott kérdést, amelyekre a válaszadók saját szavaikkal fogalmazhatták meg tolmácsolási tapasztalataikat az egyházi környezet kapcsán. 2022 novemberében a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületének (MFTE), valamint a Szabadúszó Fordítók és Tolmácsok Egyesületének (SZOFT) tagjait szólítottam meg e-mailben kiküldött és Fordítók és tolmácsok szakmai csoportja Facebook-csoportban közzétett link segítségével. 2023 januárjában a budapesti 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson dolgozó tolmácsoknak küldtem meg a kérdőív linkjét e-mailben. Az időbeli eltérés szükséges volt a két felmérés ütemezése során a két populáció között feltételezhető átfedés miatt, amelyet a kutatás korlátjaként vettem figyelembe az adatok elemzésekor. A feltevést egyértelműen igazoló ismétlődő válaszok azonban nem fordultak elő. A kutatási módszer részleteit és menetét a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. A kutatási módszer felépítése.

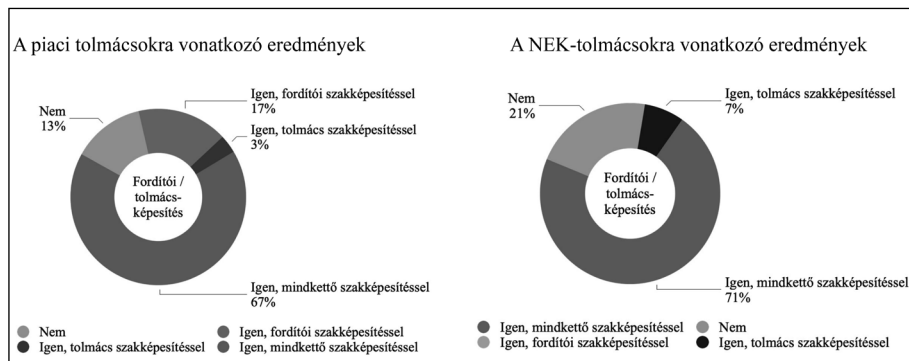
	KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS 1	KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS 2
Kutatási eszköz	Online kérdőív Google-úrlapon kiküldve e-mailben és szakmai Facebook-csoportban	Online kérdőív Google-úrlapon kiküldve e-mailben
Minta	Kb. 250 fő (MFTE és SZOFT) + max. 4000 fő (Fordítók és tolmácsok szakmai csoportja)	45 fő (NEK-en tolmácsoló tolmácsok)
Válasz	30	14
Kérdőív	25 kérdés (13 többválasztós, 8 rövid nyitott válaszos + 4 hosszabb nyitott kérdés)	
Időpont	2022. november	2023. január
Elemzés	Manuális elemzés Excel-tábla segítségével (első 21 kérdés) + tartalomelemzés, domináns motívumok azonosítása (4 nyitott kérdés)	

A felmérés eredményeiből kiderült, hogy a NEK-en dolgozó nyelvi közvetítők jellemzően a katolikus egyházhoz tartoznak, és – ahogy a 4. ábra mutatja – a tolmácsok vallási hovatartozására vonatkozó kérdés (*A hétköznapiakban gyakorló katolikus?*) eredményei jelentős eltérést mutatnak a két populáció között. Amíg a piaci tolmácsok többsége (63%) nem, addig a NEK-tolmácsok többsége (79%) gyakorló katolikusnak vallotta magát.

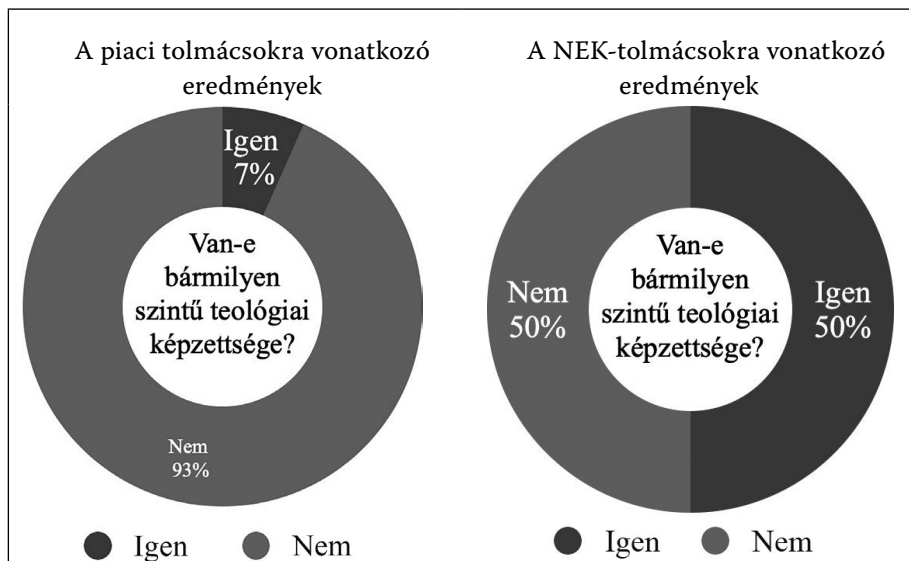
4. ábra. A tolmácsok vallásgyakorlására vonatkozó kérdés (*A hétköznapiakban gyakorló katolikus?*) eredményei.

A tolmácsok képzettségére vonatkozó kérdés (*Rendelkezik fordítói vagy tolmács szakképesítéssel?*) eredményei azt mutatták, hogy a magyar piacon képesítés nélkül dolgozó fordítók és tolmácsok aránya még mindig figyelemre méltó: ahogy azt a 5. ábrán is megfigyelhetjük, a piaci tolmácsok körében 13%, a NEK-tolmácsok körében pedig 21%. Az a nyelvi közvetítő, akinek a munkája megfelel ügyfelei elvárásainak, képesítés nélkül is talál megbízást, akár egyházi kereteken kívül is. Ez az arány a NEK-tolmácsok körében magasabb, ami nem annyira meglepő, hiszen a képzetlen és nem professzionális tolmácsok alkalmazása a vallási kontextusban igen elterjedt gyakorlat.

5. ábra. A tolmácsok képesítésére vonatkozó kérdés
(Rendelkezik fordítói vagy tolmács szakképesítéssel?) eredményei.

Mint minden szakterületen, az egyházi szakterületen is, fontos kérdés, hogy a nyelvi közvetítő mennyire jártas a szakterület terminológiájában, mennyire mozog benne otthonosan. A 6. ábra azt szemlélteti, hogy nagy az eltérés a két populáció között a teológiai ismeretek tekintetében. A NEK-en tolmácsolók körében a válaszadók fele rendelkezett valamilyen teológiai képzettséggel, míg a piaci tolmácsok esetén ez csak a 7%-ot érte el.

6. ábra. A tolmácsok képesítésére vonatkozó kérdés
(Van-e bármilyen szintű teológiai képzettsége?) eredményei.

A felmérés utolsó négy nyílt végű kérdése közül három azokra a kihívásokra és nehézségekre fókuszált, amelyekkel a tolmácsok ebben a környezetben megküzdének (*Ön szerint milyen nehézségekkel kell szembenéznie az egyházi kontextusban dolgozó tolmácsoknak/fordítóknak?* és *Ön szerint milyen elvárásoknak kell megfelelnie az egyházi kontextusban dolgozó tolmácsoknak/fordítóknak?*), valamint a felmerülő extra felkészülésre, amelyre szükség lehet egy ilyen megbízás kapcsán (*Ön szerint milyen plusz felkészültséget követel meg a tolmáctól/fordítótól az egyházi kontextus?*).

A nyílt végű kérdésre kapott válaszokban tartalomelemzés segítségével huszonnyolc kulcsszót azonosítottam a piaci tolmácsok és huszonnégyet a NEK-tolmácsok esetén. A 4. táblázat sorai csökkenő sorrendben mutatják az első hat leggyakrabban előforduló kulcsszó említésének gyakoriságát, melynek értéke zárójelben található.

Mindkét csoport a *liturgiát* említette a legtöbbször, de míg a piaci tolmácsok a *protokoll*, *hierarchia*, *megszólítások* szavakkal társították, addig a NEK-tolmácsok inkább a *szertartás* fogalmával. Az is érdekes, hogy a NEK-tolmácsok egyszer sem említették a *protokoll*, *hierarchia*, *megszólítások* szavakat, ami feltételezhetően azt mutatja, hogy nem feltétlenül kötik a liturgia fogalmához.

Második helyen szerepel mindkét csoport esetén a terminológia mint kihívás, ami meghatározza a kontextusspecifikus elvárásokat is, és jelentős felkészülést tesz szükségessé. Ezenkívül nehézségként a *Biblia*, a *bibliai idézetek*, *fordulatok alapos ismerete* merült fel a 3. helyen a piaci szereplők válaszaiban, míg a NEK-tolmácsoknál ez csak a negyedik helyen szerepelt a *teológiai ismeretek*, *keresztény kultúrkör*, *hagyomány* után.

4. táblázat. Az egyházi környezetben jelentkező elvárásokra, nehézségekre és a felkészülés módjára vonatkozó kulcsszavak.

NEHÉZSÉGEK, ELVÁRÁSOK, FELKÉSZÜLÉS		
	Piaci szereplők (30)	NEK-tolmácsok (14)
1.	protokoll, hierarchia, megszólítások, liturgia (32)	liturgia; szertartás tolmácsolása (14)
2.	terminológia (30)	terminológia (13)
3.	Bibliai idézetek, Biblia ismerete, bibliai fordulatok (19)	teológiai ismeretek, keresztény kultúrkör, hagyomány (13)
4.	nincs különbség a többi szakterülethez képest, olyan, mint amikor szakterületet vált a tolmács (16)	Biblia ismerete (12)
5.	nincs ismerete (15) (NEK tolmácsok → ∅)	azonosulás, megélt hit, azonos értékrend (10) (piaci tolmácsok → 9 helyen)
6.	szakterületi, teológiai ismeretek (12)	ez is egy szakterület, szakszöveg (9)

A magyar piacon dolgozó tolmácsok oszlopában a *teológiai ismereteket a szakterületi* ismeretekkel társítva a hatodik helyen látjuk. A piaci tolmácsok a szakterületi nehézségeket azonban nem kontextusspecifikus nehézségként értékelik, hiszen a negyedik helyen említett leggyakoribb kulcsszó szerint az egyházi szakterület csak *egy a többi szakterület között*. Azt a NEK-tolmácsok is megfogalmazták, hogy az egyházi tolmácsolás egy különálló szakterület ismeretét követeli meg a tolmáctól, de a *szakterületi ismeretek*, a *szakszövegek* az ő esetükben a hatodik helyen szerepelnek. Ezt a NEK-tolmácsoknál az ötödik helyen megelőzi az *azonosulás*, a megélt hit, az *azonos értékrend*, főként mint elvárás ebben a közegben. Ezeket a szempontokat a piaci tolmácsoknál sokkal lejjebb találjuk a rangsorban, a kilencedik helyen.

Az ötödik helyen említett kulcsszavak teljesen ellentétes viszonyulást tükröznek a két populációra vonatkozóan. A piaci tolmácsok egy jelentős hányada kívülállóként nyilatkozott: nincs ismerete az egyházi környezetről; míg a NEK-tolmácsok az egyházi környezettel való kapcsolatukat az *azonosulás*, a *megélt hit* és az *azonos értékrend* szavakkal jellemezték. Ez az aspektus a piaci tolmácsok esetén is említésre került, de csak a kilencedik helyen, miszerint *legyen a tolmács az adott egyház tagja, legyen hívő* vagy *legalábbis hasonló szellemiségű*, bár ezt nem tartották *feltételnek az eredményes közreműködéshez*. Ugyanakkor a tizenharmadik helyen ketten fontosnak tartották, hogy a tolmács *ne képviseljen az adott egyházzal ellentétes vallási irányzatot*. A NEK-tolmácsok viszont annyira lényegesnek tartották ezt az aspektust, hogy a kilencedik helyen leggyakrabban említett kulcsszavak (*kívülállóként nehéz, általános hitbéli háttérismeret, belenevelkedett*) azt fejezték ki, hogy kívülállóként nehéz egyházi eseményen tolmácsolni, következésképpen akik tagjai a közösségnek, és a katolikus hitben nevelkedtek, a mélyebb megértés következtében az üzenetet is pontosabban tudják közvetíteni.

A kihívások és elvárások között a piaci tolmácsok még az *általános műveltséget* (nyolcadik hely), az *anyagi juttatásokat* (tizedik hely), a *felekezetek közötti különbségeket* (tizenegyedik hely), a *képzetlen tolmácsok jelenlétét* (tizennegyedik hely) és a *megfelelő öltözködést* (tizenötödik hely) említették. Az NEK-tolmácsok által egynél többször említett további szempontok a *felekezetek közötti különbségek* (nyolcadik hely) és a *diszkréció* (tizedik hely). A piaci tolmácsok által is említett *lojalitást* a NEK-tolmácsok csak egyszer említették (tizennyolcadik helyen). A tizenegyedik helyen (a piaci tolmácsok tizenegyedik helyével szemben) azt is állították, hogy a *válogatásnál nem feltétlenül a szakmai szempontok számítanak*, ami lehetővé teszi, hogy az egyházi eseményeken *képzetlen tolmácsok tevékenykedjenek nyelvi közvetítőként*. A NEK-tolmácsok kétszer említették az *anyagi* kérdéseket nehézségként (tizenharmadik hely), különösen az *önkéntes, kedvezményes* vagy *pro bono munka* általánosan elterjedt elvárását

az egyházi körökben. A piaci tolmácsok pozitívan nyilatkoztak az anyagi szempontokról, és úgy fogalmaztak, hogy *nagyon valószínűtlen, hogy valakit becsapjanak, ha egyházi környezetben tolmácsol.*

KONKLÚZIÓ

A vallási, egyházi szakterület kontextuspecifikus kihívások, nehézségek és elvárások elé állítja a nyelvi közvetítőket, akiknek ezért speciális felkészültséggel kell rendelkezniük, ami túlmutat a tolmácsolási kompetenciákon és a terminológiai, valamint kulturális kompetenciák fejlesztésén is. Ahogy az online felmérés eredményeiből is kiderült, bár a munkanyelvek ismerete alapértelmezett, ezek fejlesztése a képzési programokban nem szerepel. Ennek ellenére a terminológiai munka az öt képzési program közül négyben explicit módon megjelenik, míg a Fokoláre Mozgalom esetén ez a szakterületi képzés során implicit módon történik meg. A felmérésben a legtöbbet említett nehézségek, elvárások, felkészülést igénylő kihívások között szerepelt a liturgia tolmácsolása, a szakterületi ismeretek, a teológiai képzettség, amire azok a programok reflektálnak, amelyek a keresztény kultúrkör és az egyházi hagyományok elemeinek, a bibliai és teológiai ismereteknek a mélyebb megismerésével is foglalkoznak. Nem véletlen tehát, hogy az egyházi eseményen dolgozó tolmácsok között nagy arányban voltak azok, akik rendelkeztek valamilyen teológiai képzettséggel. A felmérésből az is kiderült, hogy a tolmácskompetenciák elsajátítása is fontos része a felkészülésnek, hiszen a vallási kontextusban nagyobb arányban dolgoznak képesítés nélkül a nyelvi közvetítők, mint a piacon általában. A bemutatott képzési programok között mindegyik feltételezte a hitbeli azonosulást, hiszen a képzések közül négy az adott egyházi vagy vallási közösségen belül valósul meg, csak a koreai példa intézményi képzés. Ez utóbbi formális elemként fordít figyelmet a hit megélésére a programon belül, az arizonai program pedig explicit módon foglalkozik a tolmácsolás vallási dimenziójával. Az adott vallási közösséghez tartozás igényét és elvárását a tolmácsolás e speciális fajtájában az is alátámasztja, hogy a felmérésben a NEK-en tolmácsolók túlnyomó többsége gyakorló katolikusnak vallotta magát, szemben a piacon dolgozókkal.

A bemutatott képzési programok céljai, a megközelítések, a hangsúlyok és az alkalmazott módszertan mindegyik esetben eltérést mutat a számos egyező vagy hasonló elem mellett. Az azonban mindegyik esetében elmondható, hogy a képzési programok tartalma folyamatos fejlődésen megy át, mindegyik esetben igyekeznek követni az érdekelt felek (tolmácsok, felhasználók, megrendelők) igényeit, elvárásait.

A tanulmányban bemutatott különböző képzési programok összehasonlítása számos módszertani kérdést is felvet, ami a kutatás korlátjaként is értelmezhető, hiszen az eltérő bemeneti és kimeneti kritériumok nem vethetők egybe. Ezek további feltérképezése, a piaci szereplők további köre – például a megrendelők, felhasználók – igényeinek a felmérése további adalékokkal járulhat hozzá az egyházi nyelvi közvetítők eredményes felkészítéséhez és boldogulásához a nyelvi piacon. Ezért a Károli Gáspár Református Egyetem egyházi szakmai szövegek fordításának elméleti és gyakorlati kérdéseit körüljáró 2024-es szakfordítói szakmai napja során megrendezett és a jelen konferenciakötetben is publikált kerekasztal-beszélgetés is újabb szempontokat adhat a korszerű képzési programok kialakításához.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADEBAYO, Rufus O. – ZULU, Sylvia Phiwani: Divergences and the sermonic replications in interpreters' oral interpretation and communication among Pentecostal Churches, *International Journal of Research in Business and Social Science*, vol. 12, 2023/2, 301–309. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v12i2.2328>
- ALVARENGA, Marcos: *Church interpreting: Stakeholders' expectations and attitudes towards the quality of a hybrid interpreting practice*, [Unpublished masters' thesis], University of Surrey, 2018.
- BAKTI Mária – SZABÓ Csilla: Tolmácsoláskutatás a tolmácsolásoktatás szolgálatában, *Fordítástudomány*, 24. évf., 2022/1, 5–16. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.1>
- BALCI TISON, Alev: *The interpreter's involvement in a translated institution: A case study of sermon interpreting*, [Doctoral thesis], Universitat Rovira i Virgili, 2016.
- BEARDEN, Carter. E.: *A handbook for religious interpreters for the deaf*, Home Mission Board of the Southern Baptist Convention, 1975.
- BLAKE, Joan: *Signing the Scriptures: A starting point for interpreting the Sunday readings for the deaf*, Archdiocese of Chicago, Liturgy Training Publications, 2004.
- DE KAI, Andrew Tan – AMINI, Mansour – LEE, Kam-Fong: Challenges faced by non-professional interpreters in interpreting church sermons in Malaysia, *International Online Journal of Language, Communication, and Humanities*, vol. 4, 2021/1, 53–74.
- DE VASCONCELOS ARAUJO, Denise: Breve panorama histórico da formação de intérpretes nomundo e no Brasil e a influência da AIIC, *Tradução em Revista*, 2018, 24, 34525.
- DOWNIE, Jonathan: *Stakeholder expectations of interpreters: A multi-site, multi-method approach*, [Unpublished doctoral thesis], Heriot-Watt University, 2016.
- DOWNIE, Jonathan: A critical review of church interpreting research, *Interpreting and Society: An Interdisciplinary Journal*, vol. 4, 2024/1, 1–28.

- DUYGU, Tekgöl-Akın: Faith-related interpreting as emotional labour: A case study at a Protestant Armenian church in Istanbul, *Perspectives*, vol. 28, 2020/1, 43–57. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2019.1641527>
- GILE, Daniel: Interpretation Research: Realistic Expectations, in Klaudy Kinga – Kohn János (eds.): *Transfere necesse est*, Budapest, Scholastica, 1997, 43–52.
- FURMANEK, Olgierda – BAŁDYGA, Sergius. M. Faith-related interpreting: Simultaneous interpreters' team World Youth Day Krakow 2016, in Barbara Marczuk – Iwona Piechnik (eds.): *Discours religieux langages, texts, traductions*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 2020, 131–147.
- GIANNOUTSOU, Margarita Zoe: *Kirchendolmetschen – Interpretieren oder Transformieren?* [Church interpreting – Interpreting or transforming?], vol. 65, Frank & Timme GmbH., 2014.
- HOKKANEN, Sari: Simultaneous church interpreting as service, *The Translator: Studies in Intercultural Communication*, vol. 18, 2012/2, 291–309. <https://doi.org/10.1080/13556509.2012.10799512>
- KARLIK, Jill: Interpreter-mediated scriptures: Expectation and performance, *Interpreting*, vol. 12, 2010/2, 160–185. <https://doi.org/10.1075/intp.12.2.03kar>
- KAUFMANN, Francine: Interpreters in early Judaism, *The Jerome Quarterly*, vol. 9, 1994/3, 2.
- KAUFMANN, Francine: Contribution à l'histoire de l'interprétation consécutive: Le metourguemane dans les synagogues de l'Antiquité, *Meta: Journal Des Traducteurs/Translators' Journal*, vol. 50, 2005/3, 972–986. <https://doi.org/10.7202/011608ar>
- KINNAMON, Jennifer: *Called to service and finding a purpose: A mixed-method study of signed language interpreters volunteering in church and religious settings*, [Unpublished MA thesis], Western Oregon University, 2018.
- HERCULENE, Kotzé: Exploring the role of the pastoral interpreter, *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, vol. 74, 2018/2. <https://doi.org/10.4102/hts.v74i2.4873>
- MLUNDI, Simon: Towards professionalization of church interpretation in Tanzania: What do church stakeholders say about the quality criteria of church interpretation?, *The Bible Translator*, vol. 72, 2021/3, 294–312. <https://doi.org/10.1177/2051677021103949>
- OWEN, Andrew: *“One among a thousand” interpreting in Christian settings*, The Wakeman Trust, 2014.
- PAKSY Eszter: Nem professzionális fordítás és fordítói önkép, in Reményi Andrea Ágnes – Sárdi Csilla – Tóth Zsuzsa (szerk.): *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben*, Budapest, Tinta, 2016, 372–379.
- PARISH, Teresa: *A homiletic for interpreted preaching*, [Unpublished PhD thesis], Charles Sturt University, 2018.
- PEREMOTA, Irina: *Church interpreting in Evangelical churches with Russian-language services*, [Masters' thesis], University of Latvia, 2017.

- RAYMAN, Jennifer: Visions of equality: Translating power in a Deaf Sermonette, *The Sign Language Translator and Interpreter*, vol. 1, 2007/1, 73–114.
- SALAWU, Adewuni: Evaluation of interpretation during congregational services and public religious retreats in south-west Nigeria, *Babel*, vol. 56, 2010/2, 129–138. <https://doi.org/10.1075/babel.56.2.03sal>
- SAMPLEY, Deann: *A guide to deaf ministry: Let's sign worthy of the Lord*, Ministry Resources Library, 1990.
- SHIN, Hayne: 한국교회내 설교통역에 대한 조사연구 [A research study on Sermon interpreting in Korean Churches], Doctoral dissertation, Ewha Woman's University, 2013.
- SHIN, Hayne: *Training Sermon Interpreters Based on the Principles of 3Fs (Fidelity, Fluency and Faith)*, elhangzott: Christian Scholars: Forming Identity, Building Community. INC-HE Asia-Oceania Conference, 2023. június 20–22., Handong Global University in Pohang, Republic of Korea (Dél-Korea).
- SZENTIRMAY Piroksa: Az egyházi tolmácsolás sajátosságai magyarról olaszra és angolra szinkrontolmácsolt beszédben, *Fordítástudomány*, 24. évf., 2022/1, 42–71. <https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.4>
- SZENTIRMAY Piroksa: Eucharisztikus Kongresszusok és bibliafordítások a szinkrontolmácsolás szemszögéből, *Alkalmazott Nyelvtudomány*, Különszám, 2024/1, 143–156. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.1.010>
- SZENTIRMAY Piroksa: Tolmácsolás az egyházban a felhasználók szemszögéből, *Fordítástudomány*, 26. évf., 2024/1, 71–97. <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.5>
- VIGOUROUX, Cécile B: Double-mouthed discourse: Interpreting, framing, and participant roles, *Journal of Sociolinguistics*, vol. 14, 2010/3, 341–369. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2010.00448.x>
- YATES, Leo: *Interpreting at church: A paradigm for sign language interpreters*, Booksurge Publishing, 2006. <http://www.amazon.com/Interpreting-Church-Paradigm-Language-Interpreters/dp/1419653180>

Internetes források:

<https://religious-simcourse.com/course/>

<https://www.sophiauniversity.org/it/>

<https://shows.acast.com/the-church-interpreting-podcast>

BIBLIAFORDÍTÁS FEJEN ÁLLVA¹

GREIZER MIKLÓS – GREIZER ZSÓFIA

Szeretettel köszöntjük a szakfordítói nap résztvevőit és az Olvasót Vanuaturól!

Először is, hadd foglaljuk össze röviden, hogyan kerültünk ide, Óceániába, ezután a munkánk, végül a bibliafordítás kerül majd a középpontba.

2002-ben Zsófi a budapesti református gyülekezetükben hallott először arról, hogy a Wycliffe Bibliafordítók Egyesülete nyári tábort szervez a fordítás iránt érdeklődők számára, ahol nagyon megérintette az, mennyien élnek még ma is úgy, hogy nincsen saját anyanyelvükön Biblia, és nem érthetik Isten hozzájuk is szóló szavát. Több évnyi házasság után, 2012-ben végeztük el a Wycliffe angliai központjában a bibliafordítási munka előkészítéséhez szükséges tanfolyamot, majd néhány hónappal gyermekeink első születésnapja után, 2015 elején utaztunk ki először Pápua Új-Guineába három hónapos felkészítésre, majd onnan tovább Vanuatura.

Az előadás címe nem fedti pontosan a valóságot, mert nem konkrétan fordítási feladatokat végzünk, hanem a szentíráshasználatban tevékenykedünk, a bibliafordításba eddig csak belekóstoltunk. Ebben a feladatkörben az a nagyszerű, hogy az élet (tehát maga Isten) alakítja, hogy mivel foglalkozunk, mire van az adott időszakban a leginkább szükség.

Vanuatu a Csendes-óceán déli részén található, Ausztrália és a Fidzsi-szigetek között, illetve észak–déli irányban a Salamon-szigetek és Új-Zéland között. A 83 szigetből álló ország 1980-ig Új-Hebridák néven brit és francia közös gyarmat volt, ami miatt mind az angol, mind a francia hivatalos nyelv a harmadik, a biszlama mellett. A nagyjából háromszázezer lakos több mint száz kisebb, törzsi nyelvet beszél. Magáról a nyelvhasználatról később ejtünk szót. Ezek közül a törzsi nyelvek közül a netvár a legnépesebb, nagyjából tizenkétezen beszélik, de

¹ A tanulmány a 2024. február 9-én a Károli Gáspár Református Egyetem *Kontrasztív korpusznyelvészeti kutatási eredmények hasznosítása a fordítás oktatásában* nevű kutatócsoport által megrendezett *Egyházi műfajok fordítása – dilemmák a humán és gépi fordítás korszakaiban. Hogyan készítheti fel a fordítóképzés a hallgatókat egyházi szakmai szövegek fordítására?* című konferencián azonos címmel elhangzott Greizer Miklós és Greizer Zsófia online előadásának átirata.

több olyan kis, akár kihalófélben lévő nyelv is létezik még, amelyeket már csak kevesebb mint százan ismernek és használnak. A vanuatui emberek nagy többsége többnyelvű, ami részben az oktatásnak, részben a társadalom szerkezetének köszönhető.

Mi a legdélebbi tartomány legnépesebb szigetén, Tannán élünk és szolgálunk, és az említett netvár nyelvvel foglalkozunk, amelyre már az 1900-as évek elején lefordították az Újszövetség több könyvét, de ebből a kiadásból alig néhány példány maradt fenn. A kétezres években egy ausztrál lelkipásztor, aki misszionáriusgyerekként egy másik szigeten nőtt fel, Tannán töltött nagyjából tíz évet, és helyi, netvár nyelvű fordítókkal elkészítette a teljes Újszövetséget, amelynek egyébként idén [2024] húsvétkor várható a megjelenése. Eddig ennek az újabb fordításnak a nyers változatával foglalkoztunk, felvettük hangzó formában, olvasócsoportokat szoktunk tartani, de egyéb módokon is igyekszünk segíteni a netvár nyelvcsoport tagjait, hogy szorosabbá válhasson az Istennel való kapcsolatuk. Fordítói feladatainkat tekintve eddig a Jónás és a Ruth könyveinek elkészítésében volt aktív szerepünk, illetve annak érdekében, hogy nyomtatásban is megjelenhessenek, többlépcsős folyamaton kell végigmennie a fordításnak, amiben reményeink szerint szintén részt vehetünk majd.

A nyelvi helyzetet tannai példával tudjuk bemutatni. A szigeten öt vagy hat különböző helyi törzsi nyelvet beszélnek, ehhez adódnak még hozzá mindazok a nyelvek, amelyek a beházasodás útján kerülnek Tannára. Mindig a nők mennek férjhez, tehát költöznek a férj családjához, sosem fordítva, tehát a nőknek kell megtanulniuk az új családjuk nyelvét. Így a saját anyanyelvükön és a hivatalos nyelven (bislama) kívül még legalább a férjük nyelvét fogják tudni, illetve ha a szüleiknek nem ugyanaz az anyanyelvük, akkor még többet. Némely esetben a nyelvek között akár átfedések is lehetnek, például a tannai nyelvek között vagy a szókincs, vagy a nyelvtan hasonló lehet, de előfordulhat, hogy akár egy szigeten belül is eltérő nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket beszélnek a sziget különböző részein.

Magában a bislama nyelvben nagyon sok az angol jövevényszó, mivel ez egy főként angolra épülő pidzsin nyelv, ami hasonlít a Pápua Új-Guineán használt tok piszinhez vagy a Salamon-szigetek pidzsin nyelvéhez. Ezeknek a nyelveknek abban van nagy szerepük az országok életében, hogy összekössék az egyébként nagyon változatos nyelvi háttérrel rendelkező lakosságot.

Ejtsünk néhány szót arról, hogy milyen jövő várhat a nyelvekre és egyáltalán a bibliafordításra. Sok vita folyik arról nyelvészeti körökben, hogy mi lesz ennek a rengeteg vanuatui nyelvnek a jövője, illetve világszerte általában a kevesek által beszélt nyelveké. Még a nyolcvanas évek elején azt mondta egy nyelvész itt Vanuatun, hogy belátható időn belül ki fog halni a nyelvek jó része. Ehhez képest

nagyjából negyven évvel később körülbelül ugyanott tartanak a nyelvek, mint amikor a nyelvész ezt a kijelentést tette. Jelenleg is az az általános tapasztalat és vélemény, hogy a biszlama nyelv terjedésével a kisebb nyelvek háttérbe szorulnak, ennek viszont napjainkra inkább az internet térnyerése és az azzal járó változások a fő okai.

Vanuatu több mint száz nyelvéből eddig tizenkilencre készült el az Újszövetség-fordítás, kettőre a teljes Biblia, és még három nyelvre van folyamatban a fordítás. Rendszeresen felmerül a kérdés, hogy ha ennyire képlékeny és bizonytalan a nyelvek helyzete és jövője, van-e egyáltalán szükség további bibliafordításra, főleg mivel az olvasásnak, könyvhasználatnak egyáltalán nincs kultúrája. Nem is nagyon tudnának mit olvasni, hiszen néhány biszlama kiadványon kívül csak angol és francia nyelvű könyvekhez férhetnek hozzá például az iskolai könyvtárakban, de az anyanyelvükön egyáltalán nincs olvasnivaló. Néhány éve ugyan elkészült egy olvasófüzet-sorozat több törzsi nyelven, de maguknak a tanítóknak is hozzá kell szokniuk ahhoz, hogy az angolban vagy franciában nem használt hangokat hogyan kell leírni és olvasni.

Biszlamául létezik a teljes Biblia és egy többrészes énekeskönyv is, amelyeket nyomtatott és elektronikus (telefonos alkalmazás) formátumban is használnak az emberek, így sokaknak az okostelefonján vannak ott ezek a szövegek, amit a vasárnapi istentiszteleteken is használnak. Ezzel pedig jobbra ki is merült az olvasási lehetőség a lakosság nagy része számára. Viszont mivel ennyien használnak okostelefont, Isten azt az ötletet adta, hogy a még nyers fordításban létező netvár Újszövetséget tegyük elérhetővé: így született a hangfelvétel, amit egy kimondottan erre való készüléken (MegaVoice) tudnak hallgatni, illetve megvan a telefonos alkalmazás az Újszövetségből. Ezt a két formát szoktuk használni az olvasókörökön karácsony előtt, amikor a falunkbeliekkel leülünk esténként meghallgatni egy-egy fejezetet valamelyik evangéliumból. Jó látni, hogy többen hozzák magukkal a telefonjukat, és azon követik a Biblia szövegét.

Mint annyi más kultúrában, itt Melanéziában is úgy tartják, hogy az ételen és a nyelven keresztül lehet elkezdni kapcsolatokat kialakítani. Nagy hagyománya van a viszonzásnak, tányért üresen senki nem ad vissza, sokszor eszünk együtt a tannai családtagokkal, a nyelvtanulás pedig annyiban könnyebb a magyar fülnek, mint mondjuk egy angol anyanyelvűnek, hogy hasonló a toldalékolás rendszere. Ami viszont nekünk is újdonság volt, az a személyes névmások és a többes szám használata, tehát hogy hány cselekvőről van pontosan szó, és hogy a beszélő beleeért-e a hallgatót is, vagy sem. Például, ha Keresztelő János történetét olvassuk, vajon Keresztelő János hány embernek mondja azt, hogy „térjete meg”? Kettőnek? Háromnak? Vagy az egész tömegnek? Vagy amikor Jézus a Gecsemáné-kertben ébresztette a három tanítványát, hogy „[é]bredjete, menjünk!”, akkor hány tanít-

vánnal akart elindulni? Csak az egyikükkel („te és én menjünk”) vagy akár mindhármmal?

A *duális*, a *triális* és a *plurális* alakok megkülönböztetése mellett egy másik nyelvspecifikus kérdés, amely kizárólag magyar vagy angol aggyal gondolkodva, vagy magyar vagy angol Bibliát olvasva fel sem merül, az az, hogy a beszélő beleérti-e a hallgatót is, vagy csak önmagára és a vele levőkre gondol. Bibliafordításkor felmerülő példa lehet erre, amikor Jézus feltámadása után a tanítványok lelkendeznek Tamásnak, hogy „láttuk az Urat!”. Számunkra nem derül ki, hogy Tamással együtt látták (*kamaip*, inkluzív T/1), és örömmel idézik fel, vagy csak a tíz tanítvány látta, de Tamás nem (*iamaip*, exkluzív T/1). Itt az inkluzív és exkluzív igealakok között mindössze egy betűnyi a különbség, a jelentésbeli viszont óriási, amit a netvár nyelv egyértelműen kifejez.

Ugyanez látható az 1Kor 13,12-ben, amikor Pál azt írja, hogy „tükrő által homályosan látunk”, ott a *lát* igének (*ap*) helyesen az inkluzív személyragját használja a fordítás: *kamaip*, mivel a teljes hívő olvasóközönségnek szól a levél, és nem csak egy kiválasztott csoportnak, akik nem azonosak a címzettekkel. Szintén minimális az eltérés az egyes és a többes szám személyragja között, *iamaip* (E/1, pl. Jelenések 21:1.), illetve *iamaip* (exkluzív T/1, mint a fent említett tanítványok esetében).

Magyar fejjel gondolkodva újabb érdekesség, hogyan lehet az irányokat jelölni a netvár nyelvben. Ha valakivel találkozunk Tannán, nem azt fogja megkérdezni, hogy vagyunk, mit csinálunk, hanem hogy honnan jövünk vagy hová tartunk. Válasz helyett pedig elég elmondani, melyik égtáj felé megyünk. Például a kert vagy ültetvény a sziget belseje felé van, tehát ha ott készülünk dolgozni vagy épp onnan jövünk, akkor azt az irányt használjuk, pláne ha látják, hogy sáros-földes a kezünk-lábunk, a kezünkben pedig méretes bozótvgó kést lóbálunk. Ha a városban volt vagy van dolgom, akkor délen voltam vagy délre tartok. Vagy ha elmegyek futni délután, látják, hogy északnak vagy délnek futok épp, elég annyit mondani köszönésképpen, hogy csak megyek és jövök.

Bibliafordításban ennél nyilván alaposabbnak kell lenni, és esetenként konkrétan utánajárni, mit jelentenek az egyes mozgást kifejező igék. Ha megnézzük az ApCsel 3,1-et, magyarul az áll ott, hogy Péter és János felment a templomba. Vajon ez ugyanaz az irány és viszonyzó lesz, mint az ApCsel 10,9-ben, ahol Péter felment a háztetőre imádkozni? Mihez képest fel, és honnan indult Péter és János? Fel északnak vagy fel egy magaslati helyre? Nincsenek igekötők, amelyek segítenének a netvár fordításban, helyettük vannak az égtjak és egyéb viszonyzók, amiket a pontos fordítás érdekében helyesen kell használni. Ilyenkor is elengedhetetlen, hogy a Biblia eredeti szövegét használja a fordító, és a kulturális tudását felhasználva szülessen jó megoldás.

A következő kérdés, hogy kulturális különbségeket hogyan lehet áthidalni. Fejtörést okozhat a növények, ételek, időjárási jelenségek nevének a fordítása, kérdés, hogy kell-e ezekre mindenképpen megfelelőt találni az adott helyi nyelvben, vagy esetleg elég, ha körülírják? Vagy úgy is dönthetnek, hogy mivel egy adott szó inkább költői kép a Biblia eredeti szövegében, inkább kihagyják, mert túl sok félreértésre adna okot? Mi lenne jó a Mt 28-ban olvasható húsvéti történet esetében, ahol az áll, hogy az üres sír előtt ülő angyal ruhája fehér volt, mint a hó? Vanuatun nem láttak még havat, nincsen róla tapasztalatuk a filmekén kívül, legfeljebb azoknak, akik voltak már Új-Zélandon idénymunkán, és átélték, milyen a ragyogó fehérség. De ha nem tudják mihez hasonlítani, az nem viszi közelebb őket az igeszakasz megértéséhez. Így jutottak el oda az Újszövetség fordítói, hogy *hófehér* helyett *nagyon-nagyon fehér* ruhát adtak az angyalra, ami megfelel a mondanivalónak, és nem vesz el a jelentésből.

Más a helyzet viszont az állatokkal, főleg azokkal, amelyeknek központi szerepük és mondanivalójuk van a Bibliában. Csak két példát említünk: a *bárány* sok bibliai élőlényhez hasonlóan nem őshonos Vanuatun, tehát szavuk sincsen rá, csak amit az angolból átvettek: *sheep* helyett *sipsip*, vagy virágvasárnap kapcsán a *donkey* helyett *togki* (/g/ = [ŋg]). Ugyanígy angol jövevényszavakat használnak az anyagokra, mint például arany (*kol*), az alapanyagokra és ételekre, mint például a búza (*wit*) vagy a kenyér (*pret*), amelyek elterjedt használatuknak és az utazásoknak köszönhetően már nem annyira idegenek. A fordítók néha úgy döntenek, hogy vagy körülírják, vagy lábjegyzetben magyarázatot fűznek hozzá, vagy illusztrációval segítik a könnyebb megértést. Szigorúan nézve ez nem a fordítás része, vagy legalábbis nem a nyelvi fordításé, hanem inkább a kultúráé, aminek a végeredmény szempontjából hasonló a jelentősége.

Az utolsó téma, amit a lexikális témában említünk, az a számok használata. Vanuatun belül több rendszert is használnak, ebből a tannai számokat ismerjük. Nem tízes számrendszert használnak, hanem egytől ötig számolnak, utána pedig halmozni kezdik a számokat. Tehát $6=5+1$ (*kətilim-mikarena*), $7=5+2$ (*kətilim-mikiu*), és így tovább. A kérdés csak az, hogy meddig mehetünk el úgy, hogy ne legyen zavaró a többszörös halmozás, és mikor döntenek úgy, hogy ebben az esetben is inkább átváltanak az angol számokra. Tapasztalatunk szerint legfeljebb tizenötig szokták netvár rendszer szerint használni a számokat (néhány kerek számra van saját külön kifejezésük), onnan felfelé viszont az angol megfelelőt, mert sokkal egyszerűbb. De nem egyszerűbb-e az is, ha már a tizenkét tanítványt is inkább angolul említik, szemben az $5+5+2$ (*kətilim-kətilim-mikiu*) kifejezéssel? Erre az a megoldás született, hogy netvárul is leírják a számokat, majd mögé zárójelben az arab számot. Vagy amikor hetvenszer hétszer is meg kell bocsáta-

nunk, akkor nem írják végig az 5+5-öt egészen hetvenig, hanem úgy fordították, hogy sokszor hétszer kell megbocsátani.

A példák mellett az élőszavas nyelvhasználatban is nyilvánvaló, milyen sok angol eredetű jövevényszó honosodott meg a netvár nyelvben. A legtöbb embernek van okostelefonja, rajta mobilinternet, Facebook, YouTube, amelyen nagyon sok angol nyelvű tartalomhoz, filmhez, dalhoz férnek hozzá. Sokan egyébként nem is a biszlama nyelvű, hanem egy angol bibliafordítást használnak (a telefonjukon), de az elmúlt években sikerült sokakkal megosztanunk egy netvár nyelvű Biblia-alkalmazást, amin egyre többen tudják a saját nyelvükön olvasni az Újszövetséget, hiszen mégiscsak ez a szívük nyelve, amin álmodnak és gondolkoznak, és amin, hisszük, hogy Isten is a legkönnyebben tud hozzájuk szólni.

Ahogy a fent említett példák esetében, úgy itt is felmerülhet a kérdés, milyen olvasót, hallgatót kell figyelembe venni a fordításnál. Ki legyen a célközönség, kinek a szókincsét, aktuális nyelvhasználatát tartjuk szem előtt? Mi a fordítás célja: nyelvmegőrzés, vagy hogy a fiatalabb generáció is magáénak érezze, és szívesen használja, mert megérti? Mennyire ragaszkodjunk az archaikus szerkezetekhez, szóválasztáshoz, mennyire engedjük be egy szent szövegbe a nyelvfejlődés hatását? Egyáltalán melyik nyelv hatása lesz érezhető a fordításban? Ugyanis a biszlama Biblia a nyelv jellege miatt sokkal hosszabban, körülményesebben fogalmazza meg azt, ami akár magyarul, akár angolul tömören elmondható, és ebben a netvár inkább a magyarra/angolra hasonlít. Nem furcsa-e a biszlama Bibliához szokott szemeknek, hogy netváruul sokkal rövidebbek a mondatok, nincs-e hiányérzetük? Tapasztalatunk szerint nincs, hiszen teljesen érthetően ki lehet fejezni mindazt, ami az eredeti Szentírásban áll, körmondatok nélkül.

A célközönségen kívül azt is mérlegelnie kell a (misszionárius) fordítónak, hogy kiket választ ki a helyiek közül munkatársnak. Hány személlyel dolgozzon együtt, és azoknak milyen elvárásoknak kell megfelelniük? Hogyan befolyásolja a fordítási projektet, ha az egyik munkatársról kiderül, hogy erkölcsileg vagy emberileg kifogásolható dolgot tett? Mely felekezetekből érdemes bevonni helyi fordítókat, hogy minél szélesebb körben használják majd a kész Bibliát/Újszövetséget? Hogyan lehet meggyőződni róla, hogy a kiszemelt munkatársak valóban a közösségük megbecsült, elfogadott tagjai? Ha egy földrajzi területen belül több nyelv is található, mint Tanna szigetén is, akkor ezek a nyelvek mennyire állnak közeli rokonságban egymással, különböznek-e annyira, hogy érdemes lenne csak egy fordítást elkészíteni, aztán pedig adaptálni a másik nyelvre? És melyik nyelv élvezzen elsőbbséget?

A kérdéseken túl persze adott több tényező is, amely egyértelműen segíti a fordítókat. A képzéseken, amelyeket minden bibliafordítónak el kell végeznie,

nagy hangsúlyt kap a Paratext nevű szoftver, amit az SIL fejlesztett. Versenként lehet egymás alá írni a már előre formázott helyekre, miközben több nyelven is párhuzamosan látható az adott szövegrész, megadhatók a kulcsszavak, amiket aztán a szoftver automatikusan beilleszt az adott helyre, és természetesen rájuk is lehet keresni. A sok automatizálás és a mesterséges intelligencia (MI) térnyerése jelentősen megkönnyíti a fordítás menetét és támogatja magas színvonalát.

És eddig még csak a bibliafordítás első néhány lépcsőjéről szóltunk, amíg megjelenik egy első változat. Innentől még hosszú út vezet odáig, hogy véglegesé váljon, és nyomtatásban is megjelenjen a Biblia, aminek része többek között a közösségi ellenőrzés, a visszafordítás (angolra vagy biszlamára), nyelvi és teológiai ellenőrzés, amit erre szakosodott munkatársak végeznek. De ez már egy másik előadás témája lehetne.

Köszönjük a figyelmet!

LEXIKAI ISMÉTLÉSELTOLÓDÁSOK EGY ANGOL FORRÁSNYELVŰ ÁHÍTAT KÉT MAGYAR FORDÍTÁSI VÁLTOZATÁBAN

MACSÁRI ISTVÁNNÉ SZEGEDI ESZTER

BEVEZETÉS

Tanulmányommal az egyházi szakfordítás területén kívánok azon empirikus kutatások sorához csatlakozni, melyekben a kohéziós eltolódások vizsgálata kerül fókuszba. Kohéziós eltolódásnak azt a jelenséget nevezik a fordítástudományban, amikor a fordító a célnyelvi szövegből kihagy, vagy abban másik típusú eszközzel helyettesít egy olyan kohéziós eszközt, mely a forrásnyelvi szövegben jelen volt.¹

A kohéziós vizsgálatok célja elsősorban az ún. „kohéziós eltolódások”² kimutatása különböző nyelvpároknál. Jelen tanulmányban egy angol forrásnyelvi vallási áhítat szövegének két különböző magyar célnyelvi fordításában vizsgálom a kohéziós eltolódások közül a lexikai ismétlődések eltolódásait, valamint azok esetleges hasonlóságait és különbségeit a két célnyelvi változat szövegében. A vizsgálat tárgyát képezi az is, vajon a lexikai ismétlődések eltolódásai előidéznék-e koherenciaeltolódásokat, melyek a szöveg makropropozícióinak és globális jelentésének eltolódásához vezetnek.

Dróth Júlia részletes leírást ad a kohéziós eszközökről, köztük a lexikai kohézióról is, mint olyan eszközről, melynek „révén egy lexikai elem szerkezeti viszonyba kerül egy másikkal, és a két lexikai egység megerősíti egymás jelenlétét”.³ Felsorolja a lexikai kohézió eszközeit: a szóismétlést, a rokonértelműséget (szinonima), ellentétes értelműséget (antonima), a lexikai utalást (alá- és fölérendeltség, általánosítás, konkretizálás), valamint a kollokációkat.

¹ Miriam Shlesinger: Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting, *The Translator*, vol. 1, 1995/2, 193–214.

² Shoshana Blum-Kulka: Shifts of Cohesion and Coherence in Translation, in Juliane House – Shoshana Blum-Kulka (szerk.): *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*, Tübingen, Narr, 1986, 17–35.

³ Dróth Júlia: *Fától az erdő. Kérdések és válaszok a fordítás technikájáról*, Budapest, Magyar Fordítók Egyesülete, 2011, 59.

A lexikai ismétlések vizsgálatához Michael Hoey modelljét⁴ választottam, mivel korábbi kutatások során ez a modell hatékonynak bizonyult az ismétlésetolódások kimutatásában. Jelen kutatásban kis terjedelmű szövegmin-tán teszteltem a modell működését.

A kohéziós eltolódások jellege nemcsak nyelvpáronként, hanem regiszteren-ként, illetve szövegtípusonként és azon belül műfajonként is változhat.⁵ Tudo-másom szerint a vallási áhítat műfajába sorolható szövegeken eddig még nem vizsgálták a lexikai ismétlések eltolódásait, így reményeim szerint új eredmé-nyekkel gazdagodhat ez a kutatási terület: olyan műfajhoz tartozó szövegekről is ismereteket szerezhetünk e téren, melyekről jelenleg keveset tudunk.

Fontos kiemelni a lexikai kohéziót megteremtő egyik legfontosabb eszközzel, a lexikai ismétléssel kapcsolatban is, hogy használata nyelvenként, kultúránként, szövegtípusonként és műfajonként eltérő megítélés alá eshet. Míg a magyar nyelvben például a gyakori szóismétlést (eltekin-tve a szaknyelvi kifejezések, terminusok ismétlésétől) általában nem preferálják, a kutatások azt mutatják, hogy az arab, a héber és a görög nyelvben viszont természetes a használata.⁶ A magyar és angol nyelv viszonylatában közismert tény, hogy utóbbi nyelv jobban tolerálja a szóismétlést, mint az előbbi. Dróth Júlia megállapítása szerint az „angol irodalmi és általános szövegekben [...] gyakrabban találkozunk szóismét-léssel, mint a magyarban”.⁷ A fordítási folyamat során ezért feltételezhetően nehézséget jelenthet a lexikai ismétlések célnyelvi megfeleltetése.

Károly Krisztina hangsúlyozza, hogy a lexikai eltolódások nemcsak a forrás-és a célnyelv különbségeiből, hanem az adott nyelvre jellemző stilisztikai prefe-renciákból is fakadhatnak. Míg az előbbi eltolódások *kötelezőek*, addig utóbbiak *opcionálisak*. A fordítástudományi kutatások inkább az opcionális eltolódások-ra koncentrálnak, mivel azok a fordítók döntéseitől függnék.⁸ Károly azonban amellet-t érvel, hogy a lexikai ismétlések vizsgálatánál érdemes mindkét típusú eltolódást figyelembe venni és Hoey megállapításaira alapozva az ismétlést kombinatív szövegjelenségként kezelni. Jelen tanulmányban – Károly empirikus kutatását alapul véve – a szövegekben található összes lexikai ismétlés elemzé-sére koncentrálnunk.

Az eltolódások között fontos aszerint is különbséget tenni, hogy azok milyen okra vezethetők vissza. Károly például Miriam Shlesinger felosztását idézi, aki

⁴ Michael Hoey: *Patterns of Lexis in Text*, Oxford, Oxford University Press, 1991.

⁵ Krisztina Károly: Shifts in repetition vs. shifts in text meaning. A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation, *Target*, vol. 22, 2010/11, 40–70.

⁶ Mona Baker: *In Other Words*, London, Routledge, 1992. <https://doi.org/10.4324/9780203327579>

⁷ Dróth: *Fától az erdőt*, 72.

⁸ Károly: *Shifts in repetition*, 41.

angolról héberre szinkrontolmácsolt szövegekben vizsgálta a kohéziós eltolódásokat, és elemzései alapján három különböző jelenségre vezeti vissza azokat: „1. nyelvspecifikus (stílusbeli) preferenciák, 2. a szövegtípusra jellemző normák és/vagy 3. a fordítási univerzálénak tartott explicitésre való törekvés”.⁹

Az explicitésre való törekvés kérdése számunkra azért különösen fontos, mert ez a fordítási univerzálénak tartott jelenség a fordítás folyamata során feltételezhetően szembekerül egy másik fordítási univerzálénak tartott jelenséggel, az ismétlések elkerülésének hipotézisével, melyet elsőként Mona Baker¹⁰ fogalmazott meg.

Tanulmányomban először kísérletet teszek a vallási áhítat műfajának definiálására és leírására, majd röviden ismertetem az explicitációs hipotézist, valamint az ismétlések elkerülésének hipotézisét, rávilágítva arra, hogy a két hipotézis a lexikai ismétlések esetében ellentétes irányú tendenciát jelenthet a fordításban. Ezt követően a lexikai ismétlésekről esik szó, illetve bemutatom Hoey ismétlésmodelljét, azt az elemzőmodellt, melynek segítségével az empirikus kutatást végzem. A kutatási kérdések és hipotézisek ismertetése után a módszerekkel foglalkozó részben a szövegminta, valamint az elemzési módszer bemutatása következik. Az elemzésben a lexikai ismétlés Hoey által meghatározott különféle típusait azonosítom, majd megvizsgálom a szöveg mondatait összekötő ismétléskötelékeket az angol forrásnyelvi szövegben és annak két magyar célnyelvi szövegváltozatában. A vizsgálat célja, hogy következtetéseket vonjunk le az angol–magyar nyelvpár esetében a vallási áhítat műfajába tartozó szöveg fordítása során létrejövő ismétléseeltolódások jellegéről és minőségéről. Végül az eredmények összegzésével és a konklúzió megállapításával zárom dolgozatomat.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A vallási áhítat műfajának körülhatárolása

Mind a szövegelemzés, mind pedig a fordítás szempontjából elengedhetetlenül fontos a kutatni kívánt szöveg műfajának, műfaji szerkezetének és műfaji jegyeinek ismerete. A vallási áhítat műfajába tartozó szövegekről fordítástudományi szempontból tudomásom szerint mindezidáig kevés ismeretünk van.

⁹ Károly Krisztina: *Szövegkohérenca a fordításban*, Budapest, ELTE Eötvös, 2014, 93.

¹⁰ Mona Baker: *Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications*, in: Mona Baker – Gill Francis – Elena Tognini-Bonelli (eds.): *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, Amsterdam–Philadelphia, Benjamins, 233–250.

Keresztyén szóhasználatban viszont közismert szó az „áhítat”, melyet legalább háromféle értelemben használunk. Egyrészt jelenti a hívő ember belső, szívbeli hozzáállását a szenthez, az istenihez. Ezt a hozzáállást *A magyar nyelv értelmező szótára* a következőképpen határozza meg: „fohászkodásban, buzgó imádkozásban való elmélyülés; ájtatosság”.

Másrészt – főként a protestáns felekezetekben – jelenthet olyan keresztyén alkalmat, összejövetelt, amely hasonló egy istentisztelethez, de időtartamában rövidebb, liturgiájában pedig lényegesen egyszerűbb vagy akár a liturgiát teljességgel mellőző, kötetlen formájú. Az elmélyülés a szó jelentéstartalmának fontos eleme ebben a jelentésváltozatban is: egy-egy rövidebb bibliai igeszakaszról általában egyetlen üzenetet bont ki a szolgáló (aki lehet „laikus” is, nem csak „klerikus”), ezt az egy üzenetet igyekszik elmélyíteni, több oldalról megvilágítani, képekkel, példákkal illusztrálni.

Ugyanerre törekszik a keresztyén szerző, aki áhítatot ír. A szó harmadik jelentésváltozata egy keresztyén vallási szövegműfajra utal, melyet így definiálhatunk: olyan rövid, tömör, egy bibliai igeverset vagy rövid igeszakaszt magyarázó, azt gyakran szemléletes példákkal, a mindennapi életből vett képekkel illusztráló prédikáció, melynek célja általában egy gondolat kibontása és átadása az olvasóközönség számára.

Az olvasóközönség lehet a hívők összessége, de gyakran speciális közönség számára íródnak ezek a szövegek, vannak gyermekeknek, ifjúságnak, nőknek, férfiaknak, idős korúaknak szóló áhítatok és „áhítatos könyvek” is. Az utóbbi években egyre több online megjelenő áhítat érhető el a világhálón is. A magyar nyelven megjelenő áhítatirodalom egy részét idegen nyelvből, főleg angolból és németből fordítják. Ebben a dolgozatban a vallási áhítat kifejezést a szónak ebben a harmadik értelmében használom, azaz egy bibliai idézetten, igeversen alapuló vallásos elmélkedést értek alatta.

Viola Éva *A retorikastruktúra-elmélet egy fordítástudományi kutatás háttérében* című disszertációjában¹¹ angol forrásnyelvi és magyar célnyelvi vallási szövegeket vizsgál. Az ő meghatározásában a vallási áhítatok „vallási tartalmú, hittérítő elmélkedések”.¹² Viola munkájában új, feltárássra váró szövegtípusként tekint a hittérítő elmélkedésekre. Dolgozatának 2.1.2. fejezetében Susanne Göpferich¹³ munkája alapján egy szövegtipológiát is alkotott a keresztyén vallási

¹¹ Viola Éva: *A retorikastruktúra-elmélet egy fordítástudományi kutatás háttérében. Angol–magyar vallási szövegek vizsgálata*, PhD-értekezés, ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2002. DOI: 10.15476/ELTE.2020.005

¹² Uo., 5.

¹³ Susanne Göpferich: *Technical Writing: Fachliches adressatengerecht vermitteln. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*, Tübingen, Narr, 1998.

szövegek besorolására. A prédikáción kívül az elmélkedés, az áhítat és a napi elmélkedés tartoznak azonos kategóriába: kommunikatív funkciójuk szerint ezek a szövegek a „didaktikus-tanító jellegű szövegek” közé sorolhatók, azon belül a „gyakorlati” elsőrendű alkategóriába tartoznak. Az információ közlésének jellege szerint az „érdeklődést felkeltő, hittérítő szövegek” másodrendű alkategóriáján belül három elsődleges szövegfajtát különböztet meg, melyeket elsődleges funkciójuk alapján oszt külön alkategóriákba.

Ezek közül az áhítat a „homiletika” alkategóriájában kerül említésre. A homiletika görög eredetű szó, az „össze” és a „sokaság, tömeg” szavak összetételéből ered, tehát egy embercsoport összegyülekezését jelenti. Bibliai értelemben pedig egy összegyülekezett embercsoporthoz intézett beszédet vagy a velük való beszélgetést jelenti.¹⁴ A *Magyar Katolikus Lexikon* meghatározása szerint a homiletika „egyházi szónoklattan, az igehirdetés tudománya”¹⁵. Az áhítatok tehát az igehirdetések egyik típusát képezik.

Viola dolgozatában Koppándi Botond Péter munkájára alapozva az amerikai új homiletika szabályai szerint felépülő szövegekként azonosítja a „napi üzeneteket, buzdításokat, hitélet erősítő és tanító jellegű szövegeket”¹⁶, melyekre többek között jellemző az is, hogy nemcsak tényszerű, racionális érvelést tartalmaznak, hanem az olvasó érzelmi világára is hatni igyekeznek, melyhez a meggyőzés nyelvi eszközeit, a narrációt, az ellentmondást és a logikus felépítést is felhasználják.¹⁷

Disszertációjában Viola több ízben hangsúlyozza a szövegjegyek pontos ismeretének szükségességét a sikeres fordítás elkészítéséhez, ezért részletes szövegtipológiai áttekintést nyújt a vallási szövegekkel kapcsolatban nemcsak a fent említett göpferichi pragmatikus szemléletű szövegtipológiát alkalmazva, hanem több tipológiában is elhelyezve azokat.¹⁸

Az explicitációs hipotézis

Az explicitáció jelensége a fordítási univerzálék közül a legtöbbet kutatott témák közé tartozik a fordítástudományon belül. Az explicitáció és implicitáció fogalmával már egészen korán, Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet klasszikus

¹⁴ Nagy István: *Homiletika*, Budapest, KRE HTK, 2006.

¹⁵ Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, 4. köt, Budapest, Szent István Társulat, 1993.

¹⁶ Viola: *A retorikastruktúra-elmélet*, 7.

¹⁷ Uo., 25.

¹⁸ Lásd bővebben: Viola: *A retorikastruktúra-elmélet*.

művében¹⁹ is találkozhatunk. A szerzőpáros explicitáción olyan stilisztikai technikát ért, mely az általános fordítási műveletek eredményeként jelentkezik, és elvégzése révén a fordító a célnyelvi szövegben explicitebb, azaz kifejtettebb formában fejez ki egy olyan információt, amely a forrásnyelvi szövegben implicit, azaz rejtett formában szerepelt.

Az explicitáció és implicitáció jelenléte a fordításban tehát ismert jelenség volt a kutatók előtt a nyelvészeti fordítástudomány kezdeteitől, az 1950-es évektől fogva,²⁰ azonban maga az explicitációs hipotézis majd csak az 1980-as években született meg, és Shoshana Blum-Kulka nevéhez fűződik, aki azt mondja ki, hogy a forrásnyelvi szöveg értelmezési folyamatában olyan célnyelvi szöveg születhet a fordító tevékenységének köszönhetően, mely a forrásnyelvi szövegénél redundánsabb. Ez a redundancia úgy mutatkozhat meg, hogy a célnyelvi szöveg kohézív explicitiségi szintje növekszik, függetlenül attól a növekedéstől, amely a forrásnyelv és a célnyelv rendszerbeli és szövegépítési különbségeiből fakad.²¹ Blum-Kulka hipotézisét számos empirikus kutatásban igyekeztek alátámasztani.

Részletes, alapos áttekintést és összefoglalást a fordítási univerzálékról, illetve az explicitációval és implicitációval kapcsolatos eddigi nemzetközi és hazai kutatások eredményeiről Robin Edina munkáiban találhatunk. Jól átlátható táblázatba foglalja az 1985 és 2017 között elvégzett explicitációs kutatások eredményeit, és hangsúlyozza, hogy bár az eddig elvégzett kutatások eredményei többségében alátámasztják az explicitációs hipotézist, vannak ellentétes bizonyítékot szolgáltató kutatások is. Emellett tanulmányában megfogalmazza azt a jogosan felmerülő igényt is, miszerint szükséges az explicitáció definíciójának és a hozzá szorosan kapcsolódó fogalmaknak a pontosítása, tisztázása, illetve egy egységes tipológia felállítása is.²²

Az alábbiakban Robin nyomán röviden áttekintem az explicitáció – és ellenpárja, az implicitáció – fogalmának alakulását. Ahogy a korábbiakban láttuk, az explicitáció és implicitáció Vinay és Darbelnet értelmezésében egy stilisztikai technika, mely az általános fordítási műveletek eredményeként jelentkezik.

Klaudy Kingánál az explicitáció és az implicitáció univerzális fordítói műveleteket jelent, ő „a fordítási műveletek szuperkategóriájaként értelmezi az expli-

¹⁹ Jean-Paul Vinay – Jean Darbelnet: *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Amsterdam–Philadelphia, PA, Benjamins, 1995. <https://doi.org/10.1075/btl.11>

²⁰ Erről bővebben lásd Klaudy Kinga: Az explicitációs hipotézisről, *Fordítástudomány*, 1. évf., 1999/2, 5–22.

²¹ Blum-Kulka: *Shifts of Cohesion and Coherence*, 19.

²² Robin Edina: Explicitáció és implicitáció az explicitiség szolgálatában, in Robin Edina – Zachar Viktor (szerk.): *Fordítástudomány ma és holnap*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 157–174.

citációt és ellenpárját, az implicitációt”,²³ melyek grammatikai és lexikai elemek betoldásában, felbontásában és konkretizációjában realizálódnak az explicitáció esetében, illetve grammatikai és lexikai elemek kihagyásában, összevonásában és generalizációjában valósulnak meg az implicitáció során. Klaudy egy tipológiát is felállított,²⁴ majd később kimutatta azt is, hogy a kötelező explicitáció a legtöbb esetben szimmetrikus, azaz a másik nyelvi irányban implicitáció áll vele szemben (kétirányú vagy reciprok műveletek²⁵). Kutatási eredményei azonban azt is feltárták, hogy a fakultatív explicitációval járó, egyirányú műveletek elvégzése során aszimmetria figyelhető meg, vagyis amikor a fordítónak van választási lehetősége, akkor előnyben részesíti az explicitációval járó műveleteket az implicitációval járó műveletekkel szemben, az implicitációt viszont gyakran elmulasztja. Ez az úgynevezett „aszimmetria hipotézis”.²⁶

Fontos még megemlíteni Pápai Vilma hozzájárulását az explicitáció fogalmának pontosításához. Kétféle értelmezést ad az explicitációnak: egyrészt egy fordítói műveletet ért rajta, másrészt egy szövegsajátosságot, mely tulajdonképpen a forrásnyelvi szöveg megnövekedett explicittségét jelenti.²⁷

További kutatások során Makkos Anikó és Robin Edina kimutatták, hogy a fordítandó szöveg explicittségi szintje is hatást gyakorol arra, hogy a fordító mennyi explicitációt és implicitációt hajt végre a fordítás során. Ha a fordítandó szöveg explicittsége eléri a kontextus által behatárolt információs telítettségi szintet, akkor csökken az explicitációs dinamika a fordítás folyamatában, és túlsúlyba kerülhet az implicitáció.²⁸

Robin bemutatja az explicitáció kategorizálására korábban felállított tipológiákat,²⁹ kezdve Candace Séguinot³⁰ három különféle típusú explicitációt megkülönböztető felosztásával, folytatva Klaudy műveleti tipológiájával, amely négy

²³ Robin Edina: A fordítási univerzálék újraértelmezése, in Károly Krisztina – Fóris Ágota (szerk.): *A fordítás titkos ösvényein. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére I*, Budapest, ELTE Eötvös, 2015, 75–90.

²⁴ Klaudy: *Az explicitációs hipotézisről*, 5–10.

²⁵ Klaudy Kinga: Az aszimmetria hipotézis, in Bartha Magdolna – Stephanides Éva (szerk.): *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. MANYE Kongresszus előadásai*, Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2001, 377.

²⁶ Klaudy Kinga: Az implicitációról, in Navracsics Judit – Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*, Szeged, Generália, 2004, 70–75.

²⁷ Pápai Vilma: *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével*, doktori értekezés, kézirat, Pécs–Győr, PTE–SZIE, 2001.

²⁸ Makkos Anikó – Robin Edina: Explicitáció és implicitáció a visszafordításban, *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 11. évf., 2011/1–2, 135–150.

²⁹ Robin: *Explicitáció és implicitáció az explicittség szolgálatában*.

³⁰ Candace Séguinot: Pragmatics and the Explication Hypothesis, *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, vol. 1, 1988/2, 106–114.

fő kategóriát tartalmaz: kötelező, fakultatív, pragmatikai és fordításspecifikus explicitációt.³¹ Ezután Englund Dimitrova³² két különböző típusú explicitációs műveletét írja le, majd továbbgondolva az eddig felvázolt explicitációval kapcsolatos tudományos eredményeket, és Heltai Pál³³, Margherita Ulrych³⁴, valamint Ria Vanderauwera³⁵ explicitációval kapcsolatos megfigyeléseit is beépítve saját rendszerébe, új tipológiát állít fel, melyet kiterjeszt minden típusú szövegszerkesztési és kommunikációs szituációra, legyen az egy- vagy kétnyelvű. Robin három kategóriába sorolja az explicitációs műveleteket: szabálykövető, norma-követő és stratégiakövető műveleteket különböztet meg.³⁶

Fontos megjegyezni, hogy bár jelen tanulmány fókuszában nem az explicitációs műveletek különböző típusainak vizsgálata áll, egy későbbi tanulmány tárgyát képezheti annak elemzése, hogy a vallási áhítatok szövegeiben azonosított lexikai ismétléstípusok vajon melyik fenti kategóriába sorolhatók. Számunkra az explicitáció jelensége inkább azért releváns, mert – ahogyan Pápai fogalmaz – „a kohéziós elemek a leggyakrabban kutatott szövegsajátosságok közé tartoznak, és általuk bepillantást nyerhetünk az explicitáció természetébe”.³⁷ Ebben a kis szövegmintán végzett kutatásban az egyik leggyakrabban vizsgált lexikai kohéziós elem, a lexikai ismétlések lehetséges eltolódásainak vizsgálata révén tehetünk megállapításokat arra vonatkozóan, vajon a fordítás eredményeként keletkező magyar célnyelvi szövegekben növekszik-e a kohézív explicititás, azaz a szövegek redundánsabbak-e az angol forrásnyelvi szövegnél.

Az explicitációs hipotézis ismeretében arra számíthatunk, hogy a magyar célnyelvi szövegekben az angol forrásnyelvi szövegekhez képest a lexikai ismétlődések száma növekedhet. Ahogyan azt például Pápai kutatása is alátámasztotta, a fordítók gyakran élnek a lexikai ismétlések eszközével, hogy megeremtsék vagy megerősítsék a kohéziót a célnyelvi szövegekben.³⁸

³¹ Klaudy: *Az explicitációs hipotézisről*, 5–10.

³² Englund Dimitrova: *Expertise and Explicitation in the Translation process*, Amsterdam, Benjamins, 2005.

³³ Heltai Pál: Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé, in Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.): *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: pszicholingvisztikai tanulmányok II.*, Budapest, Tinta, 2011, 124–133.

³⁴ Margherita Ulrych: Translating and editing as mediated discourse: focus on the recipient, in Rodica Dimitriu – Miriam Shlesinger (eds.): *Translators and Their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*, Brussels, Editions du Hasard, 2009, 219–234.

³⁵ Ria Vanderauwera: *Dutch Novels Translated into English. The Transformation of a Minority Literature*, Amsterdam, Rodopi, 1985.

³⁶ Robin: *Explicitáció és implicitáció az explicititás szolgálatában*, 167.

³⁷ Pápai: *Az explicitációs hipotézis vizsgálata*, 101.

³⁸ Uo., 108.

Az ismétléskerülési hipotézis

Az előző fejezetben bemutatott jelenséggel szemben létezik egy másik univerzális fordítási jellegzetesség, mely éppen ellentétes tendenciát feltételez: az ismétléskerülési hipotézis. Látszólag ez a két tendencia egymás ellenében hat: az előbbi, az explicitésre való törekvés növelheti a lexikai ismétlések számát a fordítási szövegekben, míg az utóbbi, az ismétlések kerülésének tendenciája viszont az ismétlések számának csökkenését eredményezheti a fordítás eredményeként létrejövő célnyelvi szövegekben.

Az ismétlések kerülése a fordítási folyamat során a fordítóknak arra a törekvésére utal, hogy sok esetben a forrásnyelvi szövegben található ismétlésekhez képest kevesebb lexikai ismétléssel élnek, sőt akár ki is hagyják azokat. Erről a tendenciáról Gideon Toury mint az egyik legerősebb fordítási normáról beszél az eddig tanulmányozott nyelveknél.³⁹ Mona Baker is említést tesz az ismétlések kerüléséről az univerzális fordítási tendenciák között.⁴⁰ Más kutatók azonban nem tartják ezt a jelenséget fordítási univerzálénak, hanem az egyszerűsítés kategóriájába sorolják.⁴¹

Meg kell említenünk, hogy az ismétlések kerülésének tendenciájáról kevesebb kutatás született, mint például az explicitáció-implicitáció kérdésköréről.⁴² Elsősorban Klaudy és Károly,⁴³ majd Károly önálló, a lexikai ismétlések kohézióteremtő szerepét magyar–angol nyelvpár viszonylatában vizsgáló kutatásai⁴⁴ szolgáltatnak adatokat az ismétlések kerülésének jelenségére vonatkozóan. Eredményeik nem mutatnak jelentős eltérést a hivatásos fordítók angol célnyelvi szövegeiben az ismétléskapcsolatok és ismétléskötelékek számait illetően a magyar forrásnyelvi szövegekhez képest. Ellenben a kezdő fordítók szövegeiben

³⁹ Gideon Toury: What are Descriptive Studies into Translation Likely to Yield apart from Isolated Descriptions?, in Kitty M. van Leuven-Zwart – Ton Naaijens (eds.): *Translation Studies: The State of the Art*, Amsterdam–Atlanta, GA, Rodopi, 1991, 179–192.

⁴⁰ Mona Baker: Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead, in Harold Somers (eds.): *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*, Amsterdam–Philadelphia, Benjamins, 1996, 175–186.

⁴¹ Robin Edina: *Fordítási univerzálék és lektorálás*, Budapest, ELTE Eötvös, 2018, 32–33.

⁴² Robin: *Explicitáció és implicitáció az explicitáció szolgálatában*, 167.

⁴³ Klaudy Kinga – Károly Krisztina: A lexikai ismétlés szövegalkotó szerepe a fordításban, in *Szöveg az egész világ. Petőfi S. János 70. születésnapjára*, Budapest, Tinta, 2002, 318–328; uők: *Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation, Across Languages and Cultures*, vol. 6, 2005/1, 13–29.

⁴⁴ Károly Krisztina: Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében. Lexikai ismétlés-eltolódások a magyar–angol fordításban, *Magyar Nyelv*, 106. évf., 2010/3, 322–338; uő: *Shifts in repetition vs. shifts in text meaning*; uő: A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében, *Magyar Nyelvőr*, 136. évf., 2012/3, 304–325.

nagyobb eltérést mutattak ki, hiszen ezek a fordítók jelentősen kevesebb egyszerű ismétlést használtak.

Az ismétlés a fordításban alapvetően fontos jelenség.⁴⁵ Jelen kutatás fő fókuszában a lexikai ismétlődések, illetve annak vizsgálata áll, vajon a fordítók kihagyják vagy helyettesítik-e az ismétléseket, és amennyiben igen, ez kevesebb kohéziós kötést eredményez-e, ezáltal kohéziós eltolódásokat okozva. Továbbá lényeges lesz annak megállapítása is, hogy amennyiben kohéziós eltolódásokat tapasztalunk, ezek érintik-e a szövegek makropropozícióit, ezáltal eltolódást okozva a szövegek globális jelentésében.

Lexikai ismétlések fordítási szövegekben – Hoey ismétlésmodellje

„A lexikai ismétlés sokat vitatott nyelvi eszköz”⁴⁶ – olvashatjuk Pápai Vilma tanulmányában. Károly Krisztina is felhívja a figyelmet arra, hogy az ismétlésekkel kapcsolatban ellentmondásos véleményeket találhatunk a szakirodalomban. Említi az irodalomtudományi és retorikai megközelítések nézőpontjait, melyek a fordítástudományban stilisztikai szempontból játszhatnak szerepet, például befolyásolhatja a fordítót szövegalkotás közben az a tény, hogy bizonyos nyelvekben – mint a magyarban is – a szóismétlés nemkívánatos stílusjelenségnek számít.⁴⁷

A nyelvtudományban – mind a szövegnyelvészeti, mind a fordítástudományi kutatásokban – már bizonyították az ismétlés mint kohéziós eszköz szövegszervező szerepét.⁴⁸ Az elemzések kimutatták, hogy a kohézió fontos szerepet játszik a szövegkoherencia megteremtésében, de nem a kohéziós eszközök előfordulásának gyakorisága határozza meg a globális szövegminőséget, hanem ezen eszközök kombinációja: azok a hálózatok és láncolatok, melyeket az ún. kohéziós kötések a szövegben alkotnak, valamint a mintázatok, amelyek általuk létrejönnek.⁴⁹ Fontos megemlítenünk azt a tényt is, hogy a lexikai ismétlés a szöveg szerzője *szándékos* döntésének következményeként szerepel a szövegben.⁵⁰

Nem csak az anyanyelven íródott, eredeti szövegek esetében feltételezhető ez a tendencia. Dróth Júlia szerint a „fordító aszerint válogat a kohéziós eszközök között, hogy az adott eszköz segítségével képes-e koherens szöveget alkotni”.⁵¹

⁴⁵ Károly: *Shifts in repetition vs. shifts in text meaning*, 45.

⁴⁶ Pápai: *Az explicitációs hipotézis vizsgálata*, 14.

⁴⁷ Károly: *Shifts in repetition vs. shifts in text meaning*, 40–41.

⁴⁸ Uo., 44.

⁴⁹ Károly: *Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében*, 323.

⁵⁰ Károly Krisztina: *Szövegtan és fordítás*, Budapest, Akadémiai, 2007, 95.

⁵¹ Dróth: *Fától az erdőig*, 56.

Feltételezhetjük tehát, hogy a fordító is tudatos döntést hoz, amikor lexikai ismétlések vagy éppen azok kihagyása vagy helyettesítése mellett dönt a fordítási folyamat során.

A lexikális kapcsolatok leírásához Klaudy és Károly⁵², valamint Károly⁵³ alapján Hoey ismétlésmodellje bizonyult a legmegfelelőbb elméleti és elemzési keretnek. Ez a modell a szöveg felszínén objektíven azonosítható kohézív nyelvi elemek vizsgálatának segítségével lehetővé teszi a szöveg jelentésének feltárását, mivel a felszínen megjelenő, különböző típusú ismétlések elemzése által lehetőséget teremt arra, hogy a szöveg makropropozícióit azonosítsuk.⁵⁴ Az „ismétlés” fogalmán Hoey nemcsak ugyanazon szavak megismétlését érti, hanem a szavak „parafrázisait” is.⁵⁵ A lexikai kohéziót az ismétlés különböző formáiként értéke- li, és érvelése szerint az ismétlések és parafrázisok szisztematikus elemzésének segítségével lehetővé válik a szöveg különböző mondatai közötti „kötelékek” feltárása, melyek kifinomult mintázatokat alkotnak a szövegekben.

Hoey rendszerének két kulcsfogalma a *kapcsolat* (link) és a *kötélék* (bond). Az *ismétléskapcsolat* két lexikai elem között jön létre, *ismétléskötéléről* pedig abban az esetben beszélhetünk, ha két szomszédos vagy nem szomszédos mondat között három vagy több ismétléskapcsolat van. Az ismétléskötélékek *hálója* (net) tükrözi a szöveg mondatai között létrejövő globális szövegszerkezetet, azaz a „szöveg lexikai mintázatát” (patterns of lexis in text).⁵⁶

Az ismétlésmodell segítségével meghatározhatók a szöveg „centrális” (kulcsfontosságú) mondatai, melyek többszörös ismétléskapcsolatban állnak a szöveg többi mondatával, és a szöveg makropropozícióit (fő gondolatait) tartalmazzák. Ezek a szöveg témájának kibontakozása szempontjából lényeges mondatok. Velük ellentétben a „marginális” (mellékes) mondatok, melyek kevesebb ismétléskapcsolattal kapcsolódnak a szöveg többi mondatához, nem járulnak hozzá direkt módon a szöveg témájának kibontakozásához. Hoey szerint, ha a centrális mondatokat egymás mellé helyezzük és összekötjük, azokból a szöveg lényegét, „összefoglalóját” kapjuk, mely a szöveg globális jelentését tartalmazza.

Hoey a lexikai ismétléskapcsolatoknak két fő csoportját, s ezeknek két-két alcsoportját azonosítja. Az első fő csoportba a lexikai ismétlések tartoznak, melyeknek van egyszerű és komplex változata. A második fő csoportot pedig a parafrázisok alkotják, melyek között szintén egyszerű és komplex fajták fordulnak elő. *Egyszerű ismétlés* (simple repetition) akkor történik, amikor egy lexikai elem je-

⁵² Klaudy–Károly: *A lexikai ismétlés szövegalkotó szerepe a fordításban*, 318–328.

⁵³ Károly: *Shifts in repetition vs. shifts in text meaning*.

⁵⁴ Uo., 46.

⁵⁵ Hoey: *Patterns of Lexis in Text*, 62.

⁵⁶ Uo., 51.

lentos változás nélkül fordul elő újra a szövegben, azaz a második előfordulási alakja az adott nyelvtani paradigmából levezethető (pl. egyes szám – többes szám; *bear* [medve] – *bears* [medvék]). *Komplex ismétlés* esetén a két lexikai elem ugyanazt a lexikai morfémat tartalmazza, de alakilag különböznek egymástól, vagy alakilag ugyan megegyeznek, nyelvtani funkciójuk azonban különböző (pl. *humans* [emberek] – *többes számú főnév* és *human* [emberi] – *melléknév*).

A második fő csoportot a parafrázisok alkotják, melyeknek szintén két alcsoportját különíti el Hoey: az egyszerű és a komplex parafrázist. *Egyszerű parafrázisról* (simple paraphrase) abban az esetben beszélhetünk, amikor egy lexikai elem anélkül helyettesít egy másik lexikai elemet, hogy az elveszítené vagy növelné specifikusságát, illetve kritériumként nevezi meg Hoey azt is, hogy a két lexikai elem jelentéstartalmának meg kell egyeznie (pl. *produce* [kivált] – *cause* [okoz]). A *komplex parafrázis* esetében két lexikai egységből az egyik magában foglalja a másik tartalmát, de közös morféma nincs a két szóalakban. Ide tartoznak az antonimák (*hideg* – *meleg* [= *nem hideg*]), a kapcsolatháromszög (*writer* [író] – *writings* [írásai] – *author* [szerző]), a „hiányzó mediátor” esete (*instruction* [oktatás] – *teacher* [tanár]; *mediator missing* [hiányzó mediátor]: *teaching* [tanítás]), és néhány egyéb típus, mint például a fölérendelés (*biologists* [biológusok] – *scientists* [tudósok]) és a koreferencia (*Augustus* – *the Emperor* [a császár]). Az utolsó két esetben Hoey megszorításokat vezet be: fölérendelés esetén az általánosabb kifejezésnek kell követnie a kevésbé általánosat a szövegben, a koreferencia pedig akkor valósul meg, ha a két lexikai elemnek ugyanaz a referense a szövegben. Az 1. táblázat tartalmazza Hoey ismétlési kategóriáit, valamint az említett példákat.

1. táblázat. Hoey (1991) ismétlési kategóriái.

Ismétlés-típusok		Példák
Lexikai ismétlés	– egyszerű (EI)	<i>medve–medvék</i>
	– komplex (KI)	<i>emberek–emberi</i>
Parafrázis	– egyszerű (EP)	<i>kivált–okoz</i>
	– komplex (KP) antonima	<i>meleg–hideg</i>
	kapcsolat-háromszög	<i>író–szerző–írás</i>
	egyéb	fölérendelés (pl. <i>biológusok–tudósok</i>) koreferencia (pl. <i>Augustus–császár</i>)

Jelen tanulmányban abból a feltevésből indulunk ki, hogy a fordító mindig törekszik a forrásnyelvi szöveg globális jelentésének visszaadására a célnyelvi szövegben.⁵⁷ Ez feltételezhetőleg azzal a következménnyel jár, hogy a fordítási szövegben ugyanaz a makropozicionális tartalom jelenik meg, mint a forrásnyelvi szövegben, azaz ugyanazok a szöveg fő gondolatai. Ha ez így van, akkor a célnyelvi szöveg ismétlészálójának meg kell egyeznie a forrásnyelvi szöveg ismétlészálójával. Károly Krisztina megjegyzi azonban, hogy a forrásnyelvi szöveg lexikális hálóját nehéz ugyanolyan módon visszaadni a célnyelvi szövegben, mivel a nyelvi rendszerek közti különbségek is szerepet játszanak a fordításban, továbbá a szavak jelentése a különböző nyelvekben nem mindig teljesen azonos.⁵⁸

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

Kutatási kérdések

Jelen tanulmány fő célja, hogy az ismétléseeltolódások és a szöveg makropozicionális tartalmának lehetséges eltolódásai közti összefüggéseket vizsgálja. Ennek megállapítására egy angol forrásnyelvi vallási áhítat két különböző professzionális fordító által magyarra fordított szövegeiben vizsgálom a lexikai ismétlést mint kohéziós eszközt, hogy a következő kutatási kérdésekre választ keressek:

1. Milyen azonosságok és eltérések mutathatók ki az angol forrásnyelvi szöveg és a magyar célnyelvi szövegek, illetve a két magyar célnyelvi szöveg ismétléskötelékeinek mintázatában?
2. Kimutatható-e az explicitációs hipotézis az angol forrásnyelvi szöveg és a magyar célnyelvi szövegek ismétléskapcsolatainak száma alapján?
3. Kimutatható-e az ismétléskeverési hipotézis az egyszerű ismétlések számában a magyar célnyelvi szövegváltozatokban?
4. Előidézik-e az ismétléseeltolódások magasabb szintű koherenciaeltolódásokat a fordított szövegben?

⁵⁷ Károly: *Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében*, 4.

⁵⁸ Uo., 4.

Kutatási hipotézisek

Az explicitációs hipotézis fényében a lexikai ismétlések gyakoriságát illetően arra számíthatunk, hogy az ismétléskapcsolatok száma növekedni fog a magyar célnyelvi szövegekben az angol forrásnyelvi szöveghez képest.

A fordítási szövegek feltételezett univerzális ismétléskerülési tendenciájának fényében viszont arra számíthatunk, hogy a szó szerinti ismétlések (egyszerű ismétlések) gyakorisága csökken a célnyelvi szövegekben a forrásnyelvi szövegekhez képest.

A negyedik kutatási kérdéssel kapcsolatban feltételezhetjük, hogy az ismétlés eltolódásai várhatóan hatnak a fordítások makropozicionális tartalmára, ami a fordított szövegekben koherenciaeltolódásokhoz vezethet. Károly Krisztina alapján⁵⁹ azon szövegnyelvészeti és fordítástudományi kutatásokra⁶⁰ alapozhatjuk ezt a hipotézist, melyekben azt mutatták ki, hogy a lexikai kohézió szöveg-szervező ereje kevésbé múlik az önálló lexikai elemek összekapcsolásán, inkább ezek különféle érdemi kombinációja révén jön létre.

MÓDSZERTAN

A szöveg minta

Jelen tanulmány egy pilot-kutatást valósít meg, melynek célkitűzése egy eddig kevésbé kutatott műfajú szövegen, a vallási áhítaton tesztelni Hoey ismétlésmoddelljének működését, ezért kis szöveg mintán zajlott az elemzés. Az angol forrásnyelvi szöveg 217 szóból áll, a két magyar célnyelvi szövegváltozatból az egyik 167 szót tartalmaz, a másik 207-et, így a teljes szöveg mintát 591 szó alkotja. Mindkét célnyelvi szöveg képzett, gyakorló fordítók munkája, akik vallási szövegek fordításában jártasak.

Választásom egyrészt személyes érdeklődésből esett a vallási áhítat szövegére. Másrészt a vallási szövegek közül ezt a műfajt ismeri és olvassa a legszélesebb körű olvasóközönség, és intuitív megfigyeléseim alapján ezt a műfajt fordítják leggyakrabban a vallási műfajok közül. Mivel a feltételezett olvasóközönséghez különböző korú, nemű és iskolai végzettségű olvasók tartoznak, ezért a szerzők töreksenek a közérthetőségre, és a szövegek általában nem tartalmaznak nehezen

⁵⁹ Károly: *Shifts in repetition vs. shifts in text meaning*.

⁶⁰ Lásd: Mona Baker: *In Other Words*, London, Routledge, 1992; Michael Hoey: *Patterns of Lexis in Text*, Oxford, Oxford University Press, 1991; Klaudy–Károly: *A lexikai ismétlés szövegalkotó szerepe a fordításban*, 2002, 318–328.

érthető teológiai terminusokat. Továbbá egy-egy áhítat szövege viszonylag rövid, tömör egységet képez, mivel általában egy fő gondolatot fejt ki benne a szerző. Mindezek a tulajdonságok alkalmassá teszik a vallási áhítat műfajába tartozó szövegeket általános következtetések levonására a lexikai ismétlésekkel és a kohéziós eltolódásokkal kapcsolatban.

Módszerek

Az ismétlés kategóriáinak azonosításakor Károly Krisztina elemzését⁶¹ alapul véve az elemzés alapegysége az úgynevezett „lexikai egység”, amely lehet

- egyszavas egység (pl. *hit*, *híd*), beleértve a szóösszetételeket is (pl. *összeköt*, *teherbírás*);
- idióma (pl. *keskeny út*);
- szintagmatikus szerkezet, azaz gyakran együtt használt szavakból álló kifejezés, melynek tagjai együtt utalnak egy egyedi, a kifejezés egyes szavainak jelentéséből álló fogalomra (pl. *Golden Gate híd*, *Isten Igéje*).

Az ismétlések elemzése kézi elemzéssel történt. A megbízhatóság érdekében kettős kódolást alkalmaztunk a kutatásban: a tanulmány szerzőjén kívül egy másik PhD-hallgató is kódolta a szövegeket. A két kódoló eredményeit összehasonlítva az egyezés mind az angol forrásnyelvi, mind pedig a két magyar célnyelvi szöveg esetében 90% fölötti volt.

Az elemzéseket bemutató példákat függelékben csatoljuk. Mindhárom szövegváltozatból az 5. mondat kézi elemzését ragadtuk ki. Az 1–2–3. függelékben az AFNYSZ, az MCNYSZ_1 és az MCNYSZ_2 5. mondatának elemzése látható. Az 5. mondat minden ismétléskapcsolatát jelöltük a többi mondattal.

Az elemzés egységei

A jelen tanulmányban vizsgált szövegminta kis mérete statisztikai elemzéseket ugyan nem tesz lehetővé, azonban néhány számszerű adat elemzése és összevetése mégis érdekes lehet a kutatás szempontjából. Ezen adatokból semmi esetre sem lehet általános következtetéseket levonni, viszont támpontot nyújthatnak

⁶¹ Károly: *Shifts in repetition vs. shifts in text meaning*, 52–62.

egy későbbi, nagyobb korpuszon történő elemzéshez. Károly Krisztina alapján⁶² a következő ismétlésszámokat és a lexikai ismétlések szövegszervező funkciójához kapcsolódó származtatott változókat vizsgáltuk az elemzés során:

1. az ismétléskapcsolatok teljes számát, lebontva az 1. táblázatban felsorolt négyféle ismétléstípusra (egyszerű és komplex ismétlés, valamint egyszerű és komplex parafrázis) mind az angol forrásnyelvi, mind pedig a két különböző magyar célnyelvi változatban;
2. az ismétléskötélékek teljes számát, vagyis azon mondatok számát, melyekben három vagy több ismétléskötélék fordul elő;
3. a szomszédos mondatok közötti ismétléskötélékek számát;
4. a nem szomszédos mondatok közötti ismétléskötélékek számát;
5. a kumulatív kötélek hosszát, azaz az összekötött mondatpárok közötti távolságot, amelyet a kötélekben részt vevő két mondat között lévő mondatok száma ad;
6. a centrális mondatok számát, azaz a kötésben részt vevő mondatok számát;
7. a marginális mondatok számát, azaz a kötésben nem részt vevő mondatok számát.

EREDMÉNYEK

A dolgozat ezen részében először a vizsgálat számszerű adatainak eredményeit ismertetjük. A 2. táblázat bemutatja az angol forrásnyelvi szövegben (AFNYSZ), valamint a két különböző magyar célnyelvi szövegváltozatban (MCNYSZ_1 és MCNYSZ_2) előforduló lexikai ismétlések gyakoriságát, az ismétléskötélékek számát, valamint az előzőekben ismertetett származtatott változók adatait.

2. táblázat. Lexikai ismétlések adatai.

Változók	AFNYSZ	MCNYSZ_1	MCNYSZ_2
Ismétléskapcsolatok száma	54	62	53
Egyszerű ismétlések száma	27	31	28
Komplex ismétlések száma	5	15	15
Egyszerű parafrázisok száma	13	13	7

⁶² Uo., 52–53.

Változók	AFNYSZ	MCNYSZ_1	MCNYSZ_2
Komplex parafrázisok száma	9	3	3
Ismétléskötélékek száma	4	9	6
Szomszédos kötélekek száma	0	1	1
Nem szomszédos kötélekek száma	4	8	5
Kumulatív kötélekhozz	3, 25	2	2, 83
Centrális mondatok száma	4	7	5
Marginális mondatok száma	6	3	5

A táblázatban bemutatott adatok alapján a következő megfigyeléseket tehetjük:

Összességében véve – néhány adat kivételével – az MCNYSZ_2 adatai állnak közelebb az AFNYSZ adataihoz. Az egy szövegben előforduló összes lexikai ismétlések száma az AFNYSZ-ben ötvennégy. Ehhez az MCNYSZ_2 adatai állnak közelebb, melyben ötvenhárom ismétlés fordul elő összesen. Ehhez képest a MCNYSZ_1-ben több, hatvankettő lexikai ismétlés fordul elő összesen.

A lexikai ismétlések különböző típusainak számában már differenciáltabb eltérések mutathatók ki. Az egyszerű ismétlések száma nagyon hasonló mindhárom szövegben, de az MCNYSZ_2-ből nyert adat itt is jobban közelít az AFNYSZ-éhez (MCNYSZ_2: huszonnyolc; AFNYSZ: huszonhét, míg az MCNYSZ_1: harmincegy). A komplex ismétlések számában az AFNYSZ-hez képest jelentős eltérés mutatkozik mindkét magyar célnyelvi szövegben, hiszen utóbbiakban éppen háromszorosára nőtt a komplex ismétlések száma az eredeti szövegben találhatóéhoz képest. Érdekes, hogy a két célnyelvi szöveg adatai viszont megegyeznek: mindkettőben tizenöt komplex ismétlést találunk.

Az ismétléstípusok közt az egyetlen olyan adat, amelynél az MCNYSZ_1 mutat nagyobb hasonlóságot az AFNYSZ-szel, az egyszerű parafrázisok (ezek elsősorban a szinonimákat jelentik) száma. Ebből az ismétléstípusból tizenkettőt találunk az AFNYSZ-ben, tizenhármat az MCNYSZ_1-ben, és csak hetet az MCNYSZ_2-ben. A komplex parafrázisok száma ismét megegyezik a két célnyelvi szövegben (mindkettőben három), az angol forrásnyelvi szöveghez képest (kilenc) azonban lényegesen kevesebb alkalommal éltek a fordítók ennek a típusú ismétlésnek a használatával.

Összességében véve tehát a lexikai ismétlések száma az angol forrásnyelvi szöveghez (AFNYSZ: ötvennégy lexikai ismétlés) képest vagy közel ugyanannyi maradt (MCNYSZ_2: ötvenhárom lexikai ismétlés), vagy nőtt (NCNYSZ_1: hatvankettő lexikai ismétlés). Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy mivel a vizsgált célnyelvi szövegek közül az MCNYSZ_1-ben a lexikai ismétlések száma 14,81%-kal növekedett, ebben a célnyelvi szövegváltozatban nőtt a kohéziós explicités, a szöveg redundánsabb. Az explicitációs hipotézist tehát ennek az angol forrásnyelvű vallási áhítatnak a magyar célnyelvre fordított szövegváltozatai közül az egyik, az MCNYSZ_1 igazolni látszik, míg a másik, az MCNYSZ_2 nem, hiszen ez utóbbi szövegben nem nőtt a lexikai ismétlések száma (2. kutatási kérdés). Meg kell jegyeznünk, hogy a vallási áhítatok műfajába tartozó szövegeken további, nagyobb korpuszon végzett vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy az explicitációs hipotézisről egyértelműbb kijelentést tehessünk.

Az ismétlések egyes típusainál (egyszerű és komplex ismétlés, valamint egyszerű és komplex parafrázis) differenciáltabb eltérések mutathatók ki, ami az ismétlések mintázatainak eltérésére utal. Előfordul a vizsgált szövegekben, hogy az angol forrásnyelvi szövegben található ismétléstípus, például az egyszerű ismétlés helyett a magyar forrásnyelvi szövegben egyszerű parafrázist használ a fordító. Az 1. példában azt figyelhetjük meg, hogy az AFNYSZ írója egyszerű ismétlést használt (*provides – provide*), míg az MCNYSZ_1 fordítója egyszerű parafrázist (*biztosít – nyújt*) alkalmazott. Ebben az esetben az eltolódás oka abban keresendő, hogy a magyar nyelvben különböző igék használatosak az adott kollokációkban. Míg az „átjárás” főnév mellett a „biztosít” ige szerepel gyakran, addig a „biztonságot” főnévhez a „nyújt”, esetleg az „ad” kapcsolódhat, melyekből a fordító választása az előbbi ígére esett.

1. példa:

AFNYSZ 2. mondat:

Stretching across the strait between San Francisco Bay and the Pacific Ocean, it connects two shores that were once separated and **provides** safe passage across the expanse.

AFNYSZ 6. mondat:

We can depend on it to **provide** safety as we navigate life's trials.

MCNYSZ_1 2. mondat:

A San Francisco-öblöt és a Csendes-óceánt összekötő szoroson átnyúlva köti össze a két, korábban különálló tengerpartot, és biztonságos átjárást **biztosít** a szoros fölött.

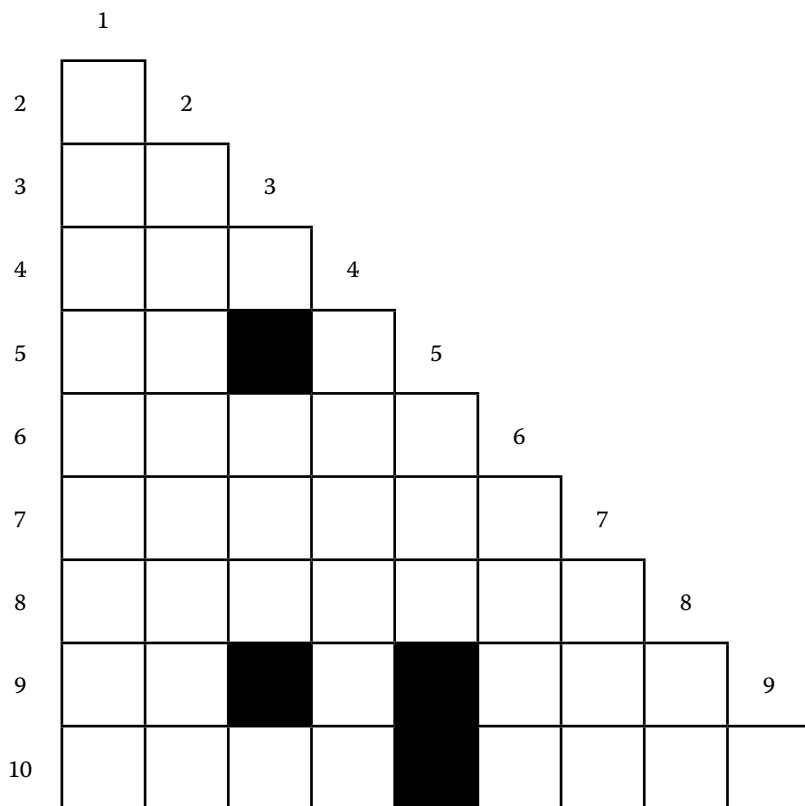
MCNYSZ_1 6. mondat:

Bízhatunk benne, hogy biztonságot **nyújt** életünk viharai közepette.

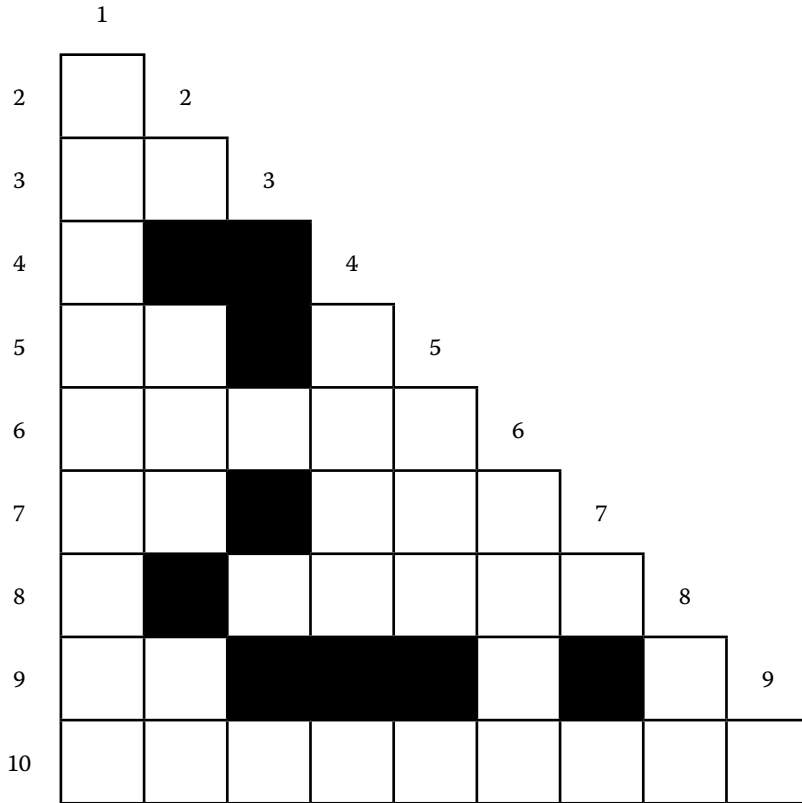
A négy különböző ismétléstípus közül az egyszerű ismétlések, azaz a szó szerinti ismétlések esetében megállapítható, hogy számuk nem változott jelentősen, az MCNYSZ_1-ben négygyel, az MCNYSZ_2-ben mindössze eggyel nőtt a számuk az AFNYSZ-hez képest, így ezek a kis szövegmintán végzett kutatásból nyert adatok nem erősítik meg az ismétléskerülési hipotézist egyik magyar célnyelvi szövegváltozatban sem (3. kutatási kérdés). Ez a hipotézis ugyanis arra a tendenciára utal, hogy a fordítási folyamat során a fordítók sok esetben a forrásnyelvi szövegben találhatónál kevesebb szó szerinti lexikai ismétléssel élnek, sőt akár ki is hagyják azokat. A fenti adatokból láthatjuk, hogy ezeket a szövegeket éppen ellenkező irányú tendencia jellemzi.

A továbbiakban az AFNYSZ-ben található ismétléskötélékek számát vetjük össze a két magyar célnyelvi szövegben létrejövő kötélekek számával, hogy előzetes megállapításokat tehessünk a lexikai eltolódások szövegkoherenciára gyakorolt hatásáról. A 2. táblázat adatait összehasonlítva az ismétléskötélékek számáról megállapítható, hogy az mindkét célnyelvi szövegváltozatban nőtt az AFNYSZ-hez képest. Míg az angol forrásnyelvi szövegben csak négy ismétléskötéléket találunk, az MCNYSZ_1-ben kilenc, a MCNYSZ_2-ben hat ismétléskötélék található. Károly Krisztina⁶³ alapján az ismétléskötélékeket úgynevezett ismétlésmátrixok segítségével ábrázolhatjuk. Az 1. ábra az AFNYSZ, a 2. ábra az MFCNYSZ_1, a 3. ábra az MCNYSZ_2 ismétlésmátrixát mutatja be.

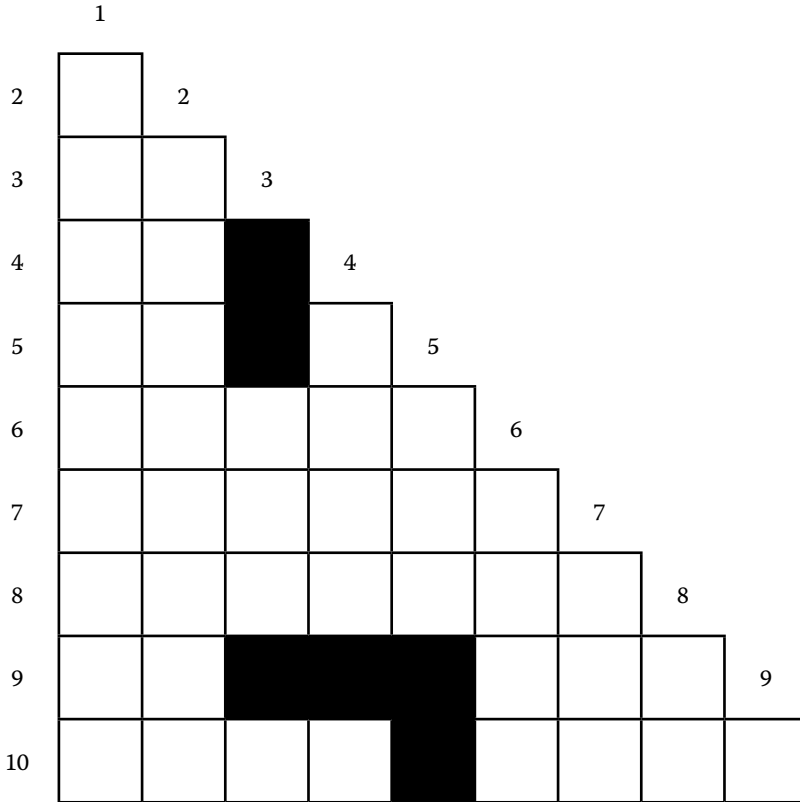
⁶³ Károly: *Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében.*

1. ábra. AFNYSZ.

2. ábra. MCNYSZ_1.

3. ábra. MCNYSZ_2.

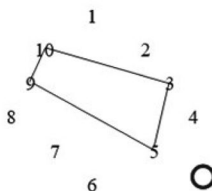
A mátrixokban függőlegesen és átlósan ábrázolt számok (1–10) a mondatokat, a sötétre satírozott négyzetek pedig a mondatpárok között létrejövő ismétléskötélékeket jelölik. Két olyan mondat között jön létre ismétléskötélék, amelyekben legalább három ismétléskapcsolat van. Az AFNYSZ-ben négy ismétléskötélék jött létre: a 3–5., 3–9., 5–9. és 5–10. mondatok között. Az ábrák azt mutatják, hogy egyik magyar célnyelvi szöveg ismétlésmátrixa sem egyezik meg az angol forrásnyelvi szöveg ismétlésmátrixával, tehát nem ugyanazok az ismétléskötélékek a célnyelvi szövegekben.

Az MCNYSZ_2 ismétlésmátrixa közelebb áll az AFNYSZ-éhez, az AFNYSZ minden egyes ismétléskötéléke (3–5., 3–9., 5–9. és 5–10. mondatok között) megismétlődik az MCNYSZ_2 ismétlésmátrixában is, kiegészülve két további kötélekkel (3–4., 4–9.). Az MCNYSZ_1 ismétlésmátrixában az ismétléskötélékek közül három (3–5., 3–9., 5–9.) egyezik meg az AFNYSZ ismétléskötélékeivel, és

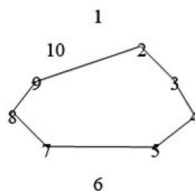
további hat olyan ismétléskötélék jött létre, melyeket az AFNYSZ nem tartalmazott (2–4., 2–8., 3–4., 3–7., 4–9., 7–9.).

Az ismétléskötélékeket ábrázolhatjuk diagrammon is.⁶⁴ A 4–6. ábrák azt mutatják be, hogy a három vagy több ismétléskapcsolatot tartalmazó mondatok, azaz a szöveg centrális mondatai hogyan kapcsolódnak egymáshoz az AFNYSZ-ben (4. ábra), az MCNYSZ_1-ben (5. ábra), valamint az MCNYSZ_2-ben (6. ábra).

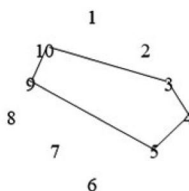
4. ábra AFNYSZ

5. ábra MCNYSZ_1

6. ábra MCNYSZ_2

4–5–6. ábrák. Az ismétléskötélékek hálójának diagrammatikus reprezentációi: három vagy több ismétléskapcsolatot tartalmazó mondatok (centrális mondatok) kötélei az AFNYSZ-ben, az MCNYSZ_1-ben és az MCNYSZ_2-ben.

A 4–6. ábrák megmutatják az angol forrásnyelvi szöveg, valamint a két magyar célnyelvi szövegváltozat ismétléskötélékeinek hálóját. Az AFNYSZ-ben négy centrális mondat (3., 5., 9., 10.) alkotja az ismétléskötélékek hálóját, ezek a mondatok tartalmazzák a szöveg makropozícióit (4. ábra). Az 5–6. ábrákról leolvasható, hogy mindkét magyar célnyelvi szöveg ismétléskötélékeinek hálója eltér az angol forrásnyelvi szöveg hálójától. Az MCNYSZ_2 hálója azonban jelentősen

⁶⁴ Lásd Károly: *Szövegtan és fordítás*, 78.

közelebb áll hozzá, hiszen ez a szövegváltozat öt centrális mondatot tartalmaz (3., 4., 5., 9., 10.), melyek közül négy megegyezik az AFNYSZ centrális mondataival (3., 5., 9., 10.). Az MCNYSZ_1 hálójá nagyobb eltérést mutat: három mondat centrális pozícióban marad (3., 5., 9.) az AFNYSZ-hez képest, egy mondat viszont centrálisból marginálissá vált (10.). Emellett további négy mondat marginálisból centrálissá vált (2., 4., 7., 8.), ami alapján nagyobb eltérést feltételezhetünk a szöveg makropropozicionális tartalmában a forrásnyelvi szövegéhez képest.

Hoey elmélete⁶⁵ és Károly vizsgálatai⁶⁶ alapján ezen adatok ismeretében feltételezhetjük, hogy a magyar célnyelvi szövegváltozatok, különösen az MCNYSZ_1 makropropozicionális tartalma, s ennek következtében akár a globális jelentése is eltérő lehet az angol forrásnyelvi szövegtől. A szövegek globális jelentéseltolódásának pontosabb leírásához azonban a vallási áhítat műfajába tartozó szövegek nagyobb korpuszán végzett további vizsgálatok elvégzésére van szükség.

Annyit mindenesetre kijelenthetünk, hogy az 1–2–3. ábrákon bemutatott ismétlésmátrixok és a 4–5–6. ábrákon szemléltetett hálók alapján is az MCNYSZ_2 globális jelentése közelebb áll az AFNYSZ globális jelentéséhez, továbbá a számszerű adatok jelentős része is azt mutatja, hogy ez a célnyelvi szövegváltozat hasonlít jobban az eredeti szöveghez a lexikai ismétlések által alkotott mintázat tekintetében.

Ahhoz, hogy a magyar célnyelvi szövegek globális jelentésében bekövetkező változást igazolni – vagy éppen cáfolni – tudjuk, további kutatásokat szükséges végezni. Jelen dolgozatban ezekre a vizsgálatokra nem vállalkozom, egy következő tanulmányban azonban mindenképpen érdemes lenne megvizsgálni, hogy a lexikai ismétlések eltolódásai valóban létrehoznak-e makropropozicionális eltolódásokat, ez pedig maga után vonja-e a globális jelentés eltolódását is a célnyelvi szövegváltozatokban.

⁶⁵ Hoey: *Patterns of Lexis in Text*.

⁶⁶ Károly: *Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében*; Károly: *Shifts in repetition vs. shifts in text meaning*.

FÜGGELÉK

1. függelék

5. mondat elemzése

AFNYSZ

Romans 10:14–17

- 1, Northern California is home to the Golden Gate Bridge, a famous landmark and marvel of human engineering. (1 link)
- 2, Stretching across the strait between San Francisco Bay and the Pacific Ocean, it connects two shores that were once separated and provides safe passage across the expanse. (0 links)
- 3, In our spiritual life, faith can also be seen as a type of bridge—one that links us, who were once far from God, to His promises (Isaiah 59:2). (3 links)
- 4, This span is foundational to our relationship with the Lord, offering hope on our journey. (1 link)
- 5, And the more we immerse ourselves in God's Word and absorb His principles, the stronger this bridge of faith becomes. (5; 10)
- 6, We can depend on it to provide safety as we navigate life's trials. (0 links)
- 7, As believers, we can find comfort knowing we're connected to God's love, grace, and redemption. (1 link)
- 8, Through faith, we can walk boldly on the path Jesus has laid out for us, safely traversing chasms of danger and doubt. (1 link)
- 9, Whenever you see a bridge, let it serve as a symbol of how faith unites us with the living God and guides us to abundant life in Him. (3 links)
- 10, And keep in mind that a regular intake of Scripture reinforces our "bridge," adding to its strength and stability. (5 links)

2. függelék

5. mondat elemzése

MCNYSZ_1

- 1, Észak-Kaliforniában található a híres látványosság, a Golden Gate-híd, a mérnöki tudomány egyik csodája. (1 link)
- 2, A San Francisco-öblöt és a Csendes-óceánt összekötő szoroson átnyúlva köti össze a két, korábban különálló tengerpartot, és biztonságos átjárást biztosít a szoros fölött. (0 links)
- 3, Lelki életünkben a hit is egyfajta híd: bár egykor távol voltunk Istentől, összeköt minket az Ő ígéreteivel (Ézs. 59:2.). (3 links)
- 4, Ez az összeköttetés létfontosságú az Úrral való kapcsolatunkban, és reményt ad életünk útján. (0 links).
- 5, Minél inkább elmélyedünk Isten Igéjében és magunkba szívjuk az Ő igazságát, annál erősebbé válik hitünk hídja. (5; 8)
- 6, Bízhatunk benne, hogy biztonságot nyújt életünk viharai közepette. (0 links)
- 7, Mi, hívők vigasztalást nyerhetünk abból, hogy tudjuk: össze vagyunk kötve Isten szeretetével, kegyelmével és megváltásával. (2 links)
- 8, Hitünk által bátran járhatjuk az utat, amit Jézus jelölt ki számunkra, és biztonsággal kelhetünk át a veszély és a kétség szakadékain. (1 link)
- 9, Ha megpillantasz egy hidat, jusson eszedbe, hogyan kapcsol össze a hit az élő Istennel, és hogyan vezet a Benne való bővelkedő életre. (3 links)
- 10, Azt se felejtsd el, hogy a rendszeres Igeolvasás erősebbé és szilárdabbá teszi ezt a hidat. (2 links)

3. függelék

5. mondat elemzése

MCNYSZ_2

Római levél 10:14–17.

Római levél 10:14–17.

- 1, A Golden Gate Bridge, amely az ember által végzett mérnöki munka egyik nevezetes építménye és csodája, az amerikai Észak-Karolina állam területén található. (0 links)
- 2, A San Francisco-i öböl és a Csendes óceán közt húzódó szoroson átívelve összeköt két, egykor egymástól elválasztott partot, és biztonságos átkelést tesz lehetővé a hatalmas távolságon át. (0 links)
- 3, Hasonlóképpen egyfajta hídként tekinthetünk a hitre szellemi életünk esetében – olyan hídként, amely összeköt bennünket, akik valaha távol éltünk Istentől, az Ő ígéreteivel (Ézs. 59:2). (4 links)
- 4, Ez az összeköttetés alapvető szerepet játszik az Úrral való kapcsolatunkban, reménységet adva számunkra földi útunk során. (1 link)
- 5, És minél inkább elmélyedünk Isten Igéjében, és befogadjuk az Ő alapelveit, annál erősebb lesz hitünk hídja. (5; 9)
- 6, Nyugodtan rá hagyatkozhatunk, amikor az élet kihívásai közt biztos támpontra van szükségünk. (0 links)
- 7, Hívó keresztyénként megnyugvásra lelhetünk abban a tudatban, hogy Isten szeretetét, kegyelmét és megváltását nem veszíthetjük el. (2 links)
- 8, Hit által bátorrá válhatunk a keskeny úton, amelyet Jézus kijelölt számunkra, és biztonságban juthatunk át a veszélyek vagy kétségek szakadékain. (1 link)
- 9, Ha hídát látsz, tekintsd rá úgy, mint annak jelképére, hogy miként köt össze bennünket az élő Istennel a hit, és hogyan vezet minket az Őbenne való bővülő életre. (3 links)
- 10, És ne feledd, hogy a Szentírás rendszeres tanulmányozása megerősíti bennünk ezt a „hídat”, mind annak teherbírást, mind stabilitását növelve. (3 links)

IRODALOMJEGYZÉK

- BAKER, Mona: *In Other Words*, London, Routledge, 1992. <https://doi.org/10.4324/9780203327579>
- BAKER, Mona: Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications, in Mona Baker – Gill Francis – Elena Tognini-Bonelli (eds.): *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, Amsterdam–Philadelphia, Benjamins, 1993, 233–250.
- BAKER, Mona: Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead, in Harold Somers (ed.): *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*, Amsterdam–Philadelphia, Benjamins, 1996, 175–186.
- BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, I. kötet, A–D, Budapest, Akadémiai, 1959–1962.
- BLUM-KULKA, Shoshana: Shifts of Cohesion and Coherence in Translation, in Juliane House – Shoshana Blum-Kulka (eds.): *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*, Tübingen, Narr, 1986, 17–35.
- DIMITROVA, Englund B.: *Expertise and Explicitation in the Translation process*, Amsterdam, Benjamins, 2005.
- DIÓS István – VICZIÁN János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon IV.*, Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- DRÓTH Júlia: *Fától az erdőt. Kérdések és válaszok a fordítás technikájáról*, Budapest, Magyar Fordítók Egyesülete, 2011.
- GÖPFERICH, Susanne: *Interkulturelles Technical Writing: Fachliches adressatengerecht vermitteln. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*, Tübingen, Narr, 1998.
- HOEY, Michael: *Patterns of Lexis in Text*, Oxford, Oxford University Press, 1991.
- KÁROLY Krisztina: *Szövegtan és fordítás*, Budapest, Akadémiai, 2007.
- KÁROLY Krisztina: Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében. Lexikai ismétlés-eltolódások a magyar–angol fordításban, *Magyar Nyelv*, 106. évf., 2010/3, 322–338.
- KÁROLY Krisztina: Shifts in repetition vs. shifts in text meaning. A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation, *Target*, vol. 22, 2010/1, 40–70.
- KÁROLY Krisztina: A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében, *Magyar Nyelvőr*, 136. évf., 2012/3, 304–325.
- KÁROLY Krisztina: *Szövegkoherencia a fordításban*, Budapest, ELTE Eötvös, 2014.
- KLAUDY Kinga: Az explicitációs hipotézisről, *Fordítástudomány*, 2. évf., 1999/1, 5–22.
- KLAUDY Kinga – KÁROLY Krisztina: *A lexikai ismétlés szövegalkotó szerepe a fordításban*, in *Szöveg az egész világ: Petőfi S. János 70. születésnapjára*, Budapest, Tinta, 2002, 318–328.
- KLAUDY Kinga – KÁROLY Krisztina: Implicitation in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation, *Across Languages and Cultures*, vol. 6, 2005/1, 13–29.

- KLAUDY Kinga: Az aszimmetria hipotézis, in Bartha Magdolna – Stephanides Éva (szerk.): *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. MANYE Kongresszus előadásai*, Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2001, 371–379.
- KLAUDY Kinga: Az implicitációról, in Navracsics Judit – Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*, Szeged, Generália, 2004, 70–75.
- KOPPÁNDI Botond Péter: Az „új homiletika” mozgalom és az amerikai protestáns prédikálás megújítása, PhD-értekezés, Debrecen–Kolozsvár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2016.
- MAKKOS Anikó – ROBIN Edina: Explicitáció és implicitáció a visszafordításban, *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 11. évf., 2011/1–2, 135–150.
- NAGY István: *Homiletika*, Budapest, KRE HTK, 2006.
- PÁPAI Vilma: Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével, doktori értekezés, kézirat, Pécs–Győr, PTE–SZIE, 2001.
- PÁPAI Vilma: Explicitáció – a fordítás univerzális jellemzője?, in Robin Edina – Seidl-Péché Olívia (szerk.): *Fókuszban a fordított és tolmácsolt szöveg. Korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon*, ford. Heltai Edit Fruzsina, Juhász Dóra, Kis Elizabet, Nagy Laura, Szász Barna, Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program – MANYE Fordítástudományi Szakosztály, 2020, 95–122.
- ROBIN Edina: A fordítási univerzálék újraértelmezése, in Károly Krisztina – Fóris Ágota (szerk.): *A fordítás titkos ösvényein. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II.*, Budapest, ELTE Eötvös, 2015, 75–90.
- ROBIN Edina: Explicitáció és implicitáció az explicitéség szolgálatában, in Robin Edina – Zachar Viktor (szerk.): *Fordítástudomány ma és holnap*, Budapest, L’Harmattan, 2018, 157–174.
- ROBIN Edina: *Fordítási univerzálék és lektorálás*, Budapest, ELTE Eötvös, 2018.
- SEGUINOT, Candace: Pragmatics and the Explicitation Hypothesis, *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction*, vol. 1, 1988/2, 106–114.
- SHLESINGER, Miriam: Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting, *The Translator*, vol. 1, 1995/2, 193–214. <https://doi.org/10.1080/13556509.1995.10798957>
- TOURY, Gideon: What are Descriptive Studies into Translation Likely to Yield apart from Isolated Descriptions?, in Kitty M. Van Leuven-Zwart – Ton Naaijken (eds.): *Translation Studies: The State of the Art*, Amsterdam–Atlanta, GA, Rodopi, 1991, 179–192.
- VINAY, Jean-Paul – DARBELNET, Jean: *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*, Amsterdam–Philadelphia, PA, Benjamins, 1995. <https://doi.org/10.1075/btl.11>
- VIOLA Éva: A retorikastruktúra-elmélet egy fordítástudományi kutatás háttérében. Angol–magyar vallási szövegek vizsgálata, PhD-értekezés, ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2020. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.005>

FELADATOK AZ EGYHÁZI ÉS BÖLCSESZETTUDOMÁNYI SZÖVEGEK FORDÍTÁSÁNAK OKTATÁSÁHOZ

—◀▶—
DRÓTH JÚLIA

Az alábbiakban a *Bölcészeti és egyházi szövegolvasás* című szeminárium gyakorlati óráira készített feladatlapokból tesztek közzé néhányat. Ezek a feladatso-
rok órai munkára, jelenléti és távoktatásra, egyéni és csoportos oktatásra egyaránt
alkalmasak.

A tantárgyat a szakfordító szakirányú továbbképzés utolsó félévében választhat-
ják a hallgatók. Az 1. feladatlap jó indításnak bizonyult a tantárgy oktatásában.⁶⁷

1. FELADATLAP / PÁL APOSTOL LEVELE

1. Előzetes feladat:

- a) Olvassuk el Lanstyák István *A fordítási egyenértékűség néhány válfajá-
ról. Szempontok a magyar Újszövetség-fordítások és revíziók vizsgálatához*
című tanulmányát!⁶⁸
- b) Beszéljük meg a tanulmányban szereplő legfontosabb fogalmakat:
 - egyenértékűség fogalma és típusai (konnotatív, stiláris, pragmatikai, szer-
kezeti, szövegszintű)
 - forrásnyelvi szöveg
 - hasonlóság
 - relevancia
 - direkt fordítás
- c) Nyissuk meg a tanulmányban szereplő weboldalakat, tanulmányozzuk tar-
talmukat, használhatóságukat.

⁶⁷ A 2. és 3. feladatlaphoz a következő weboldal szövegeit és képeit használtam: Today's Reading | CHRISTIAN ART | Daily Gospel Reading & Art Reflection. <https://christian.art/todays-reading/>

⁶⁸ Lanstyák István: A fordítási egyenértékűség néhány válfajáról. Szempontok a magyar Újszövet-
ség-fordítások és revíziók vizsgálatához, *Fórum*, XVI. évf., 2014/1, 61–92. (Letöltés: 2025. feb-
ruár 4.)

2. feladat. 1Kor1369: összehasonlítási gyakorlat (Lanstyák István cikkének elolvasása után):

Megfigyelési és megbeszélési szempontok:

- írásforma, helyesírás
- nevek fordítása (személy, hely stb.)
- egyházi események
- lexikai választás
- grammatikai választás
- érthetőség a mai köznyelvhez viszonyítva
- hagyományok követése a mai célnyelvi olvasó elvárásai szerint

	Magyar Biblia-társulat újfordítású Bibliája (1990) Pál első levele a korinthusiakhoz 13. fejezet	Biblia. Károli Gáspár fordítása (1590) Pál Apostolnak a Korinthusbeliekhez írt I. levele 1 Kor 13	Biblia. Szent István Társulat fordítása (2013) Korintusiaknak írt I. levél 1 Kor 13	Református Biblia (Kálvin János Kiadó) (Revideált protestáns, 2014?) Pál első levele a korinthusiakhoz 1Kor. 13
1 Kor 13,1	1Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom.	Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen én bennem, olyanná lettem, mint a zengő ércz vagy pengő czimbalom.	Szólhatok az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom.	Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom. * zengő érc vagy pengő cimbalom: Pál dallam nélküli hangszereket említ, szó szerint: ércgongot és réztányért

⁶⁹ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/BibliaKalvinJ-reformatus-biblia-kalvin-janos-kiado-1/pal-elso-levele-a-korinthusiakhoz-16EFD/1kor-13-172F9/#BibliaKalvinJ%5E53:13.1>
(Letöltés: 2025. február 4.)

1 Kor 13,2	² És ha prófétálni is tudok, ha minden titkot ismerek is, és minden bölcsességnek birtokában vagyok, és ha teljes hitem van is, úgyhogy hegyeket mozdíthatok el, szeretet pedig nincs bennem: semmi vagyok.	És ha jövődőt * tudok is mondan, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem + van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyökről, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi vagyok. * Mát. 7,22. + Mát. 17,20.	Lehet prófétáló tehetségem, ismerhetem az összes titkokat és mind a tudományokat, hitemmel elmozdíthatom a hegyeket, ha szeretet nincs bennem, mit sem érek.	És ha prófétálni is tudok, ha minden titkot ismerek is, és minden bölcsességnek birtokában vagyok, és ha teljes hitem van is, úgyhogy hegyeket mozdíthatok el, szeretet pedig nincs bennem: semmi vagyok. * Mt 17,20
1 Kor 13,3	³ És ha szétosztom az egész vagyonomat, és testem tűzhalálra számom, szeretet pedig nincs bennem: semmi hasznom abból.	És ha vagyonomat mind felétem is, * és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi hasznom abból. * Mát. 6,1. Ján. 15,13. Róm. 12,8. 20. 1 Ján. 3,17.	Szétoszthatom mindenemet a nélkülözők közt, odaadhatom a testemet is égőáldozatul, ha szeretet nincs bennem, mit sem használ nekem.	És ha szétosztom az egész vagyonomat, és testem tűzhalálra számom, szeretet pedig nincs bennem: semmi hasznom abból.
1 Kor 13,4	⁴ A szeretet türelmes, jóságos; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel.	A szeretet * hosszú tűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. * Péld. 10,12. 1 Pét. 4,8.	A szeretet türelmes, a szeretet jóságos, a szeretet nem féltékeny, nem kérkedik, nem is kevély.	A szeretet türelmes, jóságos; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel.
1 Kor 13,5	⁵ Nem viselkedik bántóan, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a rosszat.	Nem cselekszik éktelenül, nem keresi * a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt, * Fil. 2,4. 5. 21.	Nem tapintatlan, nem keresi a maga javát, nem gerjed haragra, a rosszat nem rója fel.	Nem viselkedik bántóan, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a rosszat.

1 Kor 13,6	⁶ Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal.	Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal;	Nem örül a gonoszságnak, örömet az igazság győzelmében leli.	Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal.
1 Kor 13,7	⁷ Mindent elfedez, mindent hisz, mindent remél, mindent eltűr.	Mindent elfedez, * mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr. * rész 9,12. Péld. 10,12. Róm. 15,1. 1 Pét. 4,8.	Mindent eltűr, mindent elhisz, mindent remél, mindent elvisel.	Mindent elfedez, mindent hisz, mindent remél, mindent eltűr.
1 Kor 13,8	⁸ A szeretet soha el nem múlik. De legyen bár prófétálás: el fog töröltetni; legyen nyelveken való szólás: meg fog szűnni; legyen ismeret: el fog töröltetni.	A szeretet soha el nem fogy: de legyenek bár jövődömondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik.	S a szeretet nem szűnik meg soha. A prófétálás végetér, a nyelvek elhallgatnak, a tudomány elenyésczik.	A szeretet soha el nem múlik. De legyen bár prófétálás: el fog töröltetni; legyen nyelveken való szólás: meg fog szűnni; legyen ismeret: el fog töröltetni.
1 Kor 13,9	⁹ Mert töredékes az ismeretünk, és töredékes a prófétálásunk.	Mert rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a prófétálás.	Most megismerésünk csak töredékes, és töredékes a prófétálásunk is.	Mert töredékes az ismeretünk és töredékes a prófétálásunk.
1 Kor 13,10	¹⁰ Amikor pedig eljön a tökéletes, eltöröltetik a töredékes.	De mikor eljő a teljesség, * a rész szerint való eltöröltetik. * Eféz. 4,13. 1 Ján. 3,2.	Ha azonban elérkezik a tökéletes, ami töredékes, az véget ér.	Amikor pedig eljön a tökéletes, eltöröltetik a töredékes.

1 Kor 13,11	¹¹ Amikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek, úgy éreztem, mint gyermek, úgy gondolkoztam, mint gyermek; amikor pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermeki dolgokat.	Mikor gyermek valék, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek: mineműtána pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat.	Gyermekek között úgy beszéltem, mint a gyermek, úgy gondolkoztam, mint a gyermek, úgy ítéltam, mint a gyermek. De amikor elértem a férfikort, elhagytam a gyermek szokásait.	Amikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek, úgy éreztem, mint gyermek, úgy gondolkoztam, mint gyermek; amikor pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermeki dolgokat.
1 Kor 13,12	¹² Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismereni, ahogyan engem is megismert az Isten.	Mert most tükör által homályosan * látunk, akkor pedig színről színre; most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerem majd, a mint én is megismerttettem. * 2 Kor. 5,7. 1 Ján. 3,2.	Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről színre. Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem mindent, ahogy most engem ismernek.	Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismereni, ahogyan engem is megismert az Isten. * 4Móz 12,8; 1Jn 3,2
1 Kor 13,13	¹³ Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet.	Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.	Addig megmarad a hit, a remény és a szeretet, ez a három, de közülük a legnagyobb a szeretet.	Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet.

Jegyzetek:

13,1–10.

A szeretet értékét a többi adománnyal való összehasonlítás emeli ki. A nyelvek adománya, még ha anyagi nyelvnek látszik is, csupán a hangszer csengése mindaddig, amíg a dicséret és imádás nem szeretetből fakad. A buzdítás, jövendőlés, csodatevés és bármiféle buzgóság csak akkor értékes, ha Istennek és az embereknek a szeretete fűti. A szeretet

tulajdonságait az apostol úgy sorolja fel, hogy szembetűnjön az önzetlenség, az áldozatkészség és a jóakarat. A kegyelmi adományok közül egyedül a szeretetet visszük át az örök életbe. A buzdítás, jóvendülés, kinyilatkoztatás csak részeket tár fel a természetfölötti világból, azért Isten színéről színre látásának állapotában ezek megszűnnek.

13,11–13.

A földi élet az üdvösség állapotához viszonyítva olyan, mint a gyermekkor összehasonlítva a férfikorral. Itt csak a hit homályában ismerjük meg Istent és reménykedünk, hogy egykor bírni fogjuk. A színről színre látásban megszűnik a hit és a remény, hiszen Isten jelen lesz, a szeretet azonban ott is megmarad. Az apostol elsősorban az Istenre irányuló szeretetről beszél, de Isten szeretetéből nem lehet kizárni embertársainkat sem. Tehát az emberek iránti őszinte szeretetünk is megmarad az egész örökkévalóságon át.

Az egyháznak azóta is legnagyobb karizmája a szeretet erénye. Isten országának és embertársaink javának őszinte munkálása, az önzés háttérbe szorítása meggyőzőbben igazolja az Egyház isteni eredetét, mint bármilyen más kegyelmi adomány. A csodákat lehet félremagyarázni, a szeretetnek ellenben hódító és vonzó ereje van. Megszünteti az előítéletet, fogékonyvá tesz a hitre.

2. FELADATLAP / ALL SAINTS DAY, MATTHEW 5:1–12A

The Adoration of the Trinity, painted by Albrecht Dürer (1471–1528), oil on panel, painted in 1511, © Kunsthistorisches Museum, Vienna

1. feladat: Olvassa el az alábbi bibliai szöveget! Hogyan értelmezhető és fordítható az első sora?

Matthew 5:1–12a

‘How happy are the poor in spirit; theirs is the kingdom of heaven.

Happy the gentle: they shall have the earth for their heritage.

Happy those who mourn: they shall be comforted.

Happy those who hunger and thirst for what is right: they shall be satisfied.

Happy the merciful: they shall have mercy shown them.

Happy the pure in heart: they shall see God.

Happy the peacemakers: they shall be called sons of God.

Happy those who are persecuted in the cause of right: theirs is the kingdom of heaven.

‘Happy are you when people abuse you and persecute you and speak all kinds of calumny against you on my account. Rejoice and be glad, for your reward will be great in heaven.’

Az 1. sor értelmező fordítása:

2. feladat: Olvassa el ugyanennek a sornak különböző, nyomtatásban megjelent fordítási változatait.⁷⁰ Vesse össze a szövegrészletek jegyeit a kiadás évszámával, és a megjegyzés című hasámban tömören összegezze az értelmezés és a fordítás főbb irányát.

Mt 5,3

Megfigyelési szempontok:

- írásforma, helyesírás
- nevek fordítása (személy, hely stb.)
- egyházi események
- lexikai választás
- grammatikai választás
- érthetőség a mai köznyelvhez viszonyítva
- hagyományok követése a mai CNY olvasó elvárásai szerint

⁷⁰ Szövegváltozatok forrása: Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther – Kálvin – Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2013, 206–207.

	Kiadás	Szövegrészlet	Megjegyzés
1	Károli (1590)	Bódogok a lelki szegények, mert övék az mennyeknek országa.	
2	Revideált Károli (1908)	Boldogok a lelki szegények: mert övék a mennyeknek országa.	
3	Újonnan revideált Károli (2011)	Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa.	
4	Revideált protes- táns új (2014)	Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa.	
5	Szent István Tár- sulat (2013)	Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa.	
6	Szent Jeromos (Neovulgata) (2007)	Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa.	
7	Békés-Dalos (1951)	Boldogok a lélekben szegények: övék a mennyek országa.	
8	Kecskeméthy (1938?, 2002)	Boldogok a szellemi szegények; mert azoké a mennyek országa.	
9	CSIA (1978)	Boldogok a Szellem által a szegények, mert övék a mennyek királyi uralma!	
10	Egyszerű fordítás (2012)	Milyen boldogok és áldottak, akik felismerik, hogy szükségük van Istenre, mert övék Isten Királysága!	
11	Hit Gyülekezete (megjelenés alatt)	Boldogok a Szellem koldusai, mert övék a menny uralma!	

3. feladat:

a) Fordítsa le az alábbi szöveget magyarra bibliai vonatkozású szótárak használatával. Készítsen négyhasábos szószedetet a források feltüntetésével.

b) Található a szövegben egyházi terminus? Ha igen, ezekből készítsen héthasábos terminológiai táblázatot! – Órai előkészítés lehet: terminusok közös kikeresése

Reflection on the Painting

In our Gospel reading [Matthew 5:1–12a] for All Saints' Day Jesus gives us the beatitudes. The *BE-ATTITUDES*... the attitudes of being... the ways we should act. They are much more than laws: they serve as a guide for our journey through life. They are much more than just a set of regulations: they set out Jesus' vision of where true happiness lies.

Today on All Saints' Day we are grateful for the lives of so many people of every age and throughout the ages who have lived their lives as best they could within the vision and spirit of the gospel of Jesus Christ, and after taking inspiration from the saints. When the Feast of All Saints was instituted in 840 AD, its purpose was two-fold. Firstly, the Church wanted to venerate all of the saints and martyrs on this special feast. There were simply not enough days in the liturgical year to honour all of the women and men who had been canonised saints by the Catholic Church. Then the Church also recognised that throughout the centuries, right up to this very day, there also were many other holy women and men who had not formally been named a saint. Therefore, All Saints is the feast day of *all* the saints, named and unnamed.

Our painting, the Landauer Altarpiece by Albrecht Dürer, depicts the Trinity: God is shown as emperor, holding Christ on the Cross and surmounted by the dove of the Holy Ghost. Around the figure of God are rings of angels. Below them on the left we see a crowd of martyrs, led by Mary. On the right we have a group of Old Testament prophets, kings and saints, led by St John the Baptist... just a few saints depicted in our painting, but all saints being celebrated today...

by Patrick van der Vorst

3. FELADATLAP / PANCAKE TUESDAY

*The Pancake Bakery, Painted by Pieter Aertsen (1508-1575), painted in 1560,
Oil on panel © Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam*

1. Milyen ünnepre utal a festmény?⁷¹

2. A válaszhoz fordítsuk le az alábbi szöveget! Az egyházi kifejezések forrását dokumentáljuk!

Reflection on the Painting

Today is Shrove Tuesday, Pancake Tuesday, Mardi Gras, Carnival, Carnevale... whatever we want to call it. It is the day before Ash Wednesday. Our Gospel reading from Matthew reminds us, before we start Lent, how our light 'must shine in the sight of men'. Light is mentioned in today's reading, and on the other side of Lent, at Easter. Light is central during the Easter Vigil. Lent list between two readings of light.

⁷¹ Húshagyókedd.

3. Utószerkesztés: Hol kell javítanunk a DeepL gépi fordító program megoldását? Változások nyomon követésével és megjegyzésbuborékokkal jelöljük!⁷²

Reflection on the Painting	Gondolatok a festményről
Today is Shrove Tuesday, Pancake Tuesday, Mardi Gras, Carnival, Carnevale... whatever we want to call it. It is the day before Ash Wednesday. Our Gospel reading from Matthew reminds us, before we start Lent, how our light ‘must shine in the sight of men’. Light is mentioned in today’s reading, and on the other side of Lent, at Easter. Light is central during the Easter Vigil. Lent list between two readings of light.	Ma van a Nagyünnep, Palacsinta kedd, Farsang, Karnevál, Carnevale... nevezük, ahogy akarjuk. Ez a hamvazószerda előtti nap. Evangéliumi olvasmányunk Máté evangéliumából arra emlékeztet minket, mielőtt elkezdenénk a nagyböjtöt, hogy a mi fényünknek „világítania kell az emberek előtt”. A mai olvasmányban és a nagyböjt másik felén, húsvétkor is szó esik a fényről. A húsvéti vigília során a fény központi szerepet játszik. A nagyböjti lista két olvasmány között a fényről szól. Translated with www.DeepL.com/Translator (free version)

⁷² Tanári megjegyzés az utószerkesztéshez:

- Az idézetet egy hivatalos magyar fordításból kell átvenni és dokumentálni. A „must shine in the sight of men” fordításának javítása például: „világítania kell az emberek előtt” > „fényljk a ti világosságtok az emberek előtt” (Károli Gáspár fordítása)
- Javítsuk az idézőjelet! (A magyarban alsó 99-cel kezdjük: „)
- Ellenőrizzük a hagyományhoz kötődő kollokációkat! Például: nagyböjti lista (DL, a kifejezés bizonyos szövegekben megtalálható) > nagyböjti leltár (hagyományos szóhasználat)
- Téves értelmezés javítása: Lent list between two readings of light. > A nagyböjti lista két olvasmány között a fényről szól. > ... a fény két értelmezése között.

4. Keressük meg a Biblia magyar fordításából az alábbi részletet! Dokumentáljuk, melyik forrást használtuk, és hogyan értük el!⁷³

Matthew 5:14-16

Jesus said to his disciples:

‘You are the light of the world. A city built on a hill-top cannot be hidden. No one lights a lamp to put it under a tub; they put it on the lamp-stand where it shines for everyone in the house. In the same way **your light must shine in the sight of men**, so that, seeing your good works, they may give the praise to your Father in heaven.’

5. Házi feladat: Folytassuk a szöveg fordítását a hagyományokról:

Today is the last day of indulging in food or things that we are planning to sacrifice for the upcoming forty days of Lent. That is why the word Carnival for today is a good word to use, as it derived from the Latin words *carnem levare*, meaning ‘to take away the flesh’. So it is a day time to shed things of the flesh in order to prepare spiritually for Lent. Whilst it was meant to be a day to already enter a reflective state of the soul, over the years shrove Tuesday became a day to enjoy the worldly things for one last day before the forty days of Lent. The Church tried to restore the penitential nature of this time already in 1748. Pope Benedict XIV instituted the “Forty Hours of Carnival,” whereby prayers were offered and the Blessed Sacrament was exposed in Churches in churches during the three days preceding Ash Wednesday. His a letter entitled, ‘*Super Bacchanalibus*’ granted a plenary indulgence to anyone who adored the exposed Blessed Sacrament on this day.

Our painting by Pieter Aertsen shows how many of us may celebrate today, by making pancakes. Popular tradition goes that in the past people would make pancakes on Shrove Tuesday as a good way to use up all the remaining eggs, milk and butter (all the animal products) that would forbidden throughout Lent, in certain countries. So if you are making pancakes tonight, enjoy!

⁷³ Tanári megjegyzés Mt 5,13–16 fordítási változatairól:

Károli

13. Ti vagytok a földnek sava; ha pedig a só megízetlenül, mivel sózzák meg? nem jó azután semmire, hanem hogy kidobják és eltapossák az emberek.

14. Ti vagytok a világ világossága. Nem rejtethetik el a hegyen épített város.

15. Gyertyát sem azért gyújtanak, hogy a véka alá, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék és fényljék mindazoknak, a kik a házban vannak.

16. Úgy fényljék a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyákat.

Szent István Társulat:

13 Ti vagytok a föld sója. Ha a só ízét veszti, ugyan mivel sózzák meg? Nem való egyébre, mint hogy kidobják, s az emberek eltapossák. 14Ti vagytok a világ világossága. A hegyen épült várost nem lehet elrejtteni. 15S ha világot gyújtanának, nem rejtik a véka alá, hanem a tartóra teszik, hogy mindenkinek világítson a házban. 16Ugyanígy a ti világosságotok is világítson az embereknek, hogy jótetteiteket látva dicsőítsék mennyei Atyákat!

IRODALOMJEGYZÉK

FABINY Tibor – PECSUK Ottó – ZSENGELLÉR József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther – Kálvin – Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2013, 206–207.

LANSTYÁK István: A fordítási egyenértékűség néhány válfajáról. Szempontok a magyar Újszövetség-fordítások és revíziók vizsgálatához, *Fórum*, XVI. évf., 2014/1, 61–92.

Elektronikus oldalak:

Christian Art. <https://christian.art/todays-reading/>

Arcanum. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/BibliaKalvinJ-reformatus-biblia-kalvin-janos-kiado-1/pal-elso-levele-a-korinthusiakhoz-16EFD/1kor-13-172F9/#-BibliaKalvinJ%5E53:13.1>

A KÖTET SZERZŐI

Dróth Júlia egyetemi docens, a Károli Gáspár Református Egyetem, Anglisztika Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék docense. Kutatási területe a fordítástudomány és a fordításpedagógia. Fordítástechnikát, szaknyelvet és szakfordítást oktatott több egyetemen (SZIE, ELTE, Corvinus, Veszprémi Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem). Témavezető az ELTE Fordítástudományi doktori programjában, a MANYE Fordítástudományi Szakosztályának alapító elnöke, a Modern Nyelvoktatás és a Fordítástudomány című folyóiratok szerkesztőbizottsági, illetve tanácsadó testületi tagja. Szakfordítóként is dolgozik.

Greizer Miklós többek között az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett angol szakon, **Greizer Zsófia** pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán angol és német szakon, angol fordítói specializációval kiegészítve. Greizer Miklósnak is van fordítói múltja, ószövetségi és új-szövetségi bevezetőt fordított angolból, amelynek Greizer Zsófia volt az anyanyelvi lektora.

Kovács Tímea a Károli Gáspár Református Egyetem Angol Nyelvészeti Tanszékének docense. Alkalmazott nyelvészetből szerzett PhD-fokozatot. Tudományos érdeklődési területei közé tartozik a fordítástudomány, a gépi fordítás és utószerkesztés, a korpusznyelvészet és a kétnyelvűség. Egyetemi tevékenysége mellett rendszeresen fordít és tolmácsol.

Ludányi Zsófia Deme László-díjas nyelvész, a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Nyelvhasználati és nyelvi tanácsadási kutatócsoportjának vezetője, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének docense. 2013-ban szerezte meg PhD-fokozatát az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájában, 2024-ben ugyanitt habilitált. 2015-től tagja, 2024-től titkára az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának, valamint tagja az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának is. A PeLi Oktatásnyelvészeti Kutatócsoport alapító tagja, részt vesz a komáromi Selye János

Egyetem Tanárképző Karán működő Variológiai Kutatócsoport és a Szemere Gyula anyanyelv-pedagógiai kutatócsoport munkájában. Kutatási területei: a nyelvmenedzselés-elmélet alkalmazási lehetőségei, az intézményes nyelvi tanácsadás nemzetközi és hazai gyakorlatai, helyesírás, szaknyelvi helyesírások.

M. Pintér Tibor nyelvész, a KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszékének docense. Kutatásaiban elsősorban nyelvtechnológiával, kétnyelvű nyelvhasználatról, valamint bibliafordítással foglalkozik. A bibliafordítás kapcsán annak történeti vonatkozásait, a fordításelméleti megközelítéseket, valamint a magyar nyelvű fordítások nyelvtechnológiai feldolgozását kutatja. 2023-ban jelent meg *A bibliafordítás tudománya. Bibliafordításról – nyelvész szemmel* című monográfiája. Az Egyesített Bibliaolvasó (EBO, ebo.kre.hu) vezetője.

Macsári Istvánné Szegedi Eszter a Pázmány Péter Katolikus Egyetem német, majd angol bölcsész- és tanár szakjain szerzett mesterdiplomát. A Károli Gáspár Református Egyetem bölcsészettudományi, egyházi, jogi, gazdasági, műszaki, európai uniós és társadalomtudományi *szakfordítói* és műfordítói szakirányú továbbképzésén szerzett képesítést angol és német, valamint magyar nyelvekből. 2023 szeptembere óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolája Fordítástudományi Doktori Programjának a doktorandusza. Az egyházi szakfordítás területén elsősorban az egyházi, illetve keresztyén vallási irodalom szövegtípusainak, műfajainak fordítási kérdései és a hozzájuk kapcsolódó fordításoktatási kérdések iránt érdeklődik.

Szentirmay Piroska a Pécsi Tudományegyetemen szerzett diplomát 2000-ben olasz nyelv és irodalom, 2009-ben angol nyelv és irodalom szakon, majd 2020-ban kezdte meg doktori tanulmányait az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Fordítástudományi Programjában. A fordítás és tolmácsolás területén szabadúszó fordítóként az egyházi, valamint a fenntarthatósági, ESG területeken szerzett specializációt. Fő kutatási területe az egyházi tolmácsolás és fordítás, valamint a teolingvisztika.

AZ ALSOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

TANULMÁNYKÖTET

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.):
*A klinikai pszichológia horizontja. Tisztelgő kötet Bagdy Emőke
70. születésnapjára*

Szávay László (szerk.): „*Vidimus enim stellam eius...*”

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoldár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk.
Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából*

Anita Czeglédy, József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Ittész Gábor, Péti Miklós (eds.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): „*A Szentek megismerése
ad értelmet.*” *Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan.
Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével.
Tanulmányok Báthori Gábor
és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának
lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés?
Gondolatok egy konferencián – Nagykovács, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok –
oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

- Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.):
Pszichoanalitikus a társadalomban
- Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.):
Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok
- Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*
- Sára Tóth, Tibor Fabiny, János Kenyeres, Péter Pásztor (eds.):
Northrop Frye 100: A Danubian Perspective
- Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska,
Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*
- Komlósi Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*
- Ida Dringó-Horváth, József Fülöp, Zita Hollós, Petra Szatmári,
Anita Szentpétery-Czeglédy, Emese Zakariás (Hg.): *Das Wort – ein weites Feld*
- Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*
- József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*
- Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-
Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny
Tibor hatvanadik születésnapjára. Papers in Honor of Tibor Fabiny's sixtieth
Birthday*
- Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán,
Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*
- Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*
- Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása.
Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*
- Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*
- Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*
- Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia.
A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*
- Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):
Nemzet – sors – identitás
- Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*
- Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.):
English Language & Literatures in English 2014

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):

Tükör által. Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.):

Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla,

Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda.*

Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar.*

Bölcsészettudományi dolgozatok

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a mondatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.):

Vállalati kommunikációmenedzsment

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város.*

Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi

Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellézkörej. Background noise. Essays and Papers in Hungarian, English, and French, in Honor of András Visky's Sixtieth Birthday*

Írások Visky András hatvanadik születésnapjára

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni.*

Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában
1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor (szerk.): *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas.
Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy,
Otilia Veres, Mátyás Bánhegyi, Granville Pillar (eds.):
English Language & Literatures in English 2016

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai.
Tanulmányok Tari János tiszteletére*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége.
Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur.
Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés
a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve.
A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon
és a fordításoktatásban*

Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*

Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus
lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek
a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási
és terminológiai vonatkozásai*

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéljétek el dicsőségét.
Conferentia Rerum Divinarum 6.*

Kovács Tibor Attila (szerk.): *Tehetségek hite. Hallgatói tanulmánykötet*

Zalatnay István: *Félúton. A liturgia erőterében született írások*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*

Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól
a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány
és a jogtudomány területeiről*

Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai
gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés
és szakírás*

Dróth Júlia (szerk.): *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában
és gyakorlatában*

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.):
Az öngyilkosság szociológiája

Bölcskei Andrea (szerk.): *Protestantizmus, identitás
és hagyomány a nyelvben*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Török Lajos (szerk.):
Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig

Béres István, Korpics Márta (szerk.): *Ha kiderül az alkony.
Tanulmányok Spannraft Marcellina tiszteletére*

Lázár Imre (szerk.): *A társas–lelki és művészeti folyamatok pszichofiziológiája*

Németh István: *El Grecóról és más mesterekről.
Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet*

Karasszon István: *Az ószövetségi teológia történetéhez*

Czeglédi Sándor: *Történelem és önismeret*

Literáty Zoltán (szerk.): *Száz év után Ravasz László Homiletikájáról*

Bányai Éva, Horváth Csaba, Pataki Viktor, Vincze Ferenc (szerk.):
Valóság és módszer. Test, történelem, elbeszélhetőség

Domokos Johanna (szerk.): *Alkotni csodára vágyva. Kortárs számi
művészeti fejlemények*

Adorján Mária, Kovács Tímea (szerk.): *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés*

Korpics Márta, Spannraft Marcellina (szerk.): *Társadalmi kommunikáció
és szakralitás. Közelítések és mélymerülések*

Hermann Zoltán, Lovász Andrea, Mészáros Márton, Pataki Viktor,
Vincze Ferenc (szerk.): *Medialitás és gyerekirodalom*

Ordasi Zsuzsanna (szerk.): *Református templomok, 2010–2020*

Gulyás Adrienn, Mudriczki Judit, Sepsi Enikő, Horváth Géza (szerk.):

Klasszikus művek újrafordítása

Csízzy Katalin, Hóvári János (szerk.): *Hősök, mártírok, áldozatok, szentek*

Zsengellér József: *Az emberáldozattól az istennév kimondhatatlanságáig.*

Vallástörténet és teológia az Ószövetségben

Szabó-Bartha Anett, Szondy Máté (szerk.): *Új utak a pszichoterápiában. Elfogadás, tudatos jelenlét és önegyüttérzés a kognitív viselkedésterápiában*

Gombos Norbert (szerk.): *Imre Sándor-emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*

Siba Balázs, Szabóné László Lilla, Kaszó Gyula (szerk.): *Hitben növekedni – ősi gyökerek és új hajtások. Tanulmányok Németh Dávid hatvanötödik születésnapjára*

Székel Zsófia: *A pszichológia gyakorlata a pedagógusképzésben.*

Tanulmányok a pedagógia és a pszichológia határvidékéről

Korpics Márta, Spannrafft Marcellina (szerk.):

Szakrális közösségek – kollektív emlékezet

Horváth Csaba (szerk.): *Meghitt Bábelek*

Horváth Csaba (szerk.): *Közép-Európa a komparatistikában*

Lázár Imre (szerk.): *Érzelmek élettana járvány idején*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Tartalomfejlesztés és dokumentáció.*

Nyelvészeti kutatások

Boros Gábor, Hóvári János, Jakubovits Edit, Péti Miklós, Sepsi Enikő,

Szabó-Bartha Anett (szerk.): *„Non est volentis.”*

A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb hallgatói munkái (2017–2021)

Sepsi Enikő, Maczák Ibolya (szerk.): *Pilinszky János színházi és filmes víziója ma*

Doma Petra, Farkas Mária Ildikó (szerk.): *Kortárs japanológia IV.*

Kincses Katalin Mária (szerk.): *A levél mint történeti forrás*

Furkó Péter, Péntes Martin (szerk.): *Az Új Nemzeti Kiválóság Program tanulmánykötete*

Horváth Géza: *A lehetségestől a valóságosig*

- H. Varga Márta: *Formák funkciói – funkciók formái*
- Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Béres István (szerk.): *Szakralitás és kommunikáció*
- Fehér Pálma Virág, Kövesdi Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a társadalomban*
- Bognár Zalán, Rigó Róbert (szerk.): *Trianoni utóhatások(k), következmények*
- Szabó András: *Egyház és egyéniség*
- Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Dantétól Lázár Ervinig*
- Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér,
Miskolczi-Bodnár Péter, Tóth J. Zoltán (szerk.): *Audiatur et altera pars*
Ünnepi kötet, tanulmányok Czine Ágnes professzor 65. születésnapja tiszteletére
- Fülöp József: *Mérlegre téve*
- Köbel Szilvia (szerk.): *Úton a református jogászképzés felé*
- Trócsányi László Henrik: *Hova tovább? – Elmélkedések Európáról*
- Németh István: *Jan van Eycktől a Bauhausig*
- Horváth Csaba: *Hozott egérrel – A történelem ábrázolása a kortárs magyar regényben*
- Sepsi Enikő et al. (szerk.): *Non est volentis II.*
- Dróth Júlia (szerk.): *Tiltjuk, tűrjük vagy támogatjuk? – Gépi fordítás a fordítóképzésben*
- Drjenovszky Zsófia – Sztárayné Kézdi Éva – Török Emőke (szerk.): *Kutatás, képzés, közösség*
- Kiss Gabriella – Bethlenfalvy Ádám: *Színházpedagógiai körkép*
- Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században, 2., bővített kiadás*
- Farkas Ildikó – Doma Petra (szerk.): *Kortárs Japanológia V. – Az Edo-kori Japán*
- Domokos Johanna – Nagy Judit (szerk.): *Többszínűség a kortárs művészetben*
- Egeresi László Sándor (szerk.): *Hit és tudás a tudomány és a művészet oltáránál – Tanulmánykötet a 70 éves Babits Antal tiszteletére*

Szakmai koordinátor: Gáspár Katalin
Olvasószerkesztő: Csőke Zoltán
Műszaki szerkesztő: Bödecs László
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter